2017/5

HONISMERET

A HONISMERETI SZÖVETSÉG FOLYÓIRATA XLV. ÉVFOLYAM

HONISMERET

XLV. évfolyam, 5. szám
2017. október

Kiadja a HONISMERETI SZÖVETSÉG
1088 Bp., Múzeum krt. 14–16.

FELELŐS KIADÓ:
DEBRECZENI-DROPPÁN BÉLA
elnök
SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:
ANDRÁSFALVY BERTALAN
BARTHA ÉVA
DEBRECZENI-DROPPÁN BÉLA
FEHÉR JÓZSEF
GÁLNÉ JÁGER MÁRTA
GÖNCZI AMBRUS, HALÁSZ PÉTER
HÁLA JÓZSEF, KOVÁTS DÁNIEL
SEBESTYÉN KÁLMÁN
SELMECZI KOVÁCS ATTILA
SZÉKELY ANDRÁS BERTALAN
ZIKA KLÁRA
SZERKESZTI:
HÁLA JÓZSEF
SZERKESZTŐSÉG:
Budapest V., Magyar u. 40.
Levelezési cím: 1370 Budapest, Pf. 364
Tel/fax: +36 1 327 7761
Internetes elérési cím: www.honismeret.hu
INDEX 25387
E-mail: honismeret25@gmail.com

Megjelenik
a **Miniszterelnökség**
az **Emberi Erőforrások Minisztériuma**
a **Nemzeti Kulturális Alap**
és a **Magyar Nemzeti Múzeum**
támogatásával**.**

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt.
Postacím: 1900 Budapest
Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu WEBSHOP-ban (https://eshop.posta.hu/storefront/), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen, telefonon +36 1 767 8262 számon, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen.
Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban (https://eshop.posta.hu/storefront/), 1900 Budapest, +36 1 767 8262, hirlapelofizetes@posta.hu
Belföldi előfizetési díjak:
egy évre 1980 Ft, fél évre 990 Ft

Arculat: Farkas Anna
Technikai szerkesztő: Geiger Annamária
Nyomdai munkák: Opticult Bt., mond*AT* Kft.
ISSN 0324-7627 (nyomtatott)
ISSN 1588-0672 (online)

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Andrásfalvy Bertalan, DSc. ny. egyetemi tanár, Hosszúhetény
Bartha Lászlóné Borsó Katalin közgazdász, helytörténész, Lovászpatona
Bihari József középiskolai tanár, ny. megyei múzeumigazgató, Szentendre
Bottyányi István kuratóriumi tag, Sződi Helytörténeti Alapítvány, Sződ
Brunner Attila művészettörténész, segédlevéltáros, Budapest
Csoma Zsigmond, DSc. etnográfus, egyetemi tanár, Kisoroszi
Debreczeni-Droppán Béla történész, Budapest
Ferencz Győző újságíró, helytörténész, Zalaegerszeg
Fleisz János, Dr. történész, egyetemi tanár, Nagyvárad
Fülöpszállási Székely Gábor helytörténész, Kunszentmiklós
Gergely István informatikai vezető, Szeged
Gergelyné Bodó Mária magyar-történelem szakos középiskolai tanár, Szeged
Godzsák Attila történész, Sátoraljaújhely
Gönczi Ambrus, PhD. történész-muzeológus, Budapest
Halász Péter ny. főtanácsos, Gyimesközéplok
Kis Krisztián Bálint történész, tanár, Szolnok
Kiss András, PhD. történész-főlevéltáros, Budapest
Koczó József, Dr. ny. tanár, Vámosmikola
Kurucz Ádám levéltáros, Miskolc
Kúti István kohómérnök, helytörténész, Salgótarján
Miklós Péter, PhD. főiskolai docens, Szeged
Nánási László, PhD. Bács-Kiskun megyei főügyész, Kecskemét
Németh János István, PhD. tudományos kutató, tanácsadó, Budapest
Pálmány Lilla újságíró, Budapest
Suri Vivien egyetemi hallgató, Budapest
Tóth József, Dr. történész, ny. tanár, Budapest
Tölgyesi József, Dr. főiskolai docens, Veszprém
Turán István helytörténész, kutató, Kiskőrös
Udvarhelyi Nándor geológus, Miskolc
Valentyik Ferenc helytörténész, Dabas
Varga István tanár, helytörténeti kutató, Fülöpszállás
Vasvári Zoltán etnográfus, Budapest
Veress Dániel történész, doktorjelölt, ELTE BTK, Debrecen
Viga Gyula, DSc. etnográfus, egyetemi tanár, Miskolc
Zika Klára újságíró, Budapest
Zsámboki Árpád ny. főtanácsos, elnök, Vas Megyei Honismereti Egyesület, Szombathely

A borítón:
A világ első köztéri Petőfi-szobra, az „öreg Petőfi" Kiskőrösön
(Boda Zsuzsanna felvétele, Turán István cikkéhez)

TARTALOM

ÉVFORDULÓK

Történész, feltaláló, főpap. Négyszáz éve hunyt el Verancsics Faustus (*Miklós Péter*).....3
„Tán egy új Széchenyi tűnt Benne el...". Száz esztendeje született Mikecs László (*Halász Péter*) 4
„De csak a béke katonája volt". A száz éve halott Gyóni Gézára emlékezünk (*Valentyik Ferenc*) 11

ISKOLA ÉS HONISMERET

Tanítómestereink

Deák Ferenc: A kiegyezésről (Részletek) 15

FÓRUM

Emlékeink védelméről (*Tóth József*) 17
Gondolatok a Honismeretről, a hungarikumokról. Találkozás Lezsák Sándorral (*Zika Klára*) 18

HAGYOMÁNY

Népi építészetünk pusztuló emlékeinek megörökítője. Bihari Puhl Levente cserepekre festett képeiről (*Vasvári Zoltán*).....21
A bányászhimnusz egyházi változata (*Kúti István*).....22

EMLÉKHELYEK

Szent László emléke a lengyelországi Biełany kamanduli templomában (*Udvarhelyi Nándor*).....26
A három Virágh fiú sírja. Az 1848/1849-es forradalom és szabadságharc kunszentmiklósi emlékhelye (*Fülöpszállási Székely Gábor*).....30
'48 emlékezete Lovászpatonán (*Bartha Lászlóné Borsó Katalin*).....31
Kiskőrös legrégebbi Petőfi-szobrai (*Turán István*).....34

TERMÉS

Nagyvárad és környéke a Rákóczi-szabadságharc időszakában (*Fleisz János*) 39
Káposztáskertek Pest-Buda környékén a XVIII–XIX. században (*Csoma Zsigmond–Suri Vivien*).....45
Az első pesti lóversenypálya (*Gönczi Ambrus*).....50
Muraszombat és Csáktornya nyomdászata, könyvkereskedői és sajtótermékei a kezdetektől 1944-ig (*Kis Krisztián Bálint*) 53
A szecesszió az Alföldön (*Brunner Attila–Veress Dániel*) 58
Vitéz Nagy Pál gyalogsági tábornok, a Magyar Királyi Honvédség első főparancsnoka (*Kurucz Ádám*).....63
Emlékezés Sebeők Sári operaénekesnőre (*Godzsák Attila*) 68
Ábrahám Pál zeneszerző emlékezete (*Pálmány Lilla*).....70

KRÓNIKA

Nagy elődök, mai példaképek – honismereti konferencia Szombathely, 2017. március 24–26.

A Honismeret Napja 10. évfordulójára rendezett szakmai konferencia (*Zsámboki Árpád*) 77
Mozgalmunk forrásvidékéről. A regöscserkészettől a honismereti mozgalomig (*Halász Péter*) 82
A honismereti mozgalom jövője az egy évtizede megfogalmazott felhívás tükrében (*Debreczeni-Droppán Béla*) 86
Szent-Györgyi Albert nyomában (*Gergely István–Gergelyné Bodó Mária*) 91
Elismerés a Nemzeti Jászkun Emléknapon (*Varga István*) 94
Vámosmikola települési értékeinek ápolásáról (*Koczó József*) 97
Martin György emléktáblájánál (*Andrásfalvy Bertalan*) 98

KÖNYVESPOLC

Baja 1956-ban (*Miklós Péter*) 100
1956 Sokorópátkán – a szájhagyomány alapján (*Németh János István*) 100
Mende-történetek (*Kiss András*) 104
Képes napló Zalaegerszegről (*Ferencz Győző*) 107
Könyv a 750 éves Tápiószecsőről (*Bihari József*) 108
Egy klasszikus mű Erdély aranybányászatáról (*Udvarhelyi Nándor*) 111
Sződ és környékének első világháborús hőseiről (*Bottyányi István*) 114
Pápa a Tanácsköztársaság idején (*Nánási László*) 115
„Ikerkötet" Bősről és Kimléről (*Tölgyesi József*) 119
Frisnyák Sándor új könyvéről (*Viga Gyula*) 120

A Magyar Kultúra Napja, 2018, XXII. pályázat 122

HONISMERETI ÉVFORDULÓNAPTÁR, 2018 (Összeállította: *Halász Péter*) 123

HONISMERETI BIBLIOGRÁFIA (Összeállította: *Halász Péter*) 126

Tisztelt Szerzőink!

Kérjük, hogy a folyóiratunkba szánt írásaikat lehetőleg elektronikus úton egyszerű Word formátumban szíveskedjenek megküldeni a honismeret25@gmail.com címre. Továbbá kérjük, hogy a terjedelem kötöttségére való tekintettel a megküldött írás ne haladja meg a 4–5 oldalt (10–15 ezer leütést), az esetleges hivatkozások esetén lábjegyzetelést kérünk, a képmellékleteket szintén elektronikusan, lehetőleg 300 dpi felbontásban kérjük megküldeni. Aszerzői korrektúrát szintén elektronikus úton küldjük meg.

Lapzárta minden páratlan hónap 5-én, megjelenés minden páros hónap 10-én. A közlésre szánt cikkeket a szerző nevének, titulusának és címének feltüntetésével tudjuk fogadni. Kérjük, hogy a lábjegyzeteket vagy irodalomjegyzéket tartalmazó írások esetében a hivatkozások, bibliográfiai adatok legyenek hiánytalanok, pontosak és azok a Honismeretben használt formában készüljenek! Ellenkező esetben a cikket nem áll módunkban elfogadni!

a *Szerkesztőbizottság*

Történész, feltaláló, főpap

Négyszáz éve hunyt el Verancsics Faustus

Filozófus, történész, nyelvész, természettudós, feltaláló, politikai gondolkodó, császári titkár, diplomata, igazi humanista szellem és – egyáltalán nem utolsósorban – csanádi püspök volt a négyszáz éve elhunyt Verancsics Faustus.

Verancsics Faustus (latinos alakban Faustus Verantius) 1551-ben született az Adria partján fekvő Sebenico (a mai horvátországi Šibenik) városában Bosznia földjéről Dalmácia, illetve Észak-Itália területére vándorolt család sarjaként. Tanulmányait, s később tudományos és egyházi karrierjét nagybátyja, Verancsics Antal (1504–1573) esztergomi érsek (korábban pécsi, illetve egri püspök), európai ismertségű tudós és tapasztalt diplomata, egy időben Magyarország királyi helytartója egyengette. Verancsics Faustus a kor egyik legjelentősebb szellemi központjában, a padovai egyetemen folytatott tanulmányokat az 1560–1570-es évek fordulóján. Nem csak kiváló nyelvérzéke volt – horvátul, olaszul, magyarul, németül, franciául, spanyolul és latinul beszélt, s ismerte az ógörög nyelvet is –, de mind a természettudományok, mind a bölcsészet területén nagy tehetségnek mutatkozott.

A tanult ifjú Magyarországra visszatérve Pozsonyban telepedett le (1579-ben a veszprémi püspökség birtokainak kezelőjévé nevezték ki) és nagybátyja ügyeit intézte, majd pedig hagyatékát rendezgette. Később, 1582-től II. Rudolf német-római császár (magyar királyként 1576 és 1608 között uralkodott) prágai udvarában mint az uralkodó személyi titkára szolgált. Ebben az időszakban mind nyelvtudásának, mind tudományos ismereteinek nagy hasznát vette: a különc császár ugyanis az alkímia mellett a matematikával, a mechanikával és az asztronómiával is foglalkozott, s környezetében számos, Európa sok vidékéről érkezett tudós értő és megbecsült társaságra találhatott.

Verancsics 1594-ben hagyta el az állami hivatalnoki pályát és a császári udvart, s egyházi pályára lépett. Rudolf király 1598-ban nevezte ki csanádi püspökké. Ezt két évvel később (az 1592 és 1605 között pontifikáló) VIII. Kelemen pápa is megerősítette. A csanádi püspökség területe ekkoriban török megszállás alatt volt, így valójában nem tudta elfoglalni főpapi székét. Pozsonyban élt, a királyi tanács tagja volt, s fő jövedelemforrását a királytól adományként elnyert ipolysági prépostság javadalma jelentette. II. Mátyás (uralkodott 1608-tól 1619-ig) trónra lépésének egyik következményeként 1608-ban elkerült az egyházmegye éléről és egy évvel később Velencében telepedett le, ahol az egyetlen magyar alapítású szerzetesközösség, az Esztergomi Boldog Özséb (†1270) szervezte pálos rend tagja lett.

Verancsics Faustus

Ettől kezdve csak a tudománynak élt, s művein dolgozott, amelyek közül több nyomtatásban is megjelent. Így 1595-ben Velencében egy ötnyelvű szótára, amely mintegy ötezer-ötszáz szó latin, dalmát, olasz, német és magyar alakját adja meg. 1616-ban, szintén a lagúnák városában jelent meg két munkája: a *Machinae novae (Új gépek)* és a *Logica nova (Új logika)*. Az előbbiben többek között saját fejlesztésű szél- és vízimalmok, cséplőgépek, ejtőernyők, rugós kocsik, hidak, fűrészek, kötélsodró gépek műszaki leírásai (latinul, olaszul, németül, spanyolul, franciául) és képei kaptak helyet. Könyveinek elismerő visszhangját már nem érhette meg. 1617 januárjában hunyt el Velencében. Nagybátyjának életrajza, valamint a szlávokról és Dalmácia történetéről írott munkái kéziratban maradtak.

Miklós Péter

Felhasznált irodalom. *Juhász Kálmán*: A csanádi püspökség története. 7. köt. 1552–1608. Makó, 1935 (Csanádvármegyei Könyvtár, 28. köt.); *Verancsics Faustus*: Machinae novae és más művei. Válogatta, sajtó alá rendezte, az utószót és jegyzeteket írta: *S. Varga Katalin*. Budapest, 1985 (Magyar Hírmondó); *Vig István*: Verancsics Faustus Dictionariuma a korabeli európai kontextusban. Budapest, 2011 (Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához sorozat, 134. köt.).

„Tán egy új Széchenyi tűnt Benne el…”

Száz esztendeje született Mikecs László[1]

Amikor a moldvai csángók egyik legkiválóbb kutatója, Mikecs László 27 éves korában elpusztult a Krim-félsziget mellett lévő taganrogi fogolytáborban, mindössze egy esztendővel volt idősebb, mint amikor Petőfi Sándort halálra tiporták az orosz katonák paripái. Sőt, ha utánaszámolunk, kiderül, hogy még annyival sem: Mikecs alig több mint öt hónappal élt többet, mint Petőfi. S ha ehhez hozzávesszük, hogy Bihardiószeg és Koltó, ahol ez a két ember élete talán legboldogabb időszakát töltötte, mindössze százegynéhány kilométerre esik egymástól, akár fölösleges is utalnunk a párhuzam utolsó akkordjaira. Mindkettőjük vesztét idegenek okozták: Sándorét a cári, Lászlóét a szovjet orosz katonák. S bár nem szeretném ezeket a sokak szemében talán hajuknál fogva előrángatott párhuzamokat szaporítani, talán megpendíthetem, hogy Petőfi és Mikecs végzetében is jelentős szerepet kapott a sors keze, a *véletlenszerűség.* Ahogy Petőfinek sem kellett volna *föltétlenül* részt vennie a fehéregyházi ütközetben – tudjuk, hogy Bem nem is akarta odaengedni –, ugyanúgy Mikecs esetében sem volt törvényszerű, de még logikus sem, hogy a – ma így mondanánk –„*baloldali érzelmű*” történész nem engedelmeskedett Kolozsvár kiürítési parancsának, hanem naiv módon, fölszabadítóként várta a szovjeteket, akik fogságba ejtették és a táborukban végezte életét.

De térjünk vissza a képzelet világából a valóságba, amely éppen olyan tragikusan tanulságos – avagy tanulságosan tragikus.

1 A tanulmányomhoz szükséges szakirodalom beszerzésében, amire Gyimesből igen korlátozottak a lehetőségek, a Belső-Magyarországon élő Harangozó Imre néprajzkutató hittanár és Miklós Péter művészettörténész, valamint Kelemen Katalin, a Hargita megyei Kájoni János Könyvtár osztályvezetője és Mirk László tanár úr volt segítségemre, amiért e helyről is fogadják hálás köszönetemet.

A GYÖKEREK

Mikecs Lászlót úgy ismeri az utókor, hogy történész, irodalmár, művészettörténész, néprajzkutató és nyelvész is volt, Kósa László találó meghatározása szerint pedig „*a legnemesebb értelemben vett magyarságtudományt művelte*".[2] A tudományos élet elsősorban a *Kárpátokon túli magyarság,* különösképpen a *csángók* egyik legavatottabb kutatójaként tartja számon. Bihar vármegye Székelyhídi járásában, a kora Árpád-kor óta magyarok által lakott érmelléki tájon, Bihardiószegen született, s 1917. szeptember 27-én innen indult arra a fényesen kezdődő életpályára, amely 27 esztendős korában tragikusan megszakadt. A legszebb méltatását talán Szabó T. Attila tollából olvashatjuk, aki ezekkel a szavakkal búcsúzott fiatal pályatársától: „*… Kritikai gondolkozása magasan kiemelte őt kora értelmiségi rétegének tévedező, ábrándokat kergető tömegemberei közül*".[3] Ősei évszázadok óta éltek ezen a tájon, s a parasztcsaládok sorából édesapja lépett elsőként tanítói pályára.

A gyermek Mikecset anyai nagyszülei Diószegen nevelték, s itt érte őt a trianoni tragédia, csak hatesztendős korában követte az akkor már a Maradék-Magyarországon élő szüleit. Az elemi iskolát Cegléden, a középiskolát is itt, valamint Aszódon végezte, s ott is érettségizett.[4] Aztán a nemcsak kitűnően tanuló, hanem jó atléta, tehetséges hegedűs, és szépirodalmi szárnyait is bontogató diák beiratkozott a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem magyar–német szakára, fél év múlva pedig az Eötvös-kollégiumba is fölvették. A fölvételhez szükséges ajánlások között találjuk egyik gimnáziumi tanára, Geréb Gyula levelét, amely egyebek mellett így szól: „*Példás magaviseletű fiú, aki sikerét nem csupán ernyedetlen szorgalmának, hanem határozott kiváló tehetségének köszönheti. Nem a szajkoló, hanem az önállóan gondolkodó tanuló típusa, távol minden egyoldalúságtól.*"[5]

Az érettségiző Mikes László képe

Az Eötvös-kollégium tovább csiszolta a „*kedves megjelenésű, szeretetre méltó, megnyerő és fegyelmezett természetű ifjú*" személyiségét.[6] A politika által akkor még el nem torzított kollégiumi szellemnek és saját hajlamainak megfelelően, tevékenyen tájékozódott a különböző szellemi irányzatokban, de leginkább a tanárai – elsősorban a történész Mályusz Elemér és a nyelvész Pais Dezső – gyakoroltak nagy hatást tudományos arculatának kialakulására. Az Eötvös-kollégiumban az önképzéshez hozzátartoztak a külföldi tanulmányutak is, Mikecs saját költségén Ausztriában, ösztöndíjjal Németországban, majd ismét saját költségén Romániában képezte magát. Itt részt vett Moldvában egy Dimitrie Gusti-féle szociológiai táborban, ahol megismerkedhetett a regáti román és magyar viszonyokkal. A kollégiumban olaszul, franciául és bolgárul

2 *Kósa László*: Mikecs László emlékezete. Ethnographia LXXX. 1969. 239–240.
3 *Szabó T. Attila*: Mikecs László. Nyelv és múlt. Válogatott tanulmányok, cikkek. III. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1972. 515.
4 *Nagy Varga Vera*: Cegléden is járt iskolába Mikecs László. A Ceglédi Turini Százas Küldöttség Múzeumbarátok Köre Értesítője. Cegléd, 1988.
5 *Kósa László*: Mikecs László élete és munkássága. *Mikecs László*: Csángók. Optimum Kiadó, Bp., 1989. IV.
6 Ugyanott IV.

tanult, sőt, már a román nyelv tanulásában is előrehaladt, mert azt otthon, Bihardiószegen nem sajátíthatta el.[7]

1939-ben saját költségén ismét a Kárpátokon túli Ó-Romániával ismerkedett. Mint írja: „*Erdély magyarsága nem érthető meg az ott lakó más népek ismerete nélkül. Szükségképpen foglalkoztam hát szászokkal és románokkal is. Az utóbbiak lehető legpontosabb megismerése, kultúrájuk felmérése, a magyarsággal való viszonyuk elejétől végig való felkutatása, világháború óta folytatott politikájuk, gondolkodásmódjuk figyelése egyúttal egyik legfontosabb magyar nemzeti érdek is.*" A magyar–román viszonyban, írja, még sok elintézni való kérdés van, s a XIX. századi Salamon Ferenc történészt idézi: „*kivel valami célunk van, jól ismernünk legfőbb kötelességünk*".[8] Ezért töltött 1939-ben ismét egy hónapot Nicolae Iorga Vălenii de Munten szervezett szabadegyetemén, de eljutott a moldvai csángó településekre is, mert már akkor elhatározta, hogy könyvet ír róluk. Talán éppen arra gondolva: lássuk, hogyan bánt a maga maroknyi kisebbségével az a Románia, amely oly acsarkodva kritizálta Magyarország kisebbségpolitikáját!

Ezeket a tapasztalatait a *Románok* című, két kiadást is megért könyvecskéjében tette közzé 1940-ben. Jó stílusú, logikus gondolatmenetű könyv ez, fölismerései pontosak, bár optimizmusát az eltelt idő jórészt megcáfolta, pesszimizmusát pedig igazolta, de maradtak benne bőséggel olyan gondolatok, amelyek ma is megállják a helyüket. A Iorga által Văleni de Munte-i tanfolyamon elhangzottakat nyilvánvalóan nem magyar füleknek szánták, de a fiatal Mikecsnek és Miklós névvel nevezett útitársának hasznára volt, hogy betekinthettek a román elitnevelés kulisszái mögé. A tanfolyam egyik előadója elmondta nekik, hogy a háború előtt ide lopóztak ki a határon „*túli*" – erdélyi és bukovinai – „*tanítók, vezetők, előkészíteni a románok unióját*". S mikor minden elképzeltnél hamarabb ölükbe hullott Nagyrománia, minden erejükkel arra törekedtek, hogy „*Az egyszerre meglett nagy ország birtoklására méltónak tüntesse fel a román népet: erősnek, vitálisnak, műveltnek, nyugatinak.*" „*Nem is a román vitalitás megerősítése volt* – folytatja Mikecs – *a népi egyetem tárgya, hanem a hangoztatása.*"[9] Iorga az egyetem megnyitásán „*Állást foglalt a nemzeti és politikai érdek mellett a tudományos igazság rovására.*"[10] Följegyzett Mikecs ezen a „szabadegyetemen" ennél különb megállapításokat is, és nem hiszem, hogy elfogult lett volna a románok megítélésekor, egyszerűen tájékozódni akart, mert mint írta: meg kell ismernünk azt a népet, amelyikkel együtt kell élnünk.

KÖZÖS KELET-EURÓPAI KÉRDÉSEK

Mikecs Lászlót 1942-ben, 25 esztendős korában kinevezték a kolozsvári gyakorló gimnázium „próbaszolgálatos" tanárának, s rövid élete végéig ez az oktatási intézmény volt a munkahelye. Ezt követően tanári munkája mellett írta tudományos műveit: két nagyobb tanulmányt a *Kárpátokon túli magyarságról*,[11] továbbá néhány kisebb cikket és recenziót. Bekapcsolódott az Erdélyi Tudományos Intézet munkájába, s állandó munkatársa lett

7 Ugyanott VII.
8 Ugyanott VIII.
9 *Mikecs László*: Románia. Útijegyzetek. Bolyai Akadémia, Bp., 1940. 25.
10 Ugyanott 28.
11 *Mikecs László*: A Kárpátokon túli magyarság. *Deér László–Gáldi László* (szerk.): Magyarok és románok. A Magyar Történettudományi Intézet Évkönyve I. Budapest, 1943. 441–507.; valamint *Mikecs László*: A moldvai katolikusok 1646–47. évi összeírása. Erdélyi Tudományos Füzetek 171. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 1944.

az *Erdélyi Múzeum*, valamint a *Hitel* és a *Termés* folyóiratnak. Ezek a „kisebb cikkek" is becsületére válnának minden, magyar sorskérdésekkel foglalkozó történésznek, nemcsak 25–26 esztendős korában, de jóval érettebben is. Mindkettő Közép-Kelet-Európa népeinek sorsával, nemzetté válásuk buktatóival, a magyarsággal szembeni megkésettségük előnyeivel és hátrányaival foglalkozik. Mindkét tanulmány a *Termés* című, Kolozsváron kiadott társadalomtudományi folyóiratban[12] jelent meg a tavaszi és a nyári számban, s a magyar[13] és a két szomszéd nép[14] – a szlovák és a román – „*önszemléletét*" vizsgálja. Hálás témakör volt ez akkoriban, hiszen mi magyarok már többé-kevésbé túl voltunk a nemzetté válás folyamatának ezen a rendszerint elkerülhetetlen szakaszán, ami óhatatlanul bekövetkezik minden idegen hatás alól kikerült közösségnél, de – amint azóta már tudjuk – többször is visszatérhet, mint a váltóláz. Saját közösségi tapasztalataink alapján tehát könnyebben szomszédjaink fejére olvashattuk ennek a „*gyermekbetegség*"-nek a tüneteit. Ezt az alkalmat használta föl Mikecs László, hogy kifejtse véleményét a magyar „*önszemléletről*" és számon kérje a „*romantikus önszemlélet*" zsákutcáit és útvesztőit a szlovák és a román… – nem a népen, hanem a valóságtól elrugaszkodott, fellegekben járó történészein és politikusain. Helyesen ismerte fel a „*mítoszteremtő történelemírás*" – hogy finomak legyünk – közös ismérveit. „*A tünet* – írja – *igen ismerős, analógiájáért nem kell messzire mennünk. Szomszédaink, a románok, a szlovákok ugyanúgy állandósították heves romantikus nacionalista érzelmeiket, szemléletüket s ugyanígy ismételgették dicső voltukat.* A *turanizmus, avagy az állandó dicsőség így testvérjelensége a román dákóromanizmusnak és a szlovák Szvatopluk-Cirillo-Methodizmusnak.*"[15] Csakhogy a dolog gyakorlati hasznát tekintve jelentős különbség volt a jelenségek között. A románság és a szlovákság kétes értékű őshazakeresései során praktikusabban gondolkozott, mint a magyarság. Meg is érte számukra, hiszen az ezekből kreált elméleteket más népek leigázására, idegen országok részbeni elfoglalására használták fel, mi pedig legföljebb a ránk zúduló sorscsapások elviseléséhez kaphattunk lelki támogatást ezektől az ideáktól.

Világos felismerései mellett Mikecs többször is elveszti a realitás biztonsági övét, s összekeveri jóra törekvő álmait a nemzet valóságos lehetőségeivel, amin – a háború kellős közepén, Erdélyben élve – nem is csodálkozhatunk. Tapasztalatai alapján érzi a megbékélt együttélés lehetetlenségét, s annak reményének ad hangot, hogy „*a bennünk lévő szociális erőtöbblet biztosan győzedelmeskedik szomszédaink nacionalista erőtöbbletén*". S még naivul hozzáteszi: „*Ez a magyar szociálizmus példa lesz minden itt élő népnek.*" Ezt a fajta „*szocializmust*" azonban – hogy is mondjam? –, már volt szerencsétlenségünk megismerni!

A CSÁNGÓK

Eddig bemutatott írásaival párhuzamosan még az Eötvös-kollégiumban kezdte el élete legnagyobb lélegzetű és legnagyobb hatású munkáját, ami végül is – a kiadó javaslatára – a *Csángók* címet kapta, bár foglalkozik valamennyi Kárpátokon túli magyar közösséggel. Ám azok a magyar népcsoportok, amelyeket Havaselvére, az egykori Kunországba, Olténiába és Munténiába vetett különböző időben és szándékkal a történelem, azoknak híre, emléke Mikecs idejében már inkább csak a helynevekben, a gyér számú krónikák-

12 Termés (1942–1944). A Kolozsváron negyedévente megjelenő nemzedéki folyóirat a reformértelmiség és a népi írók gondolatait közvetítette.
13 *Mikecs László*: A magyar önszemlélet változása. Termés 1943. Nyár 69–80.
14 *Mikecs László*: Romantikus önszemlélet a szomszédságunkban. Termés 1943. Tavasz 76–102.
15 *Mikecs László*: A magyar önszemlélet változása. Termés 1943. Nyár 74.

ban, oklevelekben élt, de hát a történész azért történész, hogy ezekből rekonstruálja azt az állapotot, amikor – nevezetesen a X. században – a Duna jelentette a magyar–bolgár határt. Mikecs végigfut a korai évszázadokon, s bemutatja azt a folyamatot, ahogy a honfoglaló magyarság a Kárpát-medence benépesítése után túlcsordult a Kárpátok gerincén. Ismerteti, ahogy megtöltötte népességgel a korábban lakatlan gyepüket: Szörény földjét, valamint a Havasalföld északkeleti csücskén lévő Săcueni megyét – a források Săcueni Micnek, Kis-Székelyföldnek is nevezik –, amit aztán 1845-ben felosztottak, helynevei Buzău és Prahova megyében is tanúskodnak valamikori magyar lakosságáról. Mégpedig oly módon, hogy „*néhányuk teljes bizonyossággal a legrégibb magyar katonai szervezetre, a gyepűrendszerre utal, mint a Les, Kapus, Szemes, Vámos, amik* […] *a magyar gyepűövezet legkarakterisztikusabb nevei*."[16]

Mikecs kutatásai nyomán újabb szempontok alapján bontakozott ki a Kárpátokon túli magyar települések képe, mégpedig nemcsak a már többé-kevésbé ismert moldvai részen, hanem a Havasalföldön is. Mikecs újrafogalmazta a Kárpát-gerincnek mint „*ezeréves határ*"-nak történelmi szerepét. Megállapította, hogy „*már a régi magyarság ismeretében sem lett volna szabad megállnia a magyar gyepűk kutatójának a Kárpátoknál*". Mert a hegygerinceknek, miként a váraknak is, csak a XIII. századi tatárjárástól lett szerepük az ellenség feltartóztatásában, korábban a síkságokon, a völgyekben védekeztek. Ezeket a gyepüket szállták meg a honfoglalást követően a magyarok.

A legnagyobb figyelemmel mégis a legtöbb adatot megőrző moldvai magyarság felé fordult Mikecs történelmi tanulmányában, akik könyve címét is adták. Nekik ugyanis nemcsak az emlékük létezik, hanem jelentős hányaduk a valóságosan is megtalálható. Vérbeli tudósként mindenekelőtt tisztázta kutatása tárgyának lényegét, s föltette a kérdést: kik a csángók? Meg is felel rá: „*Csángók azok a falvakban lakó magyarok, akik az összefüggő székely népsziget szomszédságában, vagy közelében, népünk legkeletibb szélein, határainkon belül és kívül, idegenek, szászok, de főleg románok között élnek.*"[17] A mindenfajta csángó témában alapműként számon tartott könyv bemutatja, hogy kik a Kárpátokon túl élő, csángóknak nevezett magyarok és hogyan kerültek lakóhelyükre. Ismerteti a származásukra vonatkozó fontosabb elméleteket; számba veszi odakerülésük okait, mint az Árpád-házi királyok által védelmi célokból végrehajtott telepítéseket, a vallásüldözéseket, a politikai okokból történő menekülést. Bemutatja a kivándorlás külső okait: a csábítóan jó moldvai földeket, az oláh vajdák és bojárok csalogatását; valamint a belsőket: az erdélyi éhínségeket, a dögvészt, a nyomort, az osztrák hatalom ellenséges föllépését. Felvázolja a Kárpátokon túli magyarság sorsának alakulását a középkorban és az újkorban, közli a létszámukra vonatkozó statisztikai adatokat, és kitér a XIX. századi és a századfordulói úgynevezett „*székely kivándorlás*"-ra, amelynek következményeként a székely a regáti, de főleg a bukaresti románság „*szolganépe*" lett. A könyv utolsó fejezete pedig főként arról szól, hogy a kárpát-medencei Magyarország hogyan gondolkodott a Kárpátokon túl élő magyarokról és mit tett értük? ontosabban: mit nem tett – teszem hozzá –, hiszen elsősorban erről van szó. Számomra, aki ugyan nem is vagyok történész, de egyéb elfoglaltságaim mellett immár legalább tízszer annyi ideje foglalkozom a csángókkal, mint amennyit Mikecsnek adott a gondviselés, és nem is tudom hányadszor olvasom el ezt a könyvét, mondom számomra is megdöbbentő, hogy ez a zseniális tehetségű, 25 esztendős fiatalember mindössze háromesztendőnyi tájékozódás után ilyen tökéletesen megismerte, megértette és megfogalmazta

16 *Mikecs László*: Csángók. Optimum Kiadó, Bp., 1989. 86.
17 *Mikecs László* i. m. 1989. 11.

nemcsak a csángók múltját és jelenét, nemcsak a csángókérdés lényegét, de a csángók sorsának tanulságait is. Mégpedig úgy, hogy a könyv megjelenése óta eltelt több mint 70 esztendő gyűjtése, kutatása és története érdemben semmit sem változtatott a csángók sorsából levonható megállapításainak érvényességén.

S hogy mennyi elmondatlanul is nagy fontosságú anyag maradt Mikecs fiókjaiban a *Csángók* kötet megjelenése után, azt mutatja, hogy a rá két esztendővel nagyobb tanulmányban igyekezett pótolni a könyvben „*kívülálló okokból részben értelemzavaró hibákkal, részben tömérdek sajtóhibával kinyomatott*" fontosabb eredményeket, továbbá máris „*újabb kutatásokról és újabb eredményekről ad számot*".[18] Ismételten visszatér a moldvai kunok kérdésére, ami a XIX. század elejétől mélyebben ivódott a magyar – és nemcsak magyar – történészek egy részének tudatába, semhogy egyetlen mozdulattal át lehetett volna lépni rajtuk. Beismeri, hogy „*sok megtévesztő csapda várta az egykori Kunország területén magyarokat kutató tudóst.*" Ezek a nyomok ugyanis ugyanabból a kulturális körből származtak, mint a régi magyaroké, könnyen a kunok életmódjának, szokásainak folytatását láthatták bennünk a térség ezeréves emlékeinek tudósai. A jeles és jó szándékú kutatók feltételezései végső soron azonban hasznosak voltak annak az elképzelésnek az ébrentartásával, mely szerint „*a kunság elveszítve nyelvét, de megőrizve etnikumát* – akárcsak a csángók nagy része – *bizonyára nemcsak a románságba olvadt be, hanem részben a Kárpátokon túli magyarságba is. Minderre azonban* – teszi hozzá Mikecs a maga „termékeny bizonytalanságot" tükröző modorában – *megfelelő adatgyűjtés hiányában még nem tud a tudomány bizonyossággal felelni.*" Arra pedig, hogy a moldvai múzeumokban és raktáraikban objektív kutatásokat lehessen végezni, netán szakszerű ásatásokkal lehessen vallatni a föld mélyében őrzött történelmi emlékeket, Mikecs idejében még gondolni sem lehetett, mint ahogy nem lehet ma sem. Marad tehát a nyelvben – még ha idegen nyelvben is – megőrzött helynevek, személynevek elemzésének lehetősége. A folyóvölgyek bejáratainál álló, az Erdélybe vezető utakat védő „*Oradia-k, és Cetatea-k nyilvánvalóan a Kárpátok vonala ellen támadó népek elhárítására építették, ki nem mások, mint a magyar királyok.*" De „*a várvédelemnél korábbi időkre utaló adatokat is találunk Săcueni megye területén: Valea Căpuşeşilor-t, Leşculeasa-t, Semeşeasca-t, Piatra Leaşului sziklát, Vameşu dombot, vagyis a régi magyar gyepűrendszer legjellegzetesebb neveit kapjuk Havaselve északkeleti csücskén: Kapus, Vámos, Les, Leskó, Szemes.*"[19] Eszerint – állapítja meg Mikecs – „*A Kárpátokon túli magyar települések végső mozzanatai a magyar nép honfoglalásának, a magyar szállásterület megalkotásának*".[20] Kétségtelen, hogy a moldvai magyarság először a Szeret folyóig települt, erre vall az a székely és csángó monda, amely szerint a Száraz Szeretnél volt a középkori Magyarország határa. Eszerint a magyarok valamikor *elcsapták* a méheket, s ameddig azok kelet felé szálltak, az lett a határ. Mikecs följegyezte, hogy Huszváros kivételével a Szerettől keletre csak falvakban laktak magyarok, míg nyugatra maguk alapította városokban. Idézi Györffy Istvánt is, aki szerint „*a Száraz Szeretnél a székely ember leveszi a kalapját*".[21] A székelység mellett, tőlük északabbra egy más eredetű magyarság is telepedett Moldvába, mint a mai néprajzi kutatások tanúsítják, mégpedig a Borgói- és a Radnai-hágón keresztül, a Szamos völgyéből. Ezzel aztán lejátszódtak és befejeződtek a magyar honfoglalás utolsó felvonásai.[22]

18 *Mikecs László*: A Kárpátokon túli magyarság. Magyarok és románok. A Magyar Történettudományi Intézet Évkönyve. Szerk.: *Deér József–Gáldi László*. Bp., 1943. 443–444.
19 Ugyanott 456.
20 Ugyanott 446.
21 Ugyanott 461.
22 Ugyanott 462.

Mikecsnek még ez után is volt mondanivalója Moldva magyarságáról, mégpedig alig egy esztendő múltán. Csábította őt Bandinus Márk összeírása, amely szerinte „*olyan forrás, ami kevés néprészünk múltjából áll rendelkezésünkre*".[23] Fölismerte, hogy „*a magyar névadó képzelet működésének olyan régi indítékait rejti magában, amilyen ősi névadó indítékokat egyéb fejlettebb néprészünk összeírásaiból aligha állapíthatnánk meg*". Ha Mikecs nem is közölt Bandinus nyomán minden tekintetben új adatokat, de a már ismertekből új következtetéseket vont le, mint például azon a térképvázlatán, amelyre fölrajzolta Bandinus püspök útvonalát.

Valóságos nyomozással derítette ki, hogy hol, mennyi időt töltött, tölthetett, s hogy ott mit talált, találhatott. Feltüntette hol szolgált katolikus pap és hány, hol volt deák (kántor) és hány, megjegyezve, hogy hol vette számba név szerint is a katolikus híveket. Az 1646. november 11-én, Galacon kezdődő és 1647. január 11-én, Jászvásáron végződő, tehát összesen 68 napig tartó utazás során 33 akkor is élő, és 9 kipusztult katolikus lakossággal rendelkező települést keresett fel. Bár úti beszámolója a XVII. századi moldvai magyarság máig kimerítetlen és egészében feldolgozatlan kútforrása, a magyar nyelv ismeretének hiánya miatt a tiszteletre méltó püspök nem tudott olyan közeli érzelmi kapcsolatba kerülni híveivel, mint segítő kísérője, Beke Pál.

Mikecs Lászlónak több műve – tudomásom szerint – nem is született, vagy legalábbis nem jelent meg, hiszen akkor már nem sok volt hátra ifjú életéből. Pedig mennyi terve lett volna még, mennyi feladatot tűzött maga elé! Ám a végzet másként akarta. 1944 szeptemberében, többek között gróf Bánffy Miklós személyes közbenjárására, Kolozsvár akkori parancsnoka, Dálnoki Veress Lajos, hogy megkímélje a várost az ostromtól, harc nélkül kivonta csapatait. Ezzel a „*kincses város*" megmenekült, de a civil lakosság nem.[24] Októberben több más magyarral együtt Mikecs is Kolozsváron maradt, s néhány baloldali értelmiségivel – Balogh Edgárral, Nagy Istvánnal, Szabédi Lászlóval és másokkal – a demokratikus átalakulásra készültek. Mint Szabó T. Attila fogalmazta 1945-ben megjelent nekrológjában – „*egy leomló, avult világ romjain gondolatban építgette az új, emberibb szocializmusba torkolló jövőt*".[25] A város szovjet elfoglalása után azonban, október 15-én a Vörös Hadsereg katonái „*Házról házra, utcáról utcára járva több ezer civilt összeszedtek, s Mikecs Lászlóval együtt hadifogságba vitték őket.*" „*Román részről állítólag elhitették a Vörös Hadsereg parancsnokságával, hogy a magyar férfiak partizántevékenységre készülve maradtak helyben.*"[26] Az újabb kutatások azóta megerősítették, hogy „*az elhurcolások tömeges voltához főként a bukaresti román katonai főparancsnokság azon jelentése járult hozzá, amely arra figyelmeztette a 2. Ukrán Front vezérkarát, hogy a Magyar Királyi Honvédség visszavonulásakor, helyben mozgósítva, nagyszámú magyar katonakorú férfit hagyott hátra Észak-Erdélyben diverziós és partizántevékenység kifejtésére.*"[27] Az etnikai tisztogatás hatékonysága érdekében a „*legveszélyesebb fasiszta elemek*" névsorát a románok át is adták az oroszoknak. Így lett „*a baloldali gondolkodású*", a „*demokratikus átalakulásra készülő*" Mikecs Lászlóból – mint sok más társából – „*legveszélyesebb magyar fasiszta*". A bevonuló szovjet csapatok 1944. szeptember-októberében legalább húszezer civil férfit fogtak el és hurcoltak el kényszermunkára a Szovjetunióba, részben a Vörös Hadseregnek a Torda

23 *Mikecs László*: A moldvai katolikusok 1646–47. évi összeírása. Erdélyi Tudományos Füzetek 171. Kolozsvár, 1944. V.
24 *Vallasek Júlia*: Mikecs László (1917–1944). Holmi 2003. 7. 894.
25 *Szabó T. Attila* i. m. 516.
26 *Kósa László* i. m. 1989. XVII.
27 Ugyanott XVII.

környéki csatában elszenvedett veszteségeik megtorlásként, továbbá az Észak-Erdélyben foglyul ejtett honvédek kis száma miatt, mivel a hiányzó hadifogolylétszámot katonákként feltüntetett civilekkel pótolták. Csak Kolozsváron ötezer magyart ejtettek foglyul.[28] Az elhurcoltakat szerte a Szovjetunióban több lágerközpontba vitték, Mikecs László az Azovi-tenger melletti Taganrogba került, ahol 1944. december 4-én,[29] vérhasban és tüdőgyulladásban nyomorultul elpusztult.[30] Belső-Magyarországon élő családja sokáig nem tudta, mi van vele, csak 1945 őszén, majdnem egy évvel elhurcolása után kapnak hírt haláláról. Sógora, Jékely Zoltán ezt írta róla naplójában: „*Ennyi maradt ebből a rendkívüli, nagyrahivatott emberből!* […] *Utolsó szavai ezek voltak: Rosszak az emberek! – s ezt ő kellett mondja, aki annyira hitt az emberségben, a jövőben, az életben.*"[31]

Halász Péter

„De csak a béke katonája volt"

A száz éve halott Gyóni Gézára emlékezünk

A XX. századi magyar irodalom ellentmondásos megítélésű lírikusa 1884. június 25-én látta meg a napvilágot a Pest megyei Gyón község evangélikus parókiájában. Édesapja Áchim Mihály, a gyülekezet erős, vállas lelkésze és harcos magyarosítója, míg édesanyja a pozsonyi származású Bekker Gizella a maga törékenységével és érzékeny lelkületével. Az erőt és a gyengeséget egyaránt útravalóul kapta, öröksége végigkísérte pályáján és haláláig viaskodott benne.[1]

Öt testvérével tízéves koráig élhette gondtalan és boldog gyermekkorát. 1894 júniusában a diftériajárvány elragadta négyéves kisöccsét. Ádámka halálát édesanyja képtelen volt mentálisan feldolgozni, a mély depresszió végleg kiszakította őt is a családi körből. A gyermekek felnevelése és taníttatása édesapjukra hárult.

Géza a Békés megyei Áchim-rokonság felügyelete alatt végezte iskoláit előbb a szarvasi, majd a békéscsabai evangélikus gimnáziumban. Kitűnő képességű diákként emlékeznek rá iskolatársai és tanárai, könnyen tanult. Első költeményei a Vajda Péter Gimnázium lapjában jelentek meg. Szép versei, jeles érettségije, daliás külseje a legszebb reményekre jogosító, szép jövendőt ígérték. Édesapja utódját, lelkészi pályájának folytatóját látta benne, ezért kívánságára a pozsonyi Evangélikus Teológiai Akadémián folytatta tanulmányait 1902 szeptemberétől.

A koronázó városban, a *Nyugatmagyarországi Híradó* szerkesztőségében ismerte meg az újságírás, lapszerkesztés alapjait. Itt jelent meg első kötete 1904. januárban, szülőfaluja nevét ekkor vette fel.[2]

28 *Murádin János Kristóf*: Erdélyi magyar civilek szovjet fogságban (1944–1953). Élet és Tudomány 2016. május 27.

29 Más forrás szerint december 2-án halt meg. *Szabó T. Attila*: Mikecs László. In Uő.: Nyelv és múlt. Válogatott tanulmányok, cikkek. III. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1972. 516.

30 *Kósa László* i. m. 1989. XVII.

31 *Péterfy Sarolta*: Sétatér/Zsoli Kolozsváriensis. Jékely Zoltán kolozsvári évei naplója és levelezése alapján. Holmi 2003. 7. 896.

1 *Gyóni Ferenc*: A megpróbált Gyóni Géza. Harangszó 1944. június 25. 118.

2 *Gyóni Á. Géza*: Versek. Pozsony, Wigand Nyomda, 1904. 142 p.

A bemutatkozás örömére árnyékot vetett sikertelen öngyilkossági kísérlete, ugyanis egy ifjú hölgy kegyeiért való vetélkedése vesztes amerikai párbajhoz vezetett. Ezzel a teológián ellehetetlenült.[3] Édesapja megbocsátott a „tékozló fiúnak" és haza, Gyónra invitálta. Ezúttal Arany Jánost, a „*szalontai nótáriust*" állította elé példaképül, aki úgy vált a Parnasszus fénylő csillagává, hogy képes volt önálló egzisztenciát teremteni, családot alapítani és eltartani. Az unszolásnak engedve 1905 őszén beállt jegyzőgyakornoknak. Az otthoni vegetálás éveiben előbb az *Alsódabas és Vidéke* (1906/7), majd a *Dabas és Vidéke* (1908) lapok szerkesztésébe menekült az adóívek fogságából.[4]

Az előírt budapesti közigazgatási tanfolyamok vizsgáit nem tette le, mert elcsábította őt a főváros irodalmi élete. Az útkeresés – szarvasi nagybátyja, Áchim Ádám (1830–1899) esperes utáni 1200 korona örökségének anyagi fedezetéből – 1909-ben mégis szép eredményt hozott: *Szomorú szemmel* címmel megjelent második kötete. Sokat remélt kiadásától, de várakozása inkább csak erkölcsi vonatkozásban, meleg szavú méltatásokban teljesült, a hőn áhított pesti szerkesztőségi asztalt nem hozta meg. Végül baráti segítséggel 1910 őszén a *Soproni Napló*hoz került, ahol nagy buzgalommal a napi hírektől a versekig mindent írt, amire csak szükség volt. 1911 elejétől az induló új lapban, a *Kultúrá*ban is publikált. Kényszerűen elszenvedte a soproni lapok átalakulásának válságos időszakait, gyakran nyomorogva, ismerősei támogatására utaltan, keservesen élt.

Nehéz helyzetét 1912 augusztusában katonai behívó súlyosbította, ezredét a Balkán forrongása miatt mozgósították, majd Korneuburgból Boszniába vezényelték. Az annexiót a Habsburg-dinasztia érdekeként élte meg, nem tekintette magyar ügynek. A helyzet lelki feszültsége világirodalmi színvonalú alkotást eredményezett: megszületett a *Cézár, én nem megyek* című költeménye. Az antimilitarista riadó az ügyészség látókörébe került és szerepet játszott abban, hogy a költő Nádassy József (1874–1925) színigazgató közbenjárásával 1913. februárban Szabadkára, a *Bácskai Hírlap*hoz távozott. Megélhetés, nyugalom és sok munka várta. Írásait a *Bácsmegyei Napló* is fogadta, majd a *Színházi Újság* szerkesztésével is megbízták. 1913 tavaszán ismerte meg Rukovina Nándorné Mészáros Ella asszonyt, utolsó múzsáját.

Hosszas hányattatás után már-már megállapodni látszott Bácska fővárosában, amikor 1914. június 28-án a trónörökös-párra leadott lövések mindent megváltoztattak körülötte. A felfokozott hangulatban a háború lelkes igenlőjeként tett eleget a behívóparancsnak, 1914. augusztus elsején egyenesen Przemyśl városába indult. A tisztánlátáshoz azonban a frontszolgálat első száz napja elegendő volt, mint azt híressé vált költeménye, a *Csak egy éjszakára* tanúsítja. A várban szolgáló magyar csapatok számára a várparancsnokság *Tábori Újság*ot adott ki. „*Ennek hasábjain lett először népszerűvé egy addig ismeretlen magyar költő, Gyóni Géza. Izzó magyarságú, komor szavú versei a lövészárok magyar katonájának lelkéhez férkőzött. Az ő aggodalmát, baját és örömét szólaltatta meg a merész szavú költő. A hazáért szenvedő harcos jajkiáltása volt ez a szenvedésekről nem tudó vagy éppen tudni nem akaró otthon felé.*"[5] Verseit a küzdő katonák karácsonyára szervezett karitatív gyűjtés keretében *Lengyel mezőkön, tábortűz mellett* címmel kötetbe foglalva is kiadták. A nyomtatás ezerpéldányos sorozatokban, az előfizetések üteméhez igazodott. A „*vérrel vakolt*" várban végül 10 000 példány kelt el, a további nyomtatást a papírhiány akadályozta meg. A kato-

3 *Nagy Lajos*: Egy magyar bárd sorsa. Gyóni Géza élete és költészete. Budapest, Bíró Nyomda, 1917. 6.
4 *Valentyik Ferenc*: Gyóni Géza és a dabasi sajtótörténet kezdetei. Dabasi Újság 2016. június. 18.
5 *H. Balázs Éva*: Magyar költő a világháborúban. Gyóni Géza. In: *Balogh József–Tóth László* (szerk.): Magyar Leveleskönyv II., Budapest, Corvina Kiadó, 2001. 479.

nák üzeneteit, a *Tábori Újság*ot és a przemyśli kis füzetet repülőgép vitte a hátországba és a lapok újraközlései, a kötet otthoni kiadása meghozta az országos ismertséget a költőnek.

A przemyśli vár több mint négy hónapig hősiesen állta az oroszok második ostromát, de utánpótlás híján készletei elapadtak, s végül az éhség legyőzte. 1915. március 22-én az uralkodó engedélyével a 117 000 fős védősereg megadta magát. Gyóni Géza, Mihály öccsével együtt hadifogságba került.

Transzportjuk 1915 októberében foglalta el helyét a szibériai Krasznojarszk hadifogolytáborában. *Levelek a Kálváriáról* versciklusa és más költeményei kalandos utakon jutottak haza Magyarországra, elhozva a szenvedés, a fájdalom, a férfibánat, a magyar elbúsulás és a hazavágyódás érzéseit. Szibériai kiszolgáltatottsága, a sok ezer kilométeres távolság sem védte meg azonban az itthoni támadásoktól: az Ady–Rákosi vitában az irodalmi harcok keresztüzébe került. Kovács József László irodalomtörténész értékelése szerint: „*Utólag is csak úgy összegezhetünk – Rákosi Jenő sanda támadásával máig ható kárt* [!] *okozott a költő Gyóni Gézának.*"[6]

Rabtársai memoárjaikban búskomor, zárkózott emberként emlékeznek vissza a költőre, aki kezdetektől fogva rosszul viselte a „*gyászmagyar*" sorsot, s a fogság testben-lélekben felőrölte. A végső csapást Mihály öccse elvesztése jelentette. Elborult elmével hunyt el 1917. június 25-én reggel, éppen 33. születésnapján. Sorsdrámája nemzetiségtől függetlenül megrázta a krasznojarszki hadifogolytábor rabjait. Tragédiájának híre a fronton és a hátországban egyaránt felért egy csatavesztéssel, ahogyan azt *A 16-os honvéd* tábori lap nekrológrészlete tanúsítja: „*Finita commedia! Valahonnan Szibériából jajdul felénk a távirat, valahol Szibériában egy sírdombunkkal több, itt nálunk egy magyarral, költővel és katonával kevesebb, most már végleg kevesebb. A katonát Przemyslnél elvesztettük, de a magyar, a költő megmaradt még messze krasznojarszki láncaiban is magyarnak, költőnek. Messze dalait könyörületes vöröskeresztesek hozták hozzánk mint fáradt üzeneteket. Visszavártuk: hiába! A távirat megérkezett: Gyóni Géza †1917. június 25.*"[7]

A halála óta eltelt száz esztendőben irodalmi munkásságának hazai megítélése koronként, kurzusonként óriási szélsőségek között változott: volt, amikor az egek-

Rabságban, az utolsó fénykép a költőről **(Ismeretlen hadifogolytárs felvétele,** ***Balogh István*****: Gyóni Géza szibériai életrajza. Bp., 1927)**

6 *Kovács József László*: Egy folyóirat: a Nyugat „Az idő rostájában". Duna-part (Érd), 2008/3. 39.
7 Gyászhír. A 16-os honvéd 1917. augusztus 1. 10.

be emelték és volt, amikor agyonhallgatták alkotói tevékenységét.[8] Hamvainak hazaszállítási törekvései balsikerű kísérletek sorozataként összegezhető.[9] A *Csak egy éjszakára* című verse az Angol Irodalmi Társaság nemzetközi pályázatán az első helyet nyerte el 1934-ben. Költeményeit több mint egy tucat nyelvre fordították le, és az adaptációk jelentős aránya a XXI. században született. „*A béke katonáját*" 2016 augusztusában Gaál Áron költő, műfordító orosz nyelvű esszéjének és három versfordításának köszönhetően a ma már egymillió lakosú Krasznojarszk vezető irodalmi lapja és olvasóközönsége is felfedezte.[10]

Hosszú évtizedek óta nem oktatják, ezért alakját és költészetét az első világháború centenáriumi eseményei a feledés homályából hozták vissza a köztudatba. Beigazolódott, hogy Gyóni a Nagy Háború hősi halott és hadifogságba esett magyar katonáinak reprezentánsa, akinek munkássága elválaszthatatlan része a világégés krónikájának. „*Hazafias hangú, lelkesítő költeményeit nem lehet pusztán irodalmi szempontok szerint megítélni, hiszen ő fontos társadalmi funkciót vállalt magára: tartotta a lelket a magyar katonákban, a világháború poklában, a tűzvonalban és a hadifogság kilátástalan körülményei között.*"[11] Legismertebb, legnépszerűbb költeménye a *Csak egy éjszakára*, amely a magyarság háborúellenes himnuszaként őrzi nevét. A hatalmas erejű strófák azonban elfödik többi szerzeményét, ezért egyverses alkotóként tartja számon a nagyközönség, de az irodalomtörténészek értékelésében is mindinkább ez a jellemző: „*A magyar költészet értékvonulata olyan gazdag – csinos hintók és szenvedéstől nehezült szekerek egymásutánja –, hogy aki akár egyetlen verssel lesz részese, boldog lehet. Akkor is, ha nem a legfőbb helyen, hanem »egyversesként« csak a saroglyában foglalhat helyet. Gyóni (Áchim) Géza (1884. június 25. – 1917. június 25.), a 20. századi magyar líra »ismeretlen ismerőse« a* Csak egy éjszakára… *című döbbenetes remekével vívta – érdemelte! – ki ezt a helyet.*"[12]

Újságírói, színikritikusi tevékenységének feldolgozásában szabadkai kutatók, szerzők[13] járnak az élen, működésének más helyszínein még adósságai vannak az utókornak.

Pályafutása egészét egykori szarvasi diáktársa, Kemény Gábor (1883–1948) a következőképpen összegezte: „*Szomorú, szép élet volt Gyóni Géza élete, tele volt dallal, megírt és megíratlan nótákkal. Poétaélet volt és magyar élet.*"[14] Jóváhagyhatjuk, hiszen állja az idő próbáját Juhász Gyula (1883–1937) ismert summázata is: „*A költő, aki 1914 nyarán a háború költőjének indult a lengyel mezőkre, 1917 nyarán mint a nemzeti demokrácia és az emberi szolidaritás vértanúja esett el a becsület krasznojarszki mezején.*"[15]

Valentyik Ferenc

8 Találóan örökíti az ellentmondásos helyzetet Páll Lajos (1938–2012) költő, festőművész *Gyóni Géza idézése* című költeményének utolsó sora: „*Gyóni szelleme kihűl vagy fellángol.*"

9 *Kovács László*: Gyóni Géza földi maradványainak sorsa. Egy újabb megvalósíthatatlan, provokatív exhumálási ötlet háttere. Hadtörténelmi Közlemények 2008/1. 107–142.

10 *Gaál Áron*: A béke katonája. Novij Jeniszejszkij Literátor 2016/4. 324–329.

11 *Kapui Ágota*: Előszó. In *Gyóni Géza*: Csak egy éjszakára: fordítások. Dabas, Pressman Bt., 2007. 6.

12 *Szakolczay Lajos*: „Halál, halál, vén Csínom Palkó". Gyóni Géza költészetéről. Irodalmi Magazin 2014/2. 51.

13 Dévavári (Dér) Zoltán (1928–2007); Gerold László (1940–2016) és Dévavári Zoltán (1977–).

14 *Kemény Gábor*: Gyóni Géza (1884–1917). Huszadik század 1917/2. 207.

15 *Juhász Gyula*: Gyóni Géza kálváriája. Délmagyarország 1918. június 16. 5.

Tanítómestereink

Deák Ferenc: A kiegyezésről

(Részletek)[1]

Valamennyien egyetértünk abban, hogy szent kötelességünk haladék nélkül az ország összes erejét a kor igényeinek és a hazánk szükségeinek megfelelő benső átalakítására fordítani. De lényeges különbség köztünk és a három más fölirati javaslat pártolói közt az, hogy míg mi a múlt országgyűlésen létrejött kiegyenlítést oly közjogi alapnak tekintjük, melyre a reformok szükséges elintézését bizton építhetjük, a három más fölirat pártolói ezen hitben nem osztoznak.

Ők azt hiszik, hogy a múlt országgyűlésen létrejött kiegyenlítés hazánkra nézve káros, sőt veszélyes; azt hiszik, hogy azon államjogi viszonyok, melyeket e kiegyenlítés létrehozott, a reformok biztos alapjául nem szolgálhatnak. A kiegyenlítést támadják tehát meg lényegében, s többen azt akarják, hogy mielőtt az államjogi viszonyok át nem alakulnak, a reformokba se bocsátkozzunk.

Nem festem azon helyzetet, melyben hazánk 1849-től fogva egész a kiegyenlítésig az absolutismus súlya alatt szenvedett. Él keblünkben még ezen szenvedések szomorú emléke. Csak annyit mondok, hogy az ország szellemi és anyagi fejlődése lehetetlenné volt téve; ipar, kereskedelem s a polgárok vagyoni állapota naponkint alábbszállott. E fokonkinti folytonos süllyedés méltán aggodalmat keltett minden kebelben a haza jövendője fölött, s midőn 1865-ben legelsőbben szóba hozatott a kiegyenlítés, nem volt, tudtomra, a honpolgárok között más vélemény, mint hogy a helyzet megváltoztatása s e változtatás akadályainak elhárítása, szóval a békés, becsületes kiegyenlítés, halasztást többé nem szenved. Csak a kiegyenlítés módjai és pontozatai fölött voltak eltérők a vélemények. […]

Meggyőződésem a kiegyenlítésre nézve, mint említém, hosszas s higgadt megfontolásnak, szenvedély s önérdeknélküli elhatározásnak volt eredménye; s mégis, ha valaki olyan érvekkel, melyek a tárgyból magából merítvék s magára a kérdésre vonatkoznak, s melyeket én a vitatkozások hosszas folyama alatt nem hallottam, nem ismertem, meggyőz arról, hogy e kiegyenlítés káros, sőt veszélyes; vagy hogy nemcsak képzeletben, nemcsak elméletben, hanem gyakorlati valóságban is keresztülvihető egy más, jobb, célszerűbb módja a kiegyenlítésnek, mely nagyobb veszély nélkül hazánk jövendőjét inkább biztosítja s az országot boldogabbá teszi: kész vagyok minden pillanatban azokkal egy térre lépni, kik az

1 150 évvel ezelőtt történt meg a kiegyezés Magyarország és a bécsi császári hatalom között. Létrejöttében Deák Ferenc (1803–1876) közjogi és politikai kezdeményezései fontos szerepet játszottak. Az évforduló alkalmából most az ő egyik beszédéből idézünk, amelyet az 1869. évi országgyűlést megnyitó trónbeszédre adandó felirat körüli vitában, 1869. május 20-án tartott válaszul a kiegyezést bíráló szónokoknak. Forrásunk: Deák Ferenc műveiből. Franklin Társulat, Budapest, év nélkül. 216–224. (*A szerk.*)

ily jobb módot javaslatba hozzák. De míg meggyőződésem érvekkel megingatva nincs, első és szent kötelességem ahhoz ragaszkodni.

Két körülmény változtathatja meg nézetemet: vagy újabb s eddig nem ismert alapos érvek és okok, vagy azon tapasztalás, hogy csalódtunk, midőn a kiegyenlítést veszélytelennek hittük, mert a gyakorlat igazolta az ellenkező véleményűek aggodalmait. […]

De valamint az ez alkalommal előadott szónoklatokban semmi új érvet nem találtam a kiegyenlítés ellen, melyet már a múlt években nem vitattunk volna meg, úgy fölöslegesnek tartanám régi érvekre, melyeket hallottunk és tehetségünk szerint megcáfoltunk, most újabban felelni. Előkereshetném én is akkori fölszólalásaimat, adhatnék azoknak újabb alakot, fölékesíthetném szóvirágokkal; de azért beszédem magva, az okok és az érvek csak azok maradhatnának, amik akkor voltak. Ily beszédek több kárt okoznának, mint hasznot, mert csak az időt rabolnák el szükség és cél nélkül.

Ami a reform kérdéseinek némelyektől követelt ideiglenes elhalasztását illeti, véleményem szerint a dolog következőkép áll: Van egy kiegyenlítés, mely a törvényhozás rendes útján jött létre és mely államjogi viszonyaink alapját vetette meg. Ez a kiegyenlítés sokaknak nem tetszik. Okkal, nem okkal, azt most nem vizsgálom, de nem tetszik. Mi ugyan nem tartjuk okaikat alaposaknak, de ők alaposaknak tartják azokat: mert játékot ily komoly dologból bizonyosan ok nélkül nem űznének. Szóval, nekik a kiegyenlítés nem tetszik, azt a reformok biztos alapjának nem tekinthetik, s mindenekelőtt a kiegyenlítést óhajtják megváltoztatni. Ha már mi csak azért, mert vannak, akik ezen kiegyenlítést lényegében meg akarják változtatni, a reformokat, melyek az egész ház nézete szerint oly sürgetőleg szükségesek, el akarnók halasztani, és előbb a kiegyenlítést vennők ismét tüzetes tárgyalás alá, sajátságos circulus vitiosusba jutnánk: mert hiszen, ha új kiegyenlítés jönne is létre, s ha ez az ellenzék kedve szerint történnék is meg, bizonyosan lenne egy minoritás, mely azzal sem volna megelégedve, és akkor évről évre újra és ismét újra a már megkötött kiegyenlítés megtartása vagy megváltoztatása fölött vitatkoznánk, úgyhogy a szükségeseknek ismert reformokra idő nem maradna. […]

Általában véve két veszélyes neme van az ámításnak. Egyik az, ha valaki elérhetetlen vágyakat ébreszt a népben. Vágyak az emberi természetben feküsznek, s míg azok a lehetőség vagy valószínűség körében vannak, emelik a tevékenységet; de oly vágyak, melyeknek létesülése nem valószínű, sőt nem is lehető, elégületlenséget szülnek még azoknál is, kik sorsukkal előbb meg voltak talán elégedve, elvonják őket azon ösvényről, melyen biztosabban juthattak volna vagyonhoz: a munkásság és takarékosság ösvényéről. A sorstól és ajándékképp másoktól várják vagyoni állásuk javulását, melyet becsületes munka által inkább elérhettek volna. Sem a népnek, sem az országnak nem barátja az, aki elérhetetlen vágyakat ébreszt a könnyenhívők kebelében.

A másik káros eljárás, amivel ismét nem vádolok név szerint senkit, a hatalom minden nemének, a kormánynak úgy, mint a törvényhozásnak keserű, gúnyos s gyakran rágalmazó megtámadása, s ezzel azok tekintélyének a kisebb műveltségű népnél káros aláásása. Megróni a hibát jog és kötelesség; de történjék ez oly módon, mely több kárt ne tegyen, mint hasznot. Az államhatalom minden ágában szükséges a tekintély; jusson bár kormányra egyik vagy másik párt, ily tekintély nélkül kormányozni képtelen leend. Akik oda szeretnék vinni a dolgot, hogy megalkotott törvénynek is csak kételkedve, vonakodva engedelmeskedjenek a hon polgárai: azok nem a kormányt, nem az egyik vagy másik pártot, hanem minden kormányt, minden pártot, magát az államot kívánják veszélybe dönteni.

Emlékeink védelméről

Mindig örömmel olvassuk, hogy hol hoztak helyre műemlékeket, vagy állítottak újabb emléktáblát, szobrot, kopjafát stb. lelkes lokálpatriótáink arra érdemes személyeknek. Ugyanakkor gyakori hírt olvashatunk, láthatunk a napi híradásokban műemlékeink megrongálásáról, fémszobrok, táblák megcsonkításáról, eltolvajlásáról is. Ezek a vandálok nem kímélik a temetők síremlékeit, a templomok kegytárgyait és köztéri emlékeinket sem. Közismert, hogy pl. a budai városvédő Pallas Athéné kezéből is többször ellopták a lándzsáját. Az isaszegi csata honvédszobrának kezéből is többször vándorolt a kard a fémgyűjtő orgazdákhoz, ezért mostanában már fegyver nélkül kénytelen rohamozni a vörössipkás honvéd. Csak ünnepi alkalmakkor dugják vissza a kezébe a kardját, amelyet aztán az ünnepély után ismét visszahúznak és következő ünnepig biztos megőrzésre hazavisznek a rendezők. Nehezebb megőrizni pl. a Kossuth-szobrok egybeöntött bronzkardját, amelyeket „*kénytelenek lefűrészelni*". Ezekért a fémekért a gyűjtők általában egy pohár, vagy korsó sör árát kapják. A bibliai egy tál lencse helyett mai „gyűjtögető honfitársaink" egy pohár italért adják el nemzeti identitásukat!

Az intenzív hazai fémhulladékgyűjtés gyökerei az 1950-es évekig nyúlnak vissza, ugye ismerős még az akkori lózung: „*Gyűjtsd a vasat és a fémet, ezzel is a békét véded!*" A hulladékgyűjtés persze hasznos tevékenység volt akkor is és az ma is, ha ténylegesen elhasznált anyagokról van szó! Amikor azonban ezek elfogytak, a felfokozott igényeknek megfelelően sor került értékes emlékek elpusztítására is, így pl. a régi temetői kripták feldúlásával az ottani érckoporsók, keresztek, szobrok „hasznosítására". Valószínűleg a nagyobb haszon reményében feszítették le az egyik temetői kálvárián a két lator bronzszobrát is. Megjegyzendő, hogy a középen lévő Krisztus-szobrot nem merték bántani, csak a lator-társakat vitték magukkal... Ekkoriban került sor Erzsébet királyné legszebb hazai szobrának leszerelésére is: szerencsére a gödöllői MÉH-telep vezetője nem volt hajlandó átvenni a „zsákmányt" és ennek köszönhetően az Erzsébet park sétányán ismét gyönyörködhetünk ebben a csodálatos alkotásban.

A rongálok másik csoportját nem a haszonszerzés motiválja, hanem csak szórakozásból , erejük fitogtatása miatt, a rombolás gyönyörétől hajtva, válogatás nélkül garázdálkodnak.

Végül vannak, akik „ideológiai okok" miatt pusztítanak: „A múltat végképp eltörölni..." jelszóval. Ezek az újkori vandálok szaggatták le pl. több helyen a győzelem görög istennőjének, Nikének a kezéből az ötágú csillagos koszorút. Hasonló meggondolásból fújták le festékkel az egyik községben a Vörösmarty utca névtábláin a „vörös" szót – ezért az ottaniak egy ideig a „Marty" utca lakói voltak...

Úgy látszik, ez a bundás indulatokkal teli kulturbarbárság nem pártfüggő, mert pl. Görgei síremlékét is összefirkálják mint „*hazaáruló*"-ét, a rendszerváltó miniszterelnök, Antall József szobrát alkalmanként éppúgy meggyalázzák, mint a holokausztemlékeket, vagy a szovjet katonasírokat. (Ezek helyi gondozására egyébként nemzetközi kötelezettségek és magyar–orosz államszerződés is kötelezi az aláíró feleket – és ennek következtében az orosz és ukrán területeken feltárt magyar katonai és Gulág-temetőket, az ottani emlékműveket a helyiek példamutatóan gondozzák!)

A tőlünk nyugatra lévő országokban szinte ismeretlen ez az emlékrombolás. Ezért az sem lehet mellékes szempont, hogy az egyre növekvő turizmus eredményeként hozzánk látogató vendégek milyen véleményt alkotnak erkölcsi-történelmi kulturszínvonalunkról, nemzetiidentitás-tudatunkról. Az emlékműrongálások folyamatos ismétlődését a büntetések enyhesége is segíti. Az „*alacsony kárérték*" miatt a hatóságok nem is foglalkoznak ezekkel az esetekkel – annak ellenére, hogy a sajtó is hangot ad néha az emberek elemi felháborodásának.

Mindenképpen szükséges tehát a szigorúbb szankcionálás! De a megelőzés érdekében legalább ilyen fontos az ifjúság nemzettudatos, erkölcsi nevelése! És ez a mi feladatunk és történelmi felelősségünk is: pedagógusoké, helytörténészeké, ismeretterjesztő előadóké, hogy hamisításoktól mentes, objektív történelmi ismeretek átadásával alakítsuk diákjaink, hallgatóink magatartását.

Mert jogos a kérdés: ki tanította magyarirodalom-órán azt a „hazaffy"-t, aki Vörösmartyt komcsinak tartja, mit hallott a zsidóüldözésről történelemórán az, aki leköpdösi és disznófarkat dugdos a Duna-parton kivégzettek emlékcipőibe, aki összetöri az áldozatok síremlékeit, aki bemocskolja a világszerte hősként tisztelt Raul Wallenberg emlékművét stb., stb.

Ezért megfontolandó az alábbi javaslat: a műemlékrongálók büntetési tételébe foglalják bele azt is, hogy az illető melyik iskolába járt, és kik voltak az „illetékes" tanárai! Ugyanis: amilyen lelkesítő egy-egy kiváló tanulmányi, sport, vagy egyéb eredménnyel büszkélkedni, ugyanilyen visszatartó erő lehet a negatívumok következménye is.

Tóth József

Gondolatok a Honismeretről, a hungarikumokról

Találkozás Lezsák Sándorral

„ *– Én népem! múltba vagy jövőbe nézz:*
Magyarnak lenni oly bús, oly nehéz!...
De túl minden bún, minden szenvedésen,
Önérzetünket nem feledve mégsem.
Nagy szívvel, melyben nem apad a hűség,
Magyarnak lenni: büszke gyönyörűség!"
(Sajó Sándor)

Lezsák Sándornak, az Országgyűlés alelnökének parlamenti irodájába igyekszem – régen jártam ebben a páratlan szépségű épületben. Miközben a folyosón sétálok, megelevenedik előttem egy kedves, régi emlék. Az Országgyűlés gyönyörű termében ülve, izgatott kíváncsisággal fürkésztem az embereket: vajon ráismerek-e azokra, akiknek az életét megismerhettem a beküldött pályázataikból. Lezsák Sándor ötlete volt még 1990-ben a kárpát-medencei önéletírói pályázat meghirdetése és én is azon szerencsések közé tartoztam, akik olvashatták a beérkezett dolgozatokat.

Lezsák Sándort egyébként a honismereti konferenciák, találkozások valamelyikén ismertem meg. Budapesti fiatalemberként ment el tanyasi tanítónak, s nemsokára, az addig ismeretlen Lakiteleken irodalmi, és színjátszó esteket rendezett, miközben 27 évesen már három gyermek büszke édesapja volt. Kárpát-medencében, sőt, összmagyarságban gondolkodni, a magyar értékeket menteni – ez a cél vezette (és vezeti) minden tevékenységében, vállalva az akkori lehallgatásokat, megfigyeléseket is.

Életében különös egységet alkot a drámaírás, a költészet és a közélet, de hűséges maradt a népműveléshez is, hiszen a Lakiteleki Népfőiskola létrehozása is, többek között, ezt szolgálja. Közéleti tevékenysége mellett az írást sem hanyagolja el. A júniusi könyvhétre jelent meg legújabb színpadi műve, a *Csaba királyfi*, amelynek alapköve a család, a szeretet, az igazság és a hagyománytisztelet.

A Kairosz Kiadó „Magyarnak lenni" sorozatában Spangel Péter beszélgetett Lezsák Sándorral. Ebből idézek egy részletet, amely ars poeticának is tekinthető és jól példázza azt az összefonódást és egységet, amit Lezsák Sándor szellemisége megtestesít:

„*A Madách Gimnáziumban volt egy latin-görög szakos tanár, Muraközy Gyula. Nem tanított minket, ám egyszer bejött egy magyarórára helyettesíteni. Megállt előttünk, megkérdezte:*

– Mit tanulnak? Hol tartanak magyarból?

– Kölcsey Himnuszát – mondtuk.

– És tudják? – kérdezte.

– Kívülről – válaszoltuk –, végig.

– És belülről? – Döbbent csend volt.

– Belülről?

– És mondják, a Himnusz, vagy a Szózat szerint kell élni?

Az addig nevetgélő osztály elnémult. Megfogott minket valami. Hogy is van? »Hazádnak rendületlenül légy híve, óh magyar…«, »Isten, áldd meg a magyart…« Igen, e kettő legyen az életvezetőnk! Hitben és cselekvésben élni és szolgálni egy nemzetet, amely erős kell hogy legyen gazdaságban, politikában, erkölcsben, és belső akaratban, amely segít ellenállni a kísértéseknek, támadásoknak. Nem elég kívülről fölmondani a Himnuszt, belülről is érezni és tudni kell!"

Mostani beszélgetésünk tárgya is erősen kapcsolódik a fentebb említettekhez: a hungarikumok és a Honismeret összefonódása. *A „hungarikum" a magyarság csúcsteljesítményét jelölő gyűjtőfogalom, amely olyan megkülönböztetésre, kiemelésre méltó értéket jelez, amely a magyarságra jellemző tulajdonság, egyediség, különlegesség és minőség.*

– A Honismeret már a 70-es évektől a legkedvesebb folyóirat számomra – mosolyodik el Lezsák Sándor. – Még ma is kedves emlék az a nap, amikor Halász Péter elhozta Lakitelekre Domokos Pál Pétert. Egyébként Gyimesben meglátogattam Halász Pétert a betegágyán, aki még ott is aktív, közreműködött a gyimesi értékfeltáró táborunk munkájában. A Honismeret nem más, mint a másik Magyarország története: a „búvópatak Magyarországé", amelyben az egész Kárpát-medence népéhez, történelméhez, hagyományaihoz hűséges, apró kutatómunkában jeleskedő emberek jelennek meg. Közösségek szerveződtek, amik erkölcsileg is próbáltak hatni a környezetükre. Azt is becsülöm a Honismeretben, hogy a fiataloknak is lehetőséget adnak írásaik megjelentetésére. A Honismeretben megjelenő kis tudósítások valóságos régészeti feltárások. Az egyik lányom régész, akit rászoktattam arra, hogy mindig nézze át a Honismeret tartalomjegyzékét.

– *Szakolczay Lajos „lakiteleki mindenesnek" nevezte…*

– A Lakiteleki Népfőiskolán a kezdetek óta, a kilencvenes évek elejétől szervezünk kárpát-medencei magyar értékeket feltáró összejöveteleteket, kollégiumokat, konferenciákat. Az Országgyűlés 2012 tavaszán fogadta el a magyar nemzeti értékekről és a hungarikumokról szóló törvényt, amely szerint a nemzeti értékek azonosítása, rendszerezése és védelme egy többszörösen összetett, alulról felfelé építkező rendszerben, az ún. Magyar Nemzeti Értékek Piramisában történik. Az értékek felkutatása, azonosítása és gyűjtése a településeken kezdődik, hiszen a helyi értékeket a helyiek ismerik a legjobban. A helytörténészek, a muzeológusok, néprajzosok, pedagógusok, lokálpatrióták, szakemberek sok helyen már el is készítették a helyi értékek listáját, amely folyamatosan bővíthető. A Magyar Értéktárban nyilvántartott egyes, megkülönböztetésre, kiemelésre méltó, a magyarságra jellemző tulajdonságaival, egyediségével, különlegességével és minőségével a magyarság csúcsteljesítményének számító nemzeti értékeket a törvényben nevesített Hungarikum Bizottság hivatott, egyedi értékelés eredményeként, hungarikummá minősíteni. – A külhoni magyar értéktár bővítését pedig a Lakiteleki Népfőiskola értékfeltáró programja segíti – magyarázza Lezsák Sándor. – Ennek keretében szerveztük meg legutóbb a Moldvai Kollégiumot, s a helyszíni kutatómunka anyagát könyv formájában is kiadtuk. Szervezésünkben Drávaszög és Szlavónia térségében egy, Kárpátalján négy kollégium munkáját fejeztük be. 2016 nyaráig a Moldvai Kollégium mellett a Hegyköz, Nyugat-Bácska, Zenta, a Muravidék magyarlakta részein, a Garam mente, Komárom és az Őrvidék területén dolgoztak kutatóink. 2016 őszén pedig Gyimes magyarlakta részeinek és Torockó–Aranyosszék térségének értékfeltáró munkáját indítottuk el. Egy-egy kollégiumban 70–80 fiatal vesz részt: egy hétig fölmérnek, aztán feldolgozzák az anyagot, majd visszamennek és mélyinterjúkat készítenek. Ez a munka több célt is szolgál: hozzáad a magyar értékekhez és a hungarikumok törvényhez. Ezt a tevékenységet kiterjesztjük Vasvár, Kisvárda, a Kunság területére, ahol 18 kollégiumi csapat fog dolgozni. Újra be kell lakni az országot! Az értékek feltárásával sikert és élményt adhatunk nemcsak a fiataloknak, hanem azoknak az embereknek is, akikhez eljutnak a kutatóink.

– *Tudom, hogy szívügye a népfőiskolai tevékenység további bővítése – milyen formában képzeli ezt el?*

– Szeretnénk előkészíteni a Kárpát-medencei Népfőiskolai Hálózatot, amelynek a Honismeret zászlóshajója lehetne! Állandó képviselői, tisztségviselői kötelezettségem mellett három területen dolgozom: a Nemzeti Lovas Programban, amelynek megszervezésekor moderátora, politikai felelőse voltam. A másik a hungarikum-törvény, ezt elfogadta az Országgyűlés, a harmadik a Kárpát-medencei Népfőiskolai Program. Járom a Kárpát-medencét, amely számomra egy nagy népfőiskolát jelent. Útjaimon tanulok, eligazítást kapok, s ha valamit nem tudok megoldani, azt megírom. Elvégre ember nélkül semmi nem lehetséges, intézmény nélkül semmi nem tartós. A népfőiskolai mozgalmat az észszerűség határán belül intézményesíteni is szükséges, eszerint folytatjuk a munkánkat tovább.

Zika Klára

A Honismeret folyóirat megvásárolható:
Honismeret Szerkesztősége (1053 Budapest, Magyar u. 40.),
Néprajzi Múzeum Boltja (1055 Budapest, Kossuth tér 12.),
Magyar Nemzeti Múzeum Könyvesboltja (1088 Budapest, Múzeum krt. 14–16.).

Népi építészetünk pusztuló emlékeinek megörökítője

Bihari Puhl Levente cserepekre festett képeiről

Levy – Bihari Puhl Levente – siófoki festőművész. Közel négy évtizedes művészi pályáján sokszínű festői palettát *kevert ki* – tájképek, portrék, csendéletek, vallásos témájú képek, absztrakt és nonfiguratív alkotások sokaságát festve meg. E gazdag tematikai repertoár egyik figyelemre méltó, értékes része a magyar – határaikon belüli és túli – építészeti emlékek festészeti megörökítése.

E missziójának egyik vonulata pusztuló, konzervált, megőrzött és már felújított váraink teljes körű megfestése. E műveiből már több alkalommal rendezett kiállítást.

A másik vonulat a népi építészet még fellelhető, gyakran már pusztulófélben lévő emlékeinek felkutatása és megörökítése.

Levy elsősorban a Dunántúlon kereste eddig a megörökítésre méltó, kallódó, sokszor már igen rossz állapotban fellelhető épületeket: lakóházakat, gazdasági objektumokat. Sokat járt, fényképezett, majd festett az Őrségben, Vas, Zala, Somogy és Tolna megye apró, nemegyszer elnéptelenedő, nagy szegénységben vegetáló falvaiban, a Káli-medence és a Balaton-felvidék helységeiben.

***Őrségi házak* (2006, olaj, farost, 30x80 cm)**

Többféle eszközzel és anyagon örökíti meg a fellelt népi építészeti kincseket: vásznon, fatáblán, kerámialapokon, és rendkívül érdekes kuriózumként: maga gyűjtötte, XVIII. századi rusztikus tetőcserepeken és téglákon.

Az alkotások különleges hordozóanyagáról így nyilatkozott a festőművész: „*2003-ban jutottam hozzá Jánosházán egy, a XVIII. század második felében épült kúriaszerű házhoz, meg a hozzá tartozó hatalmas udvarhoz. A téglagyűjtő egyesület nagyszerű gyűjteményét látva egyből erre a késő parasztbarokk házra gondoltam, amely ugyancsak tele van monogramos,*

négyzet alakú, hatszögletű és egyéb különleges téglákkal, valamint hasonlóképpen öreg tetőcserepekkel. Az épületet szeretném megmenteni, hisz' tán még a műemléki szintet is megüti, de pénz és komolyabb segítség híján egyelőre tetőcserepeit, egyedi tégláit hasznosítom – mégpedig sajátos módon. Különféle rusztikus, antik vagy retro-témákat jelenítek meg rajtuk – mindig is vonzottak az öreg tárgyak – festészetem eszközeivel: várakat, régi parasztházakat, templomokat, de portrékat, csendéleteket is. A kopott, régi anyagok szerkezete kiválóan illeszkedik témáimhoz. Régi deszkákat, hordódongákat is felhasználok más témájú, de hasonló hatású kompozícióimhoz. Ezek a képek nem keretezett formában kerülnek a falakra, hanem beépítve a falburkolatok szerves részét képezik, megvilágítva pedig fantasztikus hatást keltenek."

Az olajtechnikával készült képek magas esztétikai értéket képviselő képzőművészeti alkotások, de nemcsak azok. Fontos dokumentumok az építészettörténet, népi építészet, sőt, az egykori falusi, népi életmód kutatói számára is.

A festőművésznek nem volt célja tudományos jellegű értekezést, építészeti leírást, jellemzést készíteni, hiszen ilyen szakmai (építészeti és néprajzi) anyagot szerencsére bőven találhat bárki könyvtárakban, az interneten, ismeretterjesztő leírásokban, lexikonokban vagy a wikipédián. A művész a birtokában lévő vizuális technika és briliáns mesterségbeli talentuma segítségével vállalkozott a leletmentésre.

Őt a természetben ember alkotta táj és az ott létrehozott emberi alkotások, a népi épületek – sajnos – sokszor pusztulásukban is méltóságteljes látványa ragadta meg. És persze mindaz a háttértudás, ami a festményeken közvetlenül nem jeleníthető meg, mégis a képek szellemisége közvetíteni képes mindazt, hogyan élhettek azok az emberek, akik egykor ezen épületek birtokosai voltak.

Az impressziók és érzések keltette ihlet vezeti aztán a művész ecsetjét, hogy változatos technikákkal és anyagokon adja vissza képei nézőinek saját érzéseit, élményét, találkozását és rácsodálkozását a megörökített épületekkel, elmúló életformákkal. Mondjuk ki, tömören: magyarságélményét.

Levy a magyar falvak pusztuló népi építészeti emlékeit bemutató alkotásaival izgalmas és tanulságos túrára invitál bennünket, és arra buzdít, hogy kövessük a valóságban is a festőt, felkeresve a képein ábrázolt tájakat, épületeket.

Vasvári Zoltán

A bányászhimnusz egyházi változata

A bányászhimnusznak hazánk bányászok által lakott településein ismert a szövege, de a szélesebb körben való megismerhetőségért ide idézem:

„Szerencse fel! Szerencse le,
Ilyen a bányász élete.
Váratlan vész rohanja meg,
Mint bérctetőt a fergeteg.
Nem kincs után sóvárgok én,
Bányász kislányt óhajtok én.
Bányász kislányt óhajt szívem,
Ki szívében bányász legyen.
És hogyha majd a föld ölében
Végóránkat éljük,
Isten kezében életünk,
Ő megsegít, reméljük!
S te kisleány ne bánkódjál,
Bányásznak halni szép halál!
Egekbe szállani fel, fel!
Szerencse fel! Szerencse fel!
Szerencse fel!"

Az első írott nyoma az 1853-as selmeci emlékkönyvben található, de bányászhimnuszként csak 1880-ban említik. Kunoss Endre versszövegeinek felhasználásával, ebben a formában először 1905-ben található. A bányásztelepülések templomaiban, bányásznap alkalmával (általában Borbála-napon, december 4-én, de voltak vidékek, ahol más időpontban tartották) a hívek, esetleg a bányászdalkörrel együtt énekelték. A bányász fúvószenekaroknak is állandó műsorszáma volt és sok helyen ma is az.

Magyarországon egyeseknek problémát jelentett az ún. profán (világi) bányászhimnusz éneklése az egyházi szertartásokon, mondván: nem illik a templomba. Hajdani metallográfiai professzorom (Verő József akadémikus) elbeszéléséből tudom – aki az Országos Magyar Bányászati és Kohászati Egyesület (OMBKE) elnökségi tagja is volt –, hogy külön napirendként foglalkoztak a témával. Megkeresés alapján tárgyalta az elnökség, hogy új bányászhimnuszt szükséges íratni, mert a „*Bányász kislányt óhajtok én…*" szöveg „*gerjedelmeket*" ébreszt a hallgatókban és az éneklőkben. Ekkor ő szót kért és elmondta, hogy életében nagyon sokszor énekelte a bányászhimnuszt templomban és templomon kívül, de még soha semmiféle gerjedelmet nem érzett. Hozzászólása alapján elvetették az új bányászhimnusz készíttetését.

Itt említem meg, hogy a kohásznótából lett kohászhimnuszból is hiányzik a himnuszokra jellemző emelkedettség, amikor azt énekeljük, hogy „*rityeg-rotyog a kohó…*"

1945 után már nem a bányász kislánnyal lett a baj, hanem az Isten nevével. A rendszernek a bányászok munkájára szüksége volt, ezért senki nem akart velük újat húzni, elegendőnek találták, hogy az „*Isten*" helyére „*A sors*" került. A szótagszám megegyezett, így a kottán sem kellett változtatni. Azért, hogy ne a bányászok védőszentjének ünnepén legyen a bányásznap, törvénybe foglalták a szeptember első vasárnapi időpontot (az 1919-ben eldördült tatabányai csendőrsortűzhöz és annak áldozataihoz kapcsolták). Hűségpénz fizetése, egésznapos színvonalas kultúrműsor, népművészeti és kirakodóvásár (ahol az országos hiánycikkeket is be lehetett szerezni, persze gyakran csak utalványra) tette vonzóvá és emlékezetessé a bányásznapot. A templomokban természetesen ekkor a módosított változatban énekelték a bányászhimnuszt.

Érdemes párhuzamot vonni Kölcsey Ferenc *Himnusz*a és a bányászhimnusz sorsa között. Nemzeti imádságunk helyett Rákosi Mátyás is újat akart íratni, de Kodály Zoltán és Illyés Gyula diplomatikusan elhárította a megbízást.

A bányászhimnusz egyházi változatát először 1999-ben hallottuk Valiskó Ferenc barátommal – akivel együtt képviseltük a Salgótarjáni Erdély-Kört – az óradnai templom 175. évfordulójára rendezett búcsún. A későbbiek folyamán kerültem kapcsolatba Máriás Józseffel, aki Nagybányáról települt át Nyíregyházára. Kapcsolatunk révén megküldte az EMKE Füzetek 15–16. számát, amely *Felsőbányai kalauz* címen jelent meg 1998-ban. A füzetet ő szerkesztette és benne megtalálható a bányászhimnusz világi és egyházi változatának kottája és szövege, valamint a keletkezéstörténete.

Czumbel Lajos felsőbányai plébánosként 1938-ban alkotta meg a bányászhimnusz egyházi változatát. Ő maga így emlékezik a mű születésének körülményeire: „*Egy este a plébános és a káplán (Gyulai Ödön) rádión közvetítést hallgattak egy Pécs vidéki magyar bányából. A közvetítés folyamán bementek a templomba is, ahol a bányászok énekkara egy Kyrie-t énekelt a profán bányászhimnusz mintájára. Az ének megkapott bennünket. Elhatároztuk, hogy ezt a Kyrie-t mi is be fogjuk vezetni.*"

Nem azt vezették be, amit a rádión hallottak, hanem Czumbel Lajos plébános írt egy új, vallásos bányászhimnuszt, amely utal a bányászsors küzdelmes, megpróbáltatásokkal teli voltára és a bányászok vallásos érzületére, lelkületére. A káplán visszaemlékezése szerint a

templomban először 1938-ban Nagyboldogasszony ünnepén énekelték. Ő vezette a kórust. Kimondhatatlan volt a hatása.

A bányászhimnusszal csodálatos örökség maradt Felsőbánya bányászaira, és minden lakosára.

Íme, az egyházi szöveg:

„*Sötét tárna az életünk,*
Te vezess benne Istenünk.
A Te védő, áldó kezed,
Minden veszélyen átvezet.
Refrén: *Vedd le rólunk a szenvedést!*
Adj békét, örök pihenést.
Te hozzád szállunk mi fel, fel,
Szerencse fel! Szerencse fel!
Szerencse fel!
Szívünk legyen a mécsesünk,
Vele csak Téged keresünk,
S ha eljön majd a végóránk,
A tárna végén várjál ránk.
Refrén: *Vedd le…*"

A szöveg és a kotta birtokában a salgótarjáni Bányász-Kohász Dalkör megtanulta a művet és énekeltük már az óradnai templomban, itthon is ünnepélyes alkalmakkor.

Az első óradnai szereplésünk majdnem kudarcba fulladt. A plébános úr nem ismerve a dalkörünket, elénekeltette velünk a templomi műsort. Valószínű ismerhette a profán szöveget, mert először tiltakozott a bányászhimnusz éneklése ellen. Megnyugtattuk, hogy az egyházi szöveget ismerjük, és azt fogjuk énekelni.

A templomban azonban a karnagyunk súgta: „*Szerencse fel!*" Beintett és elkezdtük énekelni, a hívek viszont mélyen hallgattak, a plébános úr pedig az oltárnál idegesen pislogott. Karnagyunk leintette az éneklést, majd újrakezdtük: „*Sötét tárna az életünk*" és akkor már zengett az egész templom.

Ez lett tehát a bányászhimnusz legújabb változata:

„*Szerencse fel! Szerencse le,*
Ilyen a bányász élete.
Sötét tárna az életünk
Te vezess benne Istenünk...„

Mi lett a bányászhimnusz egyházi változata szerzőjének a további sorsa?

Az egyházmegyei főhatóság 1941 januárjában Máramarosszigetre helyezte. Január 26-án búcsúbeszédét a következő szavakkal fejezte be: „*Azért is szabad imádkozni, hogy visszatérjek és viszontláthassam a saját kezemmel ültetett fenyőfasort a temetőben, amely egyenesen felvezet a nekem fenntartott sírhoz, ott… a papi sírokat megáldó Krisztus nagy keresztje előtt.*"

Pain Lajos – a szülőhelyet, Felsőbányát megidéző emlékeiben – az alábbi szavakkal szól, az egykori tanítvány szeretetétől áthatva plébánosáról, dr. Czum-bel Lajosról: „*Felsőbányának legnagyobb plébánosa volt, aki a »bányászélet« kertjében végzett évtizedes sáfár-*

kodásának mozzanatait írásban is megörökítette, elsőként a város papjai közül. Nagyon megszerette azt a népet, eligazodva annak sajátos életfelfogásain, igyekezve kigyomlálni a földalatti munka babonáktól sem mentes világából mindazt, ami visszahúzó erő a bányász és családja számára. Czumbel plébános valóban a bányászok papja volt. Ismerte híveit, ismerte életüket, lelküket, jó és kevésbé jó tulajdonságaikat, melyek többé kevésbé – akárcsak a sötétség és a fény ellentéte – határozták meg életüket."

Máramarosszigeten mindössze két évig maradt, 1943. március 1-től a szatmárnémeti székesegyház plébánosa lett. Az állhatatos kitartás, a bátor és becsületes magatartás, határozott állásfoglalása: az állammal való együttműködés elutasítása, a későbbiekben – az egyházüldözés évtizedeiben – is fő jellemvonása maradt. 1945-ben, majd 1949-ben is letartóztatták.

1950-ben dr. Scheffer János püspök általános helynöknek nevezi ki. Nem sokáig töltheti be tisztségét. 1951. március 9-én letartóztatják és súlyos börtönbüntetésre ítélik, amelyet a máramarosszigeti börtönben tölt le, de megjárja Jilava rabtartó helyét is. 1955. május 3-án szabadul, de nem térhet vissza Szatmárba, mert a Securitate kényszerlakhelyet jelöl ki számára.

1956. február 8-án a kultuszminisztérium képviselőivel folytatott egyeztetések után kinevezték szatmárnémeti főesperesnek, de valójában a Szatmár–Nagyváradi egyházmegye apostoli kormányzója volt.

Már 1956. június 17-én Felsőbányára sietett. Első bérmaútján szentbeszédét e szavakkal kezdte: „*Hazajöttünk, újra itthon vagyunk*." Azt követően, amikor csak tehette, az augusztus 15-i templombúcsún püspöki ornátusban misézett, ünnepi homíliáiban hallgatóságát „*Kedves bányász testvéreim!*" szavakkal szólította meg.

1967. február 26-án hunyt el, földi maradványai Szatmárnémeti római katolikus temetőjének papi részlegében nyugszanak. Sírját egyszerű vaskereszt je-löli: „*Dr. Czumbel Lajos Szatmár–Nagyvárad Főpásztora 1891 – 1967. R. I. P.*"

A hálás utókor a Securitate Levéltárát Vizsgáló Országos Tanács archívumában található megfigyelési dossziéjából megállapította, hogy a titkosszolgálat tisztjei komplex módszerek és eszközök segítségével gyűjtöttek adatokat személyéről: ügynöki hálózatot működtettek, tevékenységét mind technikai eszközökkel, mind pedig személyek bevonásával követték, levelezését ellenőrizték és cenzúrázták. 1958 és 1959 között egy alaposan kidolgozott intézkedési terv alapján a-karták rávenni, hogy működjék együtt a politikai rendőrséggel. A dokumentumokból megállapítható, hogy a folyamatos megfélemlítés, nyomásgyakorlás nem ingatta meg hitét, nem sikerült megtörni, beszervezni.

1966. július 6-án a csoportmegfigyelő dossziét lezárták, a politikai rendőrség irataiban veszélytelennek nyilvánította, mégis 75 évesen, betegen, részben megbénulva, több éve ágynak esve, továbbra is felügyelet alatt maradt.

Kúti István

Felhasznált irodalom. Daloskönyv. Dunaújvárosi Főiskola, Dunaújváros, 2005. 24–25.; *Hitter Ferenc*: Egy plébános, akit nem lehet elfelejteni. EMKE Füzetek 15–16. Felsőbányai kalauz. Nagybánya, 1998. 41–44, 72–73.; Új Ember 2015. március 1. 11.; *Zsámboki László*: Szerencse föl! Szerencse le! Kunoss Endre (1811–1844) bányászdalai és a bányászhimnusz eredete. Miskolci Egyetem Könyvtára, Miskolc, 1995. 97 old.

Szent László emléke a lengyelországi Bieľany kamalduli templomában

Szent László király egyházi emlékei, patrociniumai, templomi falképei, oltárai, táblaképei, szobrai bőséges számban fordulnak elő szerte a Kárpát-medencében. Történelmi határainkon kívül is több emléke ismert. Említsünk meg közülük kettőt, a nápolyi Santa Maria dell' Incoronata templom Szent László-falképsorozatát és a magyar zarándokok által sűrűn látogatott máriacelli kegytemplom Szent László-kápolnáját, Szent László ezüstözött faszobrával és a szent király mennyezetfestményeivel.

A Lengyelországban, lengyel édesanyától született és a krakkói királyi udvarban gyermekkorát töltő Szent László lengyelországi tisztelete is évszázadokra nyúlik vissza. II. Jagelló Ulászló, aki nevét a magyar szent tiszteletére kapta, 1412-ben elzarándokolt Szent László váradi sírjához, ahonnan egy koponyacsont-ereklyét vitt haza. A Vasa házból származó IV. Ulászló birtokában volt a szent karcsont ereklyéje is, amelyet ma a krakkói domonkos kolostorban őriznek. Viszonylag ismert a magyar alapítású częstochowai pálos kolostor előcsarnokában lévő nagyméretű Szent István- és Szent László-portré, az 1630-as évekből.[1] A Krakkó közelében lévő ezüst-hegyi kamalduli monostorban található, Szent László királyról készült képek azonban már a korlátozott látogathatóság miatt sem válhattak közismertté.

A ravennai Szent Romuald által Campo Maldoliban 1012-ben alapított kamalduli remete közösséget, amely a XVI. század elején a Monte Corona hegyen felépített központi remeteségről a montecoronai kongregáció nevet kapta, 1602-ben Mikołaj Wolski (1553–1630), a lengyel korona nagymarsallja VIII. Kelemen pápa tanácsára hívta meg hazájába. A szemlélődő, némaságot fogadó remeték a Krakkótól nyugatra lévő Szent Szaniszló-dombot választották ki monostoruk helyszínéül. A vidék Sebastian Lubomirski főnemes, szepesi sztaroszta tulajdonában volt, aki a rendnek adományozta a szükséges területet. Wolski hálából egy értékes ezüst étkészlettel ajándékozta meg őt, azóta nevezik a hegyet Ezüst-hegynek.

A kamalduli remeteségek központját a templom alkotja, ahol a magányosan, cellaházukban élő remeték naponta nyolcszor közös zsolozsmára vagy szentmisére gyűlnek össze. A templomot kis kertes cellák veszik körül, ahol a remeték folyamatosan elmélkedve, imádkozva, böjtölve, leginkább kézművesmunkával töltik idejüket. A remeték cellájukban étkeznek és sem egymással, sem látogatókkal nem beszélhetnek. Erre csak az év nagy egyházi ünnepein van lehetőség. A remeteségeket mindenhol lakott területektől távol alakították

1 A témáról bővebben *Kerny Terézia*: Szent László középkori tiszteletének lengyel és litván képzőművészeti emlékeiről. Vázlat. In: Az Idő rostájában. Tanulmányok Vargyas Lajos 90. születésnapjára. I–III. Budapest, 2004. II. kötet 457–478.; *Szilárdfy Zoltán*: Lengyel–magyar szentek. Genealógia és ikonográfia. In: *Szilárdfy Zoltán*: Ikonográfia – kultusztörténet. Képes tanulmányok. Budapest, 2003. 254–261.

ki, ami segítette küldetésük megvalósítását, az Istenhez való teljes odafordulást. Azokért és azok helyett is imádkoznak, akik soha sem fordulnak Istenhez.

A monostor 1604-től itáliai minták nyomán szimmetrikus elrendezéssel épült, amelynek központjában áll az 1642-ben elkészült kéttornyú barokk templom. Wolski kora leghíresebb művészeit hívta meg a templom építésére és belső díszítésére. A templom az itáliai Andrea Spezza építész tervei szerint épült, a belső stukkók Giovanni Battista Falconi műhelyében készültek, a királyi kápolna képei a velencei származású, de 1600 körül Lengyelországban letelepedett Tommaso Dolabella munkái.

Wolski koronamarsallnak – aki a lengyel király követeként sokat utazott – fontos szerepe volt abban is, hogy 1628-ban II. Ferdinánd német-római császár és magyar király is monostort alapítson a kamalduli remetéknek a Bécs melletti Kahlenberg nyugati oldalán. A montecoronai kamalduli kongregáció vezetői ugyanis fontosnak tartották, hogy az Itáliából Lengyelországba vezető hosszú úton legyen egy remeteségük. A Szent József tiszteletére épített monostor fontos szerepet játszott a közép-európai kamalduliak életében, ugyanis 1724-től perjele a rend német- és magyarországi generális vikáriusa volt. A kahlenbergi monostort megismerve alapítottak hazánkban is remeteségeket magyarországi főnemesek és főpapok, elsőként 1694-ben a Zobor-hegyen, majd Lánzsér közelében, a Dunajec-parti egykori karthauzi kolostorban (Vöröskolostor), végül a dunántúli Majkpusztán. Ezt a négy remeteséget II. József oszlatta fel 1782-ben, épületei a kincstárra szálltak.

A rend lengyel ága a XVII. század során szépen gyarapodott, Lengyelországban és Litvániában hat remeteség alakult. Mára már csak a Krakkó melletti Biełany és a jóval szerényebb Bieniszewi monostor működik. A szigorú rendi előírások miatt nők nem látogathatják, de az alapító Wolski akaratának megfelelően az év 12 kiválasztott napján ez lehetséges. Wolski egyébként maga is bevonult a monostorba, ahol több évet töltött imádkozva és böjtölve, s ott halt meg 77 éves korában.

Az ezüst-hegyi monostor gyönyörű természeti környezetben, több hektárnyi erdővel borított területen található, és több kilométer hosszú kőfallal van körülvéve. A kaputól délre van a vendégház, ahol az előkelőségeket szállásolták el. Innen figyelte Krakkó égését a svédek elől menekülő János Kázmér király. Itt lakott III. Sobieski János is, mielőtt Bécs felszabadítására indult. A kapun belépve tágas belső udvarra érünk, szemben a barokk templommal. A templomot további két udvar övezi. Az északi udvarban egy 70 mé-

Biełany kamalduli temploma **(A szerző felvétele)**

ter mély kút, a monostorépület refektóriummal, könyvtárral, konyhával, míg a déli udvarban vendégházak, Wolski szobái találhatók. A templom mögötti, kelet felé terjedő térségben helyezkednek el a remetecellák, ez a teljes csend világa.

Az impozáns barokk templomba belépve a padlón a templomalapító, a kamelduli remetéket idehívó Mikolaj Wolski fekete márvány sírköve található. A hajó két oldalán három-három gazdagon díszített kápolna húzódik. A szentélytől számítva balra az első a királyi kápolna, melyet IV. Ulászló király 1633-ban készíttetett. Eredetileg védőszentje, Szent László magyar király tiszteletére szentelték, később lett emellett Szent Benedek és Szent Bonifác tiszteletére is dedikálva.

E kápolna részére Tommaso Dolabella egy Szent László-ciklust festett. A képek a XVII. századi közép-európai manierizmus kiváló alkotásai. Mellette Szent Benedek és Szent Bonifác életét is több kép örökíti meg, amelyeket később más művészek készítettek. A lengyel művészettörténészeti kutatás szerint a ciklus öt különböző méretű képből áll: Szent László templomokat látogat, alamizsnát oszt a szegényeknek, ostorozza magát, Szent László halála és szentté avatása.[2] Az ötödikként említett kép azonban nem ebbe a sorozatba illeszkedik.

A kápolna oldalsó falain az első sorban lévő négy nagyméretű, zöld szegélyű olajképen a szent király legendájából vett jelenetek láthatók. A bal oldali alsó képen a hermelinprémes bundában álló László alamizsnát oszt, ruhát ad a körülötte álló és földön ülő hiányos öltözetű koldusoknak, betegeknek. Előtte egy asszony térdel, és kifejező mozdulattal fordul a királyhoz. A kép jobb felső sarkában a királyi trónterem látjuk, a trónján ülő király előtt az ország nemes urai állnak és tanácskoznak. Valószínűleg a szent legendájában bemutatott megfontolt, igazságos ítéletű uralkodót ábrázolták, aki derűs a korholásban is.

A fölötte lévő képen a szent király templomot látogat. A sötét tónusú kép előterében díszes, királyi öltözetben fehér lovon ülve érkezik az uralkodó, akit nemes urak és egyházi személyek kísérnek. Az ünnepi menet szereplői korabeli lengyel viseletet hordanak. Háttérben két templomot is látunk, az egyik előtt többen várakoznak. A kép eléggé megfeketedett, így elsősorban az előtérben lévő világos, fényes öltözetű alakok dominálnak.

A jobb oldali alsó képen Szent László önmagát ostorozza. A baldachinos királyi ágy mellett elhelyezett feszület előtt meztelen, izmos felsőtesttel térdel a szent király, szemét a feszületre szegezi, s a háta mögött jobb kezében többágú, fémcsillagokban végződő bőrostort tart. A szobában lévő erkély tetejéről egy keskeny, de határozott fénysugár vetül a fejére. Díszes brokát ruhája és cipője egy oszlop mellett hever. A kép bal oldalán is található egy kisebb méretű másik ábrázolás, melyen László egy templom Szűz Mária-oltárképe előtt térdel, és szentáldozáshoz járul. Érdekes a szoba barna színű, fekete mintás tapétája.

A jobb oldali felső kép Szent László halálát mutatja be, ezt tartják a ciklus legjobb képének. Dolabella a képen három jelenetet is ábrázolt. A kép központi részén a haldokló király baldachinos ágyában, kezét imára kulcsolva fekszik, fekete, aranymintás takaróval van betakarva. Az előtte lévő asztalon két égő gyertya, szentségtartó, liturgikus edények látszanak, míg egy másik asztalkára van helyezve a Szent Korona és az uralkodói jelvények. Ezek előtt gyászoló, síró, fájdalmas és megrendült tekintetű nemes urak, papok térdelnek és imádkoznak. A háttérben bal oldalt egy korábbi eseményt látunk, a trónon ülő királyt felkérik a keresztes hadak fővezérségére. A kép bal felső sarkában pedig felhők között két angyalt látunk, akik az elhunyt lelkét (egy meztelen férfialakot) a mennybe emelik.

Mind a négy nagyméretű képen a nagyobb sötét háttérszínekből (barna, szürke) szinte kiemelkednek az előtérben lévő alakok világos vagy élénk (piros, arany) színű ruhái.

2 *Tomkiewicz, Wladyslaw*: Dolabella. Varsó, 1959. 58.

A kápolna boltíves mennyezetének aranyozott és virágmintákkal díszített fehér stukkódíszekkel keretezett képei is Szent Lászlóhoz kapcsolódnak. Az egyik nyolcszögletű kép a király ravatalánál történt csodát ábrázolja, a másikon a váradi vörösmárvány síremlékhez zarándokló betegeket látjuk, akiknek könyörgésére a felhők között megjelenik Szent László, fején koronával, kezében országalmával. A kettő közötti kereszt alakú kép László szentté avatását ábrázolja, amint két angyal égbe emeli a királyt. Ezen a három képen a világos színek mellett a vörös dominál.

A kápolna XVIII. századi oltárképén is Szent Lászlót látjuk, Szent Benedek és Bonifác társaságában. László római jellegű vértben, amin élénkvörös színű, fehér hermelin béléses palástban áll, kezében jogarral és országalmával, fején nyitott, sokágú koronával. Mellette a mártírok pálmaágát tartó Bonifác püspök áll. Közöttük egy ülő angyal játszik László kardjával. A felhőből a pásztorbotot tartó Szent Benedek néz le rájuk.

Szent László (jobbra) a kápolna oltárképén
(A szerző felvétele)

Az 1630-as években készült képeken hiányzik Szent László korábban rendszeresen használt attribútuma, a csatabárd. A tridenti, majd nagyszombati zsinat rendelkezései nyomán ugyanis a Szent László-kultusz gyökeresen megváltozott. A korábbi ikonográfiai ábrázolás kedvelt harcos, ellenségeit legyőző lovagkirály, az *Athleta Christi* alakját felváltotta a *confessor*, az irgalmas, hitvalló, könyörületes uralkodó képe. Ezek a képek már a kamalduliak szemlélődő életmódjához alkalmazkodva az alázatos, kegyes életű szent képét állították a középpontba, aki önmagát sanyargatja, imádkozik, templomokat látogat, alamizsnát oszt, aki életszentsége révén kiérdemelte a szentté avatást, s akinek sírjánál csodák történnek.[3] Ugyanakkor a kápolna képei egyediek, a Szent László halála téma kivételével nem váltak tipikussá a barokk kori Szent László-ikonográfiában sem. Pedig Szent László legendája elsősorban azt a képét örökítette meg, aki „*jóakaratú a népével, bőkezű a külföldiekkel, adakozott az alattvalóknak, irgalmazott a megkínzottaknak, s az elnyomottak hatalmas megszabadítója volt*".[4]

3 *Kerny Terézia*: Szent László halála és temetése a képzőművészetben. In Magyar Egyháztörténeti Évkönyv 2. kötet, Budapest, 1996. 74.; *Kerny Terézia*: László király ikonográfiája. In Magyar Művelődéstörténeti Lexikon. VI. Budapest, 2006. 427.

4 Legenda Szent László királyról, Magyarország királyáról. (Fordította: *Kurcz Ágnes*) In László király emlékezete. Budapest, 1977. 53.

Az egész királyi kápolna képekkel gazdagon díszített, a többi képen Szent Benedek és Szent Bonifác életéből vett jeleneteket láthatunk, nehezen elkülöníthetően. A Szent László-emlékév jó lehetőség lehet arra, hogy minél többen felkeressék a Krakkó közelében lévő Biełany kolostor templomát.

Udvarhelyi Nándor

A három Virágh fiú sírja

Az 1848/1849-es forradalom és szabadságharc kunszentmiklósi emlékhelye

A halálos ítélet indoklása szerint Virágh Gedeon őrnagy élete 1850. február 27-én kötél által véget ért volna, ha Julius Haynaut a nemzetközi felháborodás miatt Ferenc József nem váltja le „hóhéri" posztjáról.

1825. május 11-én Kunszentmiklóson született a templomépítő Szőnyi Virágh Mihály református püspök dédunokájaként. A helyi gimnáziumban tanult, majd 16 évesen, 1841. november 4-én a császári és királyi 12. Nádor huszárezredbe állt Jászberényben ezredkadétként. 1844-ben hadnaggyá, 1848-ban főhadnaggyá léptették elő.

A forradalmak idején a színmagyar Nádor huszárezred részt vett a prágai forradalom letörésében, de október 21-én 211 huszárbajtársával hazaszökött. Viszontagságos útjukon 8 huszár elesett, 17 az üldöző osztrákok fogságába esett. Kilenc napos vágta után 186-an hazaérkeztek és csatlakoztak Kossuth Lajos szabadságharcos seregéhez.

A Virágh testvérek sírja

Senki nem hozott haza ilyen létszámú haderőt. Az út költségeit Virágh Gedeon fedezte. Ekkor 23 éves volt.

Végigharcolta a szabadságharcot, Cinkotánál ágyúgolyó sebesítette meg a kezét. Augusztus 20-án Virágh őrnagy Görgei Artúr főparancsnok utasítására Borosjenőnél az oroszok előtt letette a fegyvert. 10 hónap alatt 3000 kilométer hadiút után Arad várának börtönébe került.

Halálos ítéletét a közben leváltott, sértődött Haynau 16 év vasban töltendő várfogságra enyhítette. Kilenc év után, utolsó rabként szabadult az aradi kazamatákból.

A Nádor-huszárok bravúros hazatérését az akkori napilapok is köszöntötték. Részletesen viszont Gedeon öccse, Lajos írta meg a *Honvédmenház* című könyvben. Lajos tüzérhadnagyként vett részt a szabadságharcban és lábát szintén ágyúgolyó nyomorította meg.

A harmadik Virágh fiú, Pál népfelkelőként üldözte Jellasicsot, majd Szenttamásnál a szerbeket fékezte meg a szentmiklósi önkéntesekkel, akiknek létszáma 300 fölött volt.

A három fiút akaratuk szerint egy sírban temették el a kunszentmiklósi Felszegi temetőben. E sír a szabadságszerető magyarok mindenkori kultikus emlékezőhelye lett.

Szülőházuk, az 1820-ban épült Virágh-kúria a hős fiúk édesapjának, Virágh Pálnak, Kunszentmiklós város kilencszeres főbírájának a remekműve. Az ország egyik legszebb klasszicista kúriája remélhetőleg hamarosan múzeumként fogja szolgálni a mindenkori magyar szabadság ügyét, emlékezetét és a hagyományőrzés nemes feladatát.

A helyi Felső-Kiskunsági Emlékek Háza jelenleg is kiállításon mutatja be a Virágh család és az 1848–49-es szabadságharc emlékeit. A legújabb relikvia, a kalandos úton gyűjteményembe került eredeti lista, amelyet Haynau Aradi Katonai Haditörvényszéke állított össze az aradi foglyokról. 318 olyan katona nevét tartalmazza, akik a forradalom hírére a szabadságharcosok oldalára álltak, noha előtte az osztrák hadsereg tisztjei voltak. Őket hazaárulás vádjával halálra és teljes vagyonvesztésre ítélték. Virágh Gedeon a lista 299. helyén van feltűntetve.

Virágh Gedeon hőstette Jókai Mórt is megihlette: *A kőszívű ember fiai* című regényében Baradlay Richárd alakja felismerhető benne. Sára Sándor *Nyolcvan huszár* című filmje hűen mutatja a hazaszökő katonák hősiességét, mártíriumát, de a Nádor-huszárok hazatérése sikeresebbnek bizonyult, mint a filmbeli huszárok tragikus élete.

„*Előbb születtem magyarnak, csak azután lettem katona.*" – indokolta Virágh Gedeon szökését a haditörvényszék előtt.

A Virágh fiúk példáját *hungarikum* címre pályáztatta a kunszentmiklósi önkormányzat.

Fülöpszállási Székely Gábor

'48 emlékezete Lovászpatonán

Évszázadok jönnek, évtizedek múlnak, de a forradalom és a szabadságharc dicső emléke nem halványul a magyar szívekben. Képzett szakemberek és lelkes helytörténészek egyre újabb és újabb kutatási eredményei kerülnek napvilágra, amelyekből mélyebben megismerhetjük a forradalom és a szabadságharc nagyjait, mindennapi hőseit és a dicső eszmék lelkes hirdetőit, ébrentartóit. Ezen emlékek felkutatásában, ápolásában szülőfalumat, Lovászpatonát is az élenjárók között találjuk.

A szabadságharc idején harci cselekményekre itt nem került sor. Helyi eseménynek csak az számított, hogy 1849 júniusában az ihászi ütközet után falunk határában állomásozott seregével Kmety György ezredes.

A temetőnkben azonban nyugszanak '48-as nemzetőrök. Sáry György, Minderlein Ignácz és Kovács György sírkövét az utóbbi években újíttatta fel az önkormányzat, de ismereteink vannak arról is, hogy a komáromi várőrségben teljesített szolgálatot a szabadságharc idején a lovászpatonai születésű Pozsgai Károly hadnagy is.

A köztudatban kevéssé ismert, hogy a szabadságharc bukása után 12 évig falunkban élt, vagy inkább bújdosott Rajcsányi János lelkész, középiskolai és teológiai tanár, 1849-ben halálra ítélt forradalmár. Emberi nagyságát, forradalmi múltját, egyháztörténeti tevékenységét az utókor méltatlanul, alig ismeri. Pedig a forradalom idején 33 éves nagyvelegi lelkész szónoklatainak, szervező erejének köszönhetően 67 nagyvelegi ifjú vonult Kossuth zászlaja alá, és tett nemzetőri esküt. Ő maga a szabadságharc idején Perczel Mór hadtestében szolgált. A világosi fegyverletétel után a „*rebellisnek*" nyilvánított Nagyveleget is megszállták a

Sáry György nemzetőr sírja
(Magyar Zoltán felvétele)

Minderlein Ignác nemzetőr sírja
(Magyar Zoltán felvétele)

császári csapatok. Jablonovsky császári és királyi vezérőrnagy Haynaunak jelentette 1849. augusztus 29-én: „*Augusztus 25-én Nagyveleg községben a nemzetőrök tulajdonában lévő elrejtett fegyverek után kutattunk. A rossz szellemű községet megbüntettük: 10 vágómarhát, 50 mérő zabot, 30 vödör bort rekviráltunk. Az elégedetlenséget szító papot nem tudtuk letartóztatni, mivel csapatunk érkezése előtt elbujdosott.*" Rajcsányi lelkész a templomkertben lévő diófán rejtőzködött, és onnan nézte, hogyan dúlják fel a paplakot a császári katonák. Miután besötétedett, lemászott a fáról, és sorstársaihoz menekült. Ezzel kezdődött a lelkész évtizedes bujdosása. Ami jogos óvatosság volt az ő részéről, hisz harcostársait, köztük a csákberényi papokat letartóztatták és Nagyigmándon kivégezték. Rajcsányit távollétében ítélték halálra, de elfogni nem tudták.

Rövid szentmártonkátai, majd soproni tanítóskodás után 1857. augusztus 9-én érkezett Lovászpatonára és költözött be az evangélikus lelkészlakba. Itteni tevékenységére rányomta bélyegét a forradalmi múlt, az országos közszerepléstől történő kényszerű tartózkodás. Az egész falu nagy tisztelettel és szeretettel vette körül. Minden bizonnyal itt írta meg hazájának történelmét az ifjúság számára érthető nyelven, hazafias szellemben, melynek címe: *Magyarország története. Az Ifjúságnak.* (Pesten, 1860). Lovászpatonán érte a kiegyezés híre is. 1867 után az általa írt történelemkönyvből tanultak a magyar középiskolákban. Íróként a forradalom és a magyar szabadságharc volt a kiemelt témája. Írói munkásságát és az 1848–1849-es szerepvállalását a szabadságharcban több írás méltatta.

A lovászpatonai temető rejti azt a megkopott vörösmárvány sírkeresztet is, amelyen már alig olvasható a felirat: „*Tisztelendő Rajcsányi Jánosnőnek Rufs Zsuzsannának a felejthetlen s kipótolhatlan nőnek. Sept 12, 1861. Érte holtig bánatos férje*".

A lelkész 1869-ben hagyta el Lovászpatonát. Sopronban még 6 évig teológiát tanított, majd a Győr megyei Vadosfán folytatta lelkészi tevékenységét. Itt érte a halál 1889. április 14-én. Hősi alakja a XX. században méltatlanul elhomályosult. A vadosfai temetőben azonban minden március 15-én nemzetiszín szalagot kötnek sírkövére, hirdetve e lelkes történelmi személyiség, Rajcsányi János emlékét.

Épp a forradalmár lelkész halálának évében történt, hogy a magyar szabadságharc legnagyobb alakját, szellemi vezérét, Kossuth Lajost a császári udvar célzott rendelete megfosztotta magyar állampolgárságától. A visszahonosítási mozgalomnak lelkes híve volt Lovászpatona is. A kezdeményezők között ott van a közeli Gicz–Páltelekpuszta földbirtokosa, a '48-as szabadságharc huszárszázadosa, Gelsei Bíró Vincze is. Fia, aki Kossuth Lajos keresztgyermeke volt és Lovászpatonán élt, élete végéig hirdette a településen '48 dicsőségét. 1892-ben pedig Lovászpatona is jegyzőkönyvbe foglalta első díszpolgárának, a magyar szabadság legnagyobb apostolának, Kossuth Lajosnak a nevét. Nem sokkal később bensőséges ünneplés keretében adták Kossuth nevét eleink főutcánknak és a Glatz Nagyvendéglő melletti térnek.

Ebben az időben Lovászpatona földesurai a Medgyesi Somogyiak voltak, akik szoros baráti kapcsolatot ápoltak a közeli Kisdém uraival, a Meszlényi családdal. Ismeretes, hogy Kossuth feleségének, Meszlényi Teréziának a testvérei közül a legkisebbnek, Meszlényi Ödönnek a keresztszülei a lovászpatonai Somogyi grófék voltak.

A Kossuth nevét és emlékét őrző XIX. századi utcatábla **(Magyar Zoltán felvétele)**

Amikor 1894-ben Kossuth apánk hamvait hazaszállították, gyászba, könnybe és imába borult Lovászpatona is. A közel félmilliós temetési menetben a patonaiak is elkísérték végső útjára a Kerepesi úti temetőbe. A nemzet kertjeinek tarka virágait a gyászolók 2871 koszorúba fonva fektették sírjára. Az e koszorúkból emlékül tépett, azóta kóróvá száradt csokrot a legutóbbi időkig őrizték Lovászpatonán az itt szolgáló Szalay Mihály tiszteletes családjának tagjai. A tiszteletes unokája, Pölöskei István beszéli el, hogy jól emlékezik egy őszülő hajtincsre, amely Kossuthé volt, s amelyet nagy becsben tartottak szülei. A Kossuth-relikviák valószínűleg Bognár Endre korábbi lovászpatonai lelkész hagyatékából származtak, hiszen Bognár Endréné Leporinyi Auguszta komornaként dolgozott annál az Ihász családnál, amelynek fia, Ihász Dániel életre szóló barátja, harcostársa volt Kossuthnak. A temetés után fél évre gyászba borult Lovászpatona. Még a lakodalmakban is mellőzték a zenét.

Azóta egy egész évszázad telt el, de mi, a nagy idők örökösei híven őrizzük Kossuth apánk szellemi hagyatékát. Erre emlékeztet a róla elnevezett Kossuth utcánk, Kossuth terünk, ő maga mint falunk első díszpolgára, a közeli csárdapusztai Kossuth-kápolna, a fa-

lunk szülötte Babics Antal orvosprofesszor *Kossuth-díj*a, a falumúzeumban őrzött egykori Kossuth-címeres rádió, a ma is hallgatott Kossuth rádió, az Öreg-hegyen még itt-ott ma is termő Kossuth-körtefa, az ünnepi asztalokra kerülő Kossuth-kifli, s az immár hagyományossá vált nyári gyerektáborunkban alkalmazott népszerű fizetőeszköz, a Kossuth-bankó is. „*Kossuth és '48 emlékezete. Kossuth utcatábla a Babics-házon*" címmel a Lovászpatonai Települési Értéktárban helyi értékként is megörökíttetett.

Bartha Lászlóné Borsó Katalin

Kiskőrös legrégebbi Petőfi-szobrai

AZ „ÖREG PETŐFI": 1861, AVAGY 1862?

Kiskőrös legnagyobb szülötte Petőfi Sándor költő, akinek kultusza a településen már igen korán, az 1848–49-et követő neoabszolutizmus éveiben elkezdett kialakulni. Sárkány János evangélikus lelkész 1857-ben közölte először az országgal a *Vasárnapi Újság* című folyóiratban, hogy kortársként meg tudja erősíteni, illetve bizonyítékokkal rendelkezik, hogy Petőfi Kiskőrösön született,[1] útjára indítva ezzel egy évszázados vitát, amelyet elsősorban Kiskőrös és Félegyháza, utóbb Szabadszállás vívtak a szülővárosi címért, s amelyre pontot csupán a Magyar Tudományos Akadémia tett 1960-ban, Kiskőrös és Kiskunfélegyháza javára *is* döntve.

Még a kiskőrösi szülőház birtokbavétele előtt sor került a világon első köztéri Petőfi-szobor felállítására, igaz egy igencsak kalandos történet végén, nagy nehézségek árán.

Maga a szoborállítás gondolata 1860-ban, Kiss Lajos tímármester újonnan elkészült lakóházának avató vacsoráján merült fel. Az estebéden részt vett a város iparos és értelmiségi vezető rétegének számos tagja, így Blázy Lajos evangélikus lelkész, Gohér Mihály többször volt bíró, Raksányi József jegyző, a Tepliczky család több tagja, Dúl István kovácsmester, Adamits János és Kőrösi György szabómesterek, Zselló Lajos, Krnuch Károly tanítók, Szily Dániel ügyvéd.[2] Az anekdota szerint a jó hangulatú evés-ivás, mulatozás vége felé Blázy lelkész szólásra emelkedett és rövid, de annál lelkesebb beszédében kérte fel a jelenlévőket, hogy adakozzanak a város részére, hogy szobrot állíthassanak Petőfi Sándornak. A felajánlások nagy száma közepette még aznap összegyűlt a szükséges anyagi rész.[3]

A sikeres gyűjtés után megtárgyalták, hogy Adamits és Kőrösi a következő héten alapanyagot vásárolni mennek Pestre, akkor majd magukkal viszik Raksányi jegyzőt is, és megrendelik az alkotást a Gerenday és Fia kőfaragó cégnél. Így is történt. Szintén a jegyző szállította le a puha sóskúti mészövet, amiből a szobor készült, majd 1861 tavaszán a faragók elkészítették a szobrot, amelyet azután a megrendelők textilárujuk közé rejtve hazacsempésztek Kiskőrösre.[4]

Közben már kijelölték a felállítás helyét, az Ágostai Hitvallású Evangélikus Népiskola előtti téren, a piachoz közel. Akácfákat ültettek, parkosítottak, s várták a költő halálának

1 Vasárnapi Újság 1857. 9. szám. Ugyancsak neki köszönhető a vörös márvány emléktábla elhelyezése a szülőház homlokzatán 1861-ben.
2 *Kiss Béla*: Petőfi emlékek Kiskőrösön. Kiskőrösi Petőfi Társaság, Kecskemét, 1956. 38.
3 Uo. 40—41. o.
4 Uo. 41—42. o.

évfordulóját, július 31-ét, ekkor szándékoztak ugyanis felavatni a Petőfi tiszteletére készült műalkotást.[5]

Az elkészült talapzatra időközben már fel is vésték a felállítás és az avatás dátumát, amely ma is ugyanúgy hirdeti a nevezetes évet: 1861. Csakhogy ebben az évben semmi sem történt e tekintetben, s nem is történhetett!

1860 októberében ugyanis a magyar passzív ellenállás hatására az uralkodó kísérletet tett a politikai elittel való kibékülésre. Számos ponton eltörölte volna az abszolutisztikus berendezkedést, de a kulcspozíciók és az államigazgatás ugyanúgy az udvarnál és Ferenc Józsefnél maradtak volna.[6] A Kancellária és a Helytartótanács visszaállítása mellett megjelent a Birodalmi Tanács (Reichsrat) intézménye is. Az 1861. évi februári pátens ezt pontosította volna, s a tervezetek elfogadtatására a császár összehívta, 1849 óta először, a magyar országgyűlést április 9-ére. A magyar elit ugyan megosztott volt bizonyos kérdésekben, de mind a Deák-párt, mind a Teleki-párt[7] egyetértett abban, hogy az intézkedések elfogadhatatlanok. Látva az eredménytelen működést, az uralkodó feloszlatta az országgyűlést, az önkényuralom pedig visszatért az országban.

Az októberi diploma és a februári pátens mellett az országgyűlés megtagadta az adók megszavazását is, ezért országszerte a katonaság feladata lett a kivetett adó behajtása, akár erőszak árán is. Így történt ez Kiskőrösön is, és itt kanyarodhatunk vissza a szoborállítás problémájához. A város, akárcsak az ország számos települése, megtagadta az adó befizetését, ezért 1861. július 9-én a Pest-Pilis-Solt vármegyei közgyűlés engedélyezte Kiskőrös mezővárosnak a házipénztárból 3000 ezüstforint kifizetését a településre a fejedelmi adó behajtására érkezett 439 fő császári katonaság[8] beszállásolásának és élelmezésének céljából. A csapat ugyanis több hónapon keresztül megszállva tartotta a várost, begyűjtve terményt, jószágot, pénzt, ez pedig kiváltotta a lakosság gyűlöletét.[9]

A már érlelődő erőszakos cselekedetre október 30-án került sor. dr. Barra István Pest megyei főorvos feljegyezte, hogy „*este 10 órakor Gombár György kiskőrösi lakosnak házánál több idevaló lakos egyének az itt állomásozó cs. kir. katonák által megsértettek és alól írt által megvizsgáltatván, következő állapotban találtatván.*"[10] A sérülések nagy része kardlaptól származott, összesen tíz lakos neve szerepel a vizsgálati lapon. A város elöljárósága a Helytartótanácshoz folyamodott, a katonák megbüntetését és az eset kivizsgálását kérve.[11] A vizsgálóbizottság munkáját csak 1866. augusztus 21-én nyilvánította befejezettnek, ekkor Kapy Ede főispáni helytartó Saláry József kiskőrösi járási (ekkor még Solti Alsó Járás) szolgabírónak leiratot küldött, miszerint nem történt volna semmilyen erőszakos eset sem, ha Kiskőrös lakossága nem tagadja meg az adó befizetését, tehát mindent csak maguknak köszönhetnek. Emellett a pénztárból kivett 3000 forintot a városnak kellett a vármegye pénztárába visszafizetnie. Összesen 16 ezer forint kár érte a települést.[12]

A világ első köztéri Petőfi-szobrát ilyen körülmények közt nem lehetett nemhogy felavatni, még felállítani sem. Erre célzott Sárkány János a *Vasárnapi Újság*ban, amikor ma-

5 Uo.

6 Alkotmányos alapokra helyezte volna Magyarországot, ugyanakkor államjogilag továbbra is örökös tartományként létezhetett volna a birodalomban.

7 A feszült politikai helyzetben Teleki László összeomlott és 1861. május 8-án öngyilkosságot követett el.

8 A 44. számú Báró Kellner ezred katonái.

9 *Suba György*: Adatok, iratok Kiskőrös múltjából. Szerzői kiadás, Kiskőrös, 2006. 170.

10 Pest Megyei Levéltár, Nagykőrösi Osztály, Saláry József szolgabíró iratai, Kiskőrös, 1856—1861. 3. őe.

11 Uo.

12 Pest Megyei Levéltár, Nagykőrösi Osztály, Saláry József szolgabíró iratai, Kiskőrös, 1862—1870. 4. őe. 2124. sz. irat.

gyarázkodott az egyéves csúszás miatt, kijelentve, „*hogy Kis-Kőrösnek most egy éve oly kellemetlen napjai voltak, melyekhez hasonlókat senkinek sem kívánunk, s milyenekben csakugyan hazánk kevés községe részesült, – s azóta hiába várjuk, hogy majd derül. – Ezen körülmények az emlék felállítását mindig tovább és továbbra halasztották, – míg végre jobbnak láttuk, azt már későbbre nem halasztani, s felállítását elrendelni, mielőtt egészen elsötétednék – mit ne adjon Isten.*”[13] A csendes, országos hírverést nem kapott szoborállítás tehát megtörténhetett végre, 1862. augusztus 6-án.

A MÁSODIK PETŐFI-SZOBOR MEGVALÓSULÁSA: 1927 ÉS 1928

Az 1923-as centenáriumhoz közeledve jogosan merült fel a városvezetés és az értelmiségi elit körében, hogy az „*öreg Petőfi*” mellett Kiskőrösnek illene egy egészalakos, nagyméretű bronzszobrot is állítania nagy szülöttének. Kellemesi Melczer Gyula járási főszolgabíró elnökletével Petőfi Szoborbizottság alakult 1918-ban, hogy az addigi gyűjtést folytassa.[14] A háború utáni óriási devalváció miatt az addig befolyt adományok összértéke már az új pénznem bevezetése előtt mindössze 3 pengő értékre zsugorodott![15]

Éppen ezért a vezetés megpróbálkozott egy köztes megoldással is: a trianoni diktátum miatt a Segesváron felállított, sokak szerint a világ legszebb Petőfi-emlékművét leszerelték a talapzatról és Budapestre szállították, ahol végleges helyéről döntöttek az 1922-es év elején. A szobor felállítására pályázó települések közül legesélyesebb város egyértelműen Félegyháza volt, azonban a versenybe Kiskőrös mint szülőhely is bekapcsolódott. A szobor ügyét először a megyei közgyűlésben tárgyalták, s mivel dönteni nem akartak ilyen horderejű kérdésben, javasolták a kultusztárcához fordulást.[16] Időközben az Országos Petőfi Társaság is megfogalmazta véleményét az ügyben: mivel a kiskőrösieknek már van Petőfi-szobra, a segesvári mindenképpen Félegyházához kell hogy kerüljön.[17] Kiskőrös község Meskó Zoltán képviselőt küldte, hogy járjon közben Vass József kultuszminiszternél. Okfejtése mindazonáltal érdekesnek bizonyult: beszámolója szerint meglátogatta a minisztert és azt mondta: „*Uram, Félegyháza és Kiskőrös küzd a segesvári Petőfi-szoborért, az egyik gazdag magyarlakta város, a másik kevésbé gazdag tótajkú község. Adjuk oda a szobrot Kiskőrösnek, ott missziót teljesít, mert tót atyámfiai látni fogják a lánglelkű apostol ércszobrát, mementó lesz ez nekik, rágondolnak, magyarok lesznek, és büszkék arra, hogy Petőfi Kiskőrösön született.*”[18] Vass József végül a Petőfi Társaság véleményét fogadta el, s a bronzszobrot Félegyháza kapta meg. Az ilyenkor szokásos összeesküvéselméletek lecsillapodása után az elöljáróság és az értelmiség is más feladatra koncentrált: az év végi centenáriumi ünnepségre, amely korábban nem látott nagyságú, sokakban szép emlékeket idéző nagyrendezvénye lett a településnek.[19]

Az ünnepségnek volt egy különleges színfoltja: a *Kiskőrös és Járása* hetilap külön Petőfi-számként[20] jelent meg ebből az impozáns alkalomból, vendégszerzők írásait közölve: Ferenczi Zoltán, a Petőfi Társaság alelnöke, Szávay Gyula főtitkár, Kruttschnitt Antal

13 Vasárnapi Újság 1862. aug. 17. 33. szám.
14 Kiskőrös és Járása 1918. feb. 24.
15 Kiskőrös és Járása 1928. feb. 11.
16 Kiskőrös és Járása 1922. jan. 15.
17 Kiskőrös és Járása 1922. jan. 29.
18 Országgyűlési Irományok, Képviselőházi napló, 1922. 323.. A község lakói addig is büszkék voltak Petőfire.
19 Részletes és kortárs beszámoló: *Komáromi János*: Szilveszter éjszakáján, Kiskőrösön. In Csatangolások mindenfelé. Genius Kiadó, Budapest, 1930. 43—51.
20 A Petőfi Szülőház és Emlékmúzeumban ma is elolvasható a teljes tartalom.

evangélikus főesperes mellett Polereczki János községi bíró és Melczer Gyula járási főszolgabíró is jegyzett egy-egy rövid cikket.[21]

A főbíró írása a *Szobrot Petőfinek* címet kapta, ugyanis a segesvári szobor elvesztésével a szoborállítási kedv nemhogy alábbhagyott, de igenis minden korábbit felülmúlt. 1922-től megújult az adományozási kedv, sőt, a járásban a főszolgabíró utasítására minden rendezvényen kötelezővé vált az adakozás. Nem lehetett megtartani egy rendezvényt, csak ha a szervezők valamicskét felajánlottak a szoboralapba.[22] A szoborbizottság tagjai voltak a járás községeinek bírái is. Kiskőrös mellett, mint a szobor talapzatára is felkerült: Akasztó, Bajaszentistván, Bócsa, Császártöltés, Csengőd, Érsekcsanád, Hajós, Kecel, Nemesnádudvar, Páhi, Prónayfalva (Tázlár), Soltszentimre, Soltvadkert, Sükösd, Szeremle községek, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye törvényhatósága, a járások főszolgabírói, a rendezett tanácsú városok, valamint Kecskemét törvényhatósági joggal felruházott város lakossága is támogatták adományaikkal az elkészítését.

1922-ben elkészült a két árajánlat Horvay János és Szentgyörgyi István szobrászművészek részéről, s a bizottság már ekkor az utóbbi mellett döntött.[23] A szobor talapzatának szánt mészkövet 1923-ban vásárolták meg, szeptember hónapban Fabrók Ferenc budakalászi kőfaragó kezdte meg kimunkálását.[24] A 3 méter magas ércalakra befolyt összeg végül 1926 áprilisára szaporodott fel oly mértékben, hogy a bizottság megrendelhette Szentgyörgyitől, a korábban letárgyalt feltételek szerint. Az eredeti tervek szerint 1927. július 31-én avatták volna fel.[25] Még Reményik Sándor költőt is sikerült meggyőzniük, hogy verset írjon a nagy költő tiszteletére, ez lett *A sírtól a bölcsőig* című, melyet a kiskőrösi magyaroknak címzett. Az események azonban másként alakultak, sőt, az avatás majdhogynem az évtized botrányába fulladt.

Kezdődött azzal, hogy Zoltán János lapszerkesztő, a Petőfi Irodalmi Kör elnöke és a Melczer Gyula közti ellentét a 27-es év folyamán elmélyült. Zoltán János ugyanis a tervezett szoboravatóra megjelentette a maga és az irodalmi kör kiadványát, a *Petőfi-könyv, benne Kiskőrös vázlatos történetével* címűt, amelyet az elöljáróság nem kezelt úgy, ahogyan ő szerette volna, sőt, egyenesen mellőzték. A szobor talapzatára az adományozó községek, városok mellett (teljesen jogosan) felkerült Melczer Gyula neve is, s ezt Zoltán János az általa szerkesztett *Kiskőrösi Hírlap*ban és az *Új Nemzedék*ben sérelmezte, sőt, oda nem illőnek nevezte.[26] A dolgok innentől kezdtek elfajulni: a *Kiskőrös és Járása* főszerkesztője, dr. Vékony Gábor a védelmébe vette a főbírót, sőt, Zoltán János eredményeit jelentéktelennek, hamisnak titulálta. Az ügy egy látszólag véget nem érő odamondogatássá alakult, amelynek következménye volt például a Petőfi-könyv szabályos betiltása.[27] A sok sárdobálás végül ugyanolyan gyorsan véget is ért, a felek kölcsönösen bocsánatot kértek és visszavonták sértő állításaikat.[28]

A szoborállítás ügye eközben tovább késlekedett: a július végi időpontra még nem készült el a nagy mű, ezért el kellett halasztani az átadást szeptemberre. Azonban az avatás ismét akadályba ütközött: bár Lehoczky János építész az alapozási munkákat már elvé-

21 Kiskőrös és Járása, Petőfi szám, 1922. dec. 31.
22 *Kiss Béla* i. m. 43. o.
23 Kiskőrös és Járása 1922. ápr. 30.
24 Kiskőrös és Járása 1923. szept. 16.
25 Kiskőrös és Járása 1926. máj. 1.
26 Kiskőrösi Hírlap 1927. júl. 30.
27 Kiskőrösi Hírlap 1927. szept. 24.
28 Kiskőrös és Járása 1928. ápr. 28.

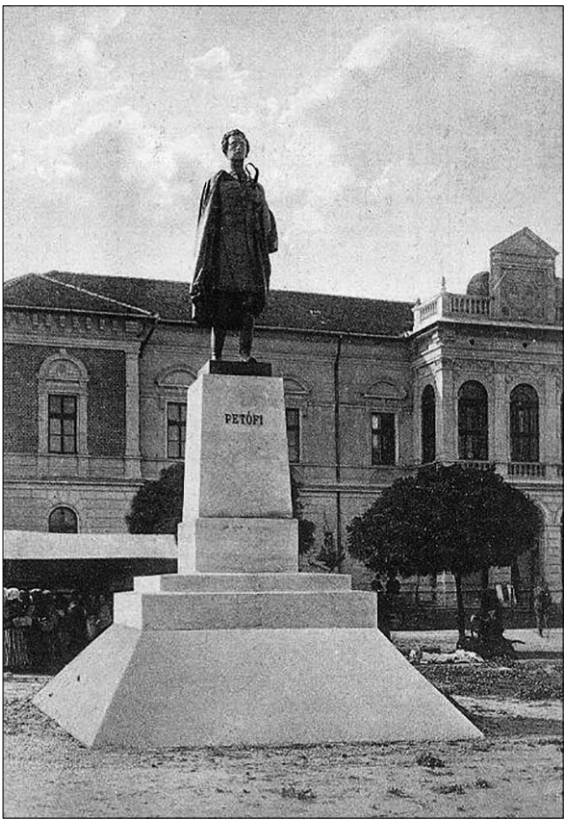

A második Petőfi-szobor a város központjában, az 1920-as években

gezte (teljesen ingyen), sőt, a szeptember 3-án átvett szobrot fel is állították,[29] az átadóünnepség ismételten elmaradt. Ennek oka, hogy az elöljáróság a centenáriumi ünneppel ellentétben erre az alkalomra már országos jelentőségű ünnepi műsort szeretett volna, Melczer Gyula pedig ígéretet kapott rá a vármegyei vezetéstől, hogy maga Horthy Miklós kormányzó fog eljönni, viszont „*Őfőméltóságát zimankós őszi időben nem kívánatos ily szabadban tartandó ünnepségre elvárni.*" Ezért ismételten elhalasztották az avatóünnepséget a következő év tavaszára.[30]

Így érkeztünk el 1928. március 15-éhez, amikor végre felavatták Kiskőrös második Petőfi-szobrát, végül Horthy kormányzó nélkül, országos vendégsereg nélkül, szép, járási jelleggel. Az adományozó községek, városok képviselői ugyanis eljöttek.[31] Sőt, még 1927. május 20-án, az alépítmény és a talapzat építésénél egy időkapszula is került a kövek közti résekbe, amelyet cinkdobozba zártak a jövőnek. Tartalmazott egy dr. Kováts Vilmos által írt szobortörténetet, valamint egy okiratot, amelyet az adományozók mellett bárki aláírhatott.[32]

Turán István

29 Az eredetileg tervezett „*fabódé*"-t, amely eltakarta volna az avatásig, végül érthető okokból elhagyták.
30 Kiskőrös és Járása 1927. szept. 10.
31 Kiskőrös és Járása 1928. márc. 17.
32 Kiskőrös és Járása 1927. máj. 14.

Nagyvárad és környéke a Rákóczi-szabadságharc időszakában

Az elveszett önrendelkezéséért folytatott magyar küzdelmek sorozatának három kiemelkedően fontos eseménye közül az első, a II. Rákóczi Ferenc (1676–1735) által vezetett szabadságharc volt. A leghosszabb időtartamú és számos eseményt magában foglaló Rákóczi-szabadságharc kevésbé kutatott és sok szempontból sajátos helyzetű térsége Nagyvárad és környéke, amelyre jelen írásunk koncentrál.[1]

1. NAGYVÁRAD HELYZETE A RÁKÓCZI-SZABADSÁGHARC ELŐESTÉJÉN

Az osztrák hadsereg, miután 1692-ben felszabadította a várost a török uralom alól, katonai közigazgatást vezetett be, a várat minden tartozékával együtt lefoglalta. A katolikus püspökséget és a káptalant régi jogaiba hivatalosan az I. Lipót által 1693. november 24-én kelt diploma helyezte. A modern Várad megalapozója, Benkovich Ágoston (1681–1702) püspök, amikor váradi székhelyét elfoglalhatta, elképesztő viszonyok fogadták. A ro-mos városban alig talált lakost, azok is idetelepedtek voltak.[2]

A sokat szenvedett város határaival tíz év alatt sem tudtak tisztába jönni. A török utáni pusztulás olyan méretű volt, hogy Benkovich püspök halála után 1702. december 15-én megszervezték az ún. második határjárást, amely megállapította a város korabeli területét.[3] Az új püspök, Csáky Imre (1702–1732) bíbornok, kalocsai érsek, a II. Rákóczi Ferenc vezette szabadságharc kitörése miatt nem foglalta el helyét, inkább távol volt.

2. NAGYVÁRAD ÉS VIDÉKÉNEK HELYZETE A RÁKÓCZI-SZABADSÁGHARC IDŐSZAKÁBAN (1703–1711)

Az 1703-ban elindult mozgalom hamar eléri a partiumi, bihari területeket és a stratégiailag kiemelkedő jelentőségű Váradot.

A Rákóczi-szabadságharc első hazai kiáltványa 1703. július 18-án Biharban is nagy visszhangra talált. Amikor a bihariak értesültek Rákóczi visszatéréséről, az elégedetlenek Gödény Pál, diószegi lakos, egykori hajdúhadnagy házánál gyűltek össze és elhatározták a felkeléshez való csatlakozásukat. Összesen mintegy 3000 fegyverforgató egyént mozgósítottak és 1703. július 19-én megindították a bihari kuruc felkelést.[4]

1 A tanulmány a 2017. április 28-án Szatmárnémetiben a *II. Rákóczi Ferenc, Erdély fejedelme* című történelmi tanácskozáson elhangzott előadás szerkesztett változata.
2 *Bunyitay Vince*: A váradi püspökség története alapításától a jelenkorig. IV. Debrecen, 1935. 167.
3 Az első hasonlóra még 1254-ben került sor, amikor a tatárok által elpusztított város nyomait, illetve régi határait keresték.
4 *Kupán Árpád*: Bihar megye és Várad a Rákóczi- szabadságharc idején. In Jubileumi Rákóczi évek 4. Istennel a hazáért és a szabadságért. Szerk: *Dukrét Géza*. Nagyvárad, 2011. 80.

Aznap a Bóné András és Gödény Pál toborozta kurucok megtámadták Johann Franz Gronsfeld gróf császári tábornagy diószegi kastélyát. Megölték a jószágigazgatót (prefektust) és az ott tartózkodó német őrséget. A diószegi események után a bihari népi felkelés nagy lendületet vett, több településen kisebb-nagyobb felkelő alakulatok jöttek létre. Maga II. Rákóczi Ferenc is nagyra értékelte a diószegiek szabadságharcát, akiknek a felkelésével, Várad kivételével, meghódították lényegében egész Bihar megyét.

Válaszként a váradi vár parancsnoka két rác ezredet Tököli János és Kis Balázs ezredesek vezetésével, valamint Böck őrnagy császári seregét küldte Bóné kurucai ellen. Július 26-án a Pocsaj és Diószeg közötti térségben a kuruc sereg súlyos vereséget szenvedett.[5]

II. Rákóczi Ferenc, megerősödve a Diószegnél megfutamodott kurucokkal és a hajdúvárosokból hozzá siető hajdúkkal, Szatmár bevétele után a Váradon visszamaradt rácok megbüntetésére a szabadságharc legfőbb katonai irányítóját, gróf Bercsényi Miklóst küldte, akinek hadai 1703. augusztus 4-én a hosszúpályi erdőben táboroztak és ott egyesítették erőiket. Augusztus 6-án Bercsényi és kurucai megjelentek Várad alatt, amelynek vára a császáriak kezén volt. A kurucok Váradolaszira törtek, gyorsan bevették a megerősített palánkvárat, kapuját pedig szekercével beverték. Az ott talált rácokat vezérükkel, Kis Balázzsal együtt kardra hányták. Olaszit felgyújtották, ami kevés épült egy évtized alatt, az is a tűz áldozatává vált. A következő években megsemmisült a vár körülzárása alatt a város többi része is, mert amit a kurucok megkíméltek, elpusztították a német–rác hadak. A Körös túlsó partján levő váradi vár a császáriak kezében volt. Őrsége nem avatkozott bele a csatába, számukra a vár védelme volt elsőrendű, hisz Várad Erdély kapuja volt.[6]

Gróf Bercsényi Miklós

A kurucok nem tudták bevenni a várat, de Bercsényi váradolaszi diadalától számítják Várad ostromzárlatának kezdetét. Miután Rákóczi kénytelen tovább vonulni, a vár blokádját Bóné András maradt itt vezetni, mint kurucezeres kapitány. Bóné András bihari, diószegi református kisnemes volt, egykor Thököly hadnagya, a szabadságharcot előkészítő népi megmozdulás Esze Tamás mellett legjelentősebb alakja: ő szervezte meg a bihari kuruc felkelést bámulatra méltó ügyességgel és bátorsággal. Nevét a váradiak sokáig megőrizték a város déli részén lévő *Bóné kútjá*val, amelyet állítólag még Bóné András ásatott ki és ahol a lovát itatta.[7]

Az ostromzárat biztosító kurucok hol Diószegen, hol Félegyházán, esetenként Püspökiben és Biharon tartózkodtak. Diószegen tartózkodott az ostromzár élelmezési biztosa, Baranyi Miklós is.

5 *Gottreich László*: A bihari nép harca 1703–1704-ben. Hadtörténelmi Közlemények, 1955. 3–4. sz. 92–133.
6 Uo. Ld. *Karácsonyi János*: Biharmegye magyar népe a kuruc világban. In Biharvármegyei és Nagyváradi Régészeti és Történelmi Egylet Évkönyve, Nagyvárad, 1901–1902. 48.
7 *Pesty Frigyes* kéziratos helynévtárából 1864. Bihar vármegye II. Debrecen, 1998. 402.

1703. augusztus 9-én Rákóczi Székelyhídról intézett kiáltványt a rácokhoz, csatlakozásra szólítva fel őket. A mellé állóknak önkormányzatot és személyi szabadságot ígért. De mindhiába, a rácok megmaradtak a császáriak mellett.[8]

A szabadságharc egész időszaka alatt Várad és környéke számára a legnagyobb veszélyforrást a rácok jelentették. Bár jól ismerték e csapatoknak a fegyvertelen polgári lakossággal szembeni kegyetlen eljárását, a hátország demoralizálása és gazdasági gyengítése végett Bécs csaknem szabad kezet biztosított számukra.

A váradi vár és Váradolaszi őrsége állandóan nyugtalanította a Tiszántúl népét, és a váradi ostromzárban táborozó kuruc katonaságot. A háború első hónapjaiban a szegedi császári csapatok ellenőrizték a Körös nyugati szakaszát, de az elkövetkezendő években Rác Tököli János Maros menti katonasága vette igénybe a Körös átkelőit itteni portyáihoz. A kezdeti kuruc győzelmeket hamar követték a rácok pusztító ellencsapásai.

A fejedelem a kurucok katonai erejének növelése érdekében igyekezett megnyerni a Bihar vármegyei 21 úgynevezett kis hajdúvárost, amelyeknek pártfogó leveleket adott és a szabad hajdúk felfogadása által jelentősen megnövelte seregének létszámát.[9]

1703. augusztus végén Rác Tököli János kétezer főnyi rác katonasággal Aradról Váradra kísérte Franz Fels-Colonna tábornokot, az új várparancsnokot. A Fekete-Körös melletti Bélfenyérnél 1703. szeptember 1-jén Majos István kuruc kapitány megrohanta őket; azonban visszaverték, maga Majos is halálos sebet kapott.[10] 1703 ősszén viszont a fejedelem seregei uralmuk alá vonták a Sebes-Körös völgyét is, megszerezve Sólyomkő várát.

1704-ben a kurucok annyira megerősödtek, hogy Nagyváradhoz közelebb, a bihari földvárba szállásoltak, a váradi őrség azonban, nem tűrve őket ilyen közel, január 7-én hajnalban Tököli rácai lerohanták a bihari templom mellé épített sáncban táborozó kurucokat és kegyetlen öldöklést végeztek, a települést pedig felgyújtották. Sőt, Félegyházát és Vajdát is felégették. Akik életben maradtak, azokat Diószegig szorították vissza. Nagy volt a veszteség, három kuruc kapitány: Jármy Ferenc, Torday Ferenc és Székely Mózes elesett. Ma emléktábla őrzi Bihar községben a kuruc vitézek emlékét.[11]

Erre válaszul Bóné András január 17-én a váradi várba katonákat kísérő rácokat Belényesnél megrohanja, szétugrasztja, s zászlókat, ágyúkat küld diadaljelül Rákóczinak. Ám a zsibói csata után a rácok megszállták egy időre Belényest.[12]

A nagyváradi vár körül egyre szorosabbra húzódott a gyűrű, de azt bevenni mégsem sikerült. Sokszor a várvédők élelmezése, ellátása is már komoly gondot jelentett.

Az ostromzár erejét mutatja, hogy 1706-ban gr. Leopold Beckers tábornok várkapitány összeszedette a rézedényeket és rézpénzt volt kénytelen kibocsátani „*In Necessitate Varadiensis*" felirattal. Ennek három típusa létezett: 1706-ban, 1709-ben, majd utoljára a szükségpénz 1710-ben került kibocsátásra.[13]

A váradi vár tehát mindvégig a császáriak kezén maradt, pedig Rákóczi még 1708. január 9-én is keményen megparancsolta Károlyinak, hogy bármi áron foglalja el.[14]

8 Egyes közleményekben pontatlanul a rác nevet gépiesen szerbre írják át, holott már rég tisztázták, hogy az ortodox vallású betelepültek között más népek is voltak. Ld. a 29-es jegyzetet is!
9 *Kupán* 82.
10 Ld. *Borbély Gábor*: A Rákóczi-szabadságharc eseményei a Partiumban. In Jubileumi Rákóczi évek 2. Istennel a hazáért és a szabadságért. Nagyvárad, 2003. 54–60.
11 Uo.
12 Uo.
13 *Lakos Lajos*: Nagyvárad múltja és jelenéből. Nagyvárad, 1904. 40–41.
14 *Thaly Kálmán*: Adalékok a váradi ostromzárlat történetéhez. Nagyvárad, 1875. Idézi *Borbély Gábor* 43.

A hadmozdulatokat Bónénak nem sikerült megakadályoznia. Eleinte az aradi rácok próbálkoztak sikertelenül a vár felmentésével. Majd az itt átvonuló császáriak, Rabutin és Herbeville generálisok két alkalommal is, 1705 októberében és 1709 augusztusában, felmentették a várat az ostromzár alól. Utóbbi kíséretében 1709-ben Glöckelsberg, Schlick és Viard tábornokok voltak, akik augusztus hónap elején Diószeget támadták meg, szekereket raktak meg gabonával, Váradra mentek és innen tovább Erdélybe. A fejedelem Károlyi Sándornak meghagyta, (volt,) hogy gyalogosaival zárja el a bihari hágót, lovasaival pedig kísérje a németeket.[15]

A blokádot fenntartó seregek parancsnokai Bóné Andráson kívül Gödény Pál, Andrássy István, Sennyey István, Forgách Simon, Károlyi Sándor, Palocsay György, Bagossy Pál és Orosz Pál voltak. Várparancsnokok abban az időben: báró Höffeholz, Beckers, Löwenburg és Fels-Colonna grófok.[16]

A vár körül fekvő három városrész: Újváros, Olaszi és Velence állandóan két tűz között élt. A város népe, kivéve persze az olaszi rácokat, vonzódott a kurucokhoz. Ezt bizonyítja, hogy egy Nádasdi nevű embert, másik két városi lakossal, Rákóczihoz küldenek pecsétért és szabadságlevélért, meg is kapják, azonban visszatértük alkalmával a káptalan udvarbírája elfogatja őket, pecsétjüket összetöreti, mindkettőjüket megbotoztatja.[17] A helyzet kettőségét jól mutatja, hogy a váradiak egy része inkább Rákóczihoz vonzódott, tőle várta régi jogainak visszaállítását, viszont a kurucok általi pusztítások és a várhoz kötődő gazdasági érdekek a másik tábor felé irányították őket.

A hosszú évek alatt a vár körüli blokád, a támadások és ellentámadások bizonyos rendszerességgel tovább folytak. 1705-ben annyira bizakodó volt a hangulat, hogy Forgách Simon gróf már a generálisságot és váradi várparancsnoki tisztségét is kérte a fejedelemtől, aki, mivel ezeket fiának szánta, így csak a helyettesi tisztséget adhatta volna.[18]

1709 elején az ostromzár már olyan szoros volt, hogy a várőrség kénytelen tárgyalást kezdeményezni Károlyi Sándorral a vár esetleges feladásának feltételeiről. A fejedelem utasításaiból kitűnik, hogy nagy kompromisszumkészséget mutatott, mert minden áron szerette volna a váradi várat megszerezni. Mivel 1709 februárjában a várvédők erősítést és ellátást kaptak, a tárgyalások megszakadtak. Erre a kurucok újabb ostrommal próbálkoztak, majd a pestisjárvány terjedésével 1710-ben végleg feladták a vár megszerzésére irányuló kísérleteiket. Az ostromlók elvonultak, Várad lakosai is a járvány elől elfutottak a hegyek közé. Ekkor már a folyamatok iránya megfordul, a kurucok sorra elvesztik váraikat, köztük Egert és Eperjest.

Ugyan a váradi vár soha nem került Rákóczi kezére, de a várossal kialakultak kapcsolatok. A váradiak, szabadságszeretetük miatt, Rákóczit és szabadságharcát végig nagyra becsülték.

1711. január 11-én a sarkadi helyőrség letette a fegyvert Löffelholz nagyváradi császári parancsnok előtt. Sarkad feladásával az utolsó kuruc erősség szűnt meg a térségben. A szabadságharc utolsó négy hónapja, a szatmári békekötésig már jelentős katonai akció nélkül telt el a Körösök vidékén.[19]

15 *Borovszky Samu:* Bihar vármegye és Nagyvárad. (Magyarország vármegyéi és városai, 1901). http://mek.oszk.hu/09500/09536/html/0005/7.html
16 *Thaly* Uo.
17 *Lakos* 41.
18 *Kupán* 84.
19 *Seres István*: Szarvas környéki folyami átkelők katonai szerepe és a szarvasi vár helyreállításának terve a Rákóczi szabadságharc idején. Békés Megyei Múzeumok közleményei 21 (2000) 237–261. http://epa.oszk.hu/01500/01577/00021/pdf/bmmk_2000_237-261.pdf

Az ostrom, amelyhez Rákóczi nagyon ragaszkodott, egyszerű ostromzárból állott. A vármegye elküldte nemeseit, a hajdúvárosok hajdúikat és vártak a vár körül, míg valami történik; néha azonban el is széledtek, mint ezt a fejedelem leveleiben többször panaszolja.[20]

Felvetődik a kérdés: miért nem sikerült elfoglalni a váradi várat a Rákóczi-szabadságharc hosszú időszakában? Megállapíthatjuk, hogy nem Várad volt az egyedüli. Ne elsősorban Budára gondoljunk, amely szinte bevehetetlen volt, hanem például Trencsén, Pozsony, Győr, Szeged várát sem sikerült elfoglalni. Mi ennek az oka? Ezek viszonylag komoly erődítmények voltak, amelyeknek bevételéhez jelentős ostromtechnikára lett volna szükség. Igazi ostrom lényegében nincs a Rákóczi-szabadságharc időszakában. Ennek nagyon egyszerű a magyarázata: valódi ostromágyúi nem voltak a kurucoknak, ez a nagyon komoly fegyvernem hiányzott Rákóczi seregéből. Tehát Várad elfoglalásának a kudarca főképpen ostromtechnikai kérdés volt. Az ostromlók sem kellő eszközökkel, sem kellő ismeretekkel nem rendelkeztek ehhez. A váradi várban és Váradolasziban szolgálatot teljesítő rác zsoldosok lényegében reguláris alakulatokat képeztek Rákóczi irreguláris csapatrészeivel szemben. Ráadásul a kisebb-nagyobb hadvezetési hibákat kiválóan használta ki a váradi várkapitány.[21] Ezek mellett persze az is részsikernek tekinthető, hogy a váradi várban lévő katonai egységet végig kizárták a hadi cselekményekből.

A város lakosságának azt, hogy a Rákóczi-szabadságharc idején végig kitartott a császári helyőrség mellett, 1712. november 27-én III. Károly király (VI. Károly császár) azzal köszönte meg, hogy császári dekrétummal elismerte a város összes kiváltságait, egyúttal megerősítette Várad II. Rudolf császár által 1600-ban adott összes régi privilégiumait. A katolikus egyház sérelmezte ezt, emiatt VI. Károly császár a helyzet kivizsgálását rendelte el. Eredménye az lett, hogy 1716. augusztus 17-én a katolikus püspökség és káptalan összes jogait újból elismerte és a várost felhívta, hogy kiváltságai érvényesítése érdekében forduljon az igazságszolgáltatáshoz.[22] Mivel lényegében 1716-ban az 1693-as Lipót-diploma megerősítése történt meg, így a város a tulajdonos szerint három részre oszlott. Várad (Újváros) a káptalané, Váradolaszi és Váradvelence a püspökségnek volt alárendelve. A várat és környékét nem adták át a Habsburgok. A városrészek ugyan szolidárisak maradtak, de a városi jogokért való harcot, illetve a pereskedést csak a káptalani rész folytatta. 1722-ben Velence városrész mint város külön hatóságot állít fel. Ez a török után eredetileg rác-telep volt, lakosait katonai szolgálatra kötelezték, ezért Katonavárosnak is hívták. 1726-ban Olaszi is külön hatóságot állít fel, azonban a püspök továbbra is Váradon (Újváros), a káptalan szabadalmas városában lakik.[23] A város megosztottsága egészen 1850 januárjáig tart, amikor a Habsburgok felülről egyesítik a „*négy várost*”. [24]

3. VÁRAD HELYZETE A RÁKÓCZI-SZABADSÁGHARC UTÁN

A szabadságharc évei nagyon súlyos anyagi és emberáldozatokat követeltek a helyben maradt lakosoktól. A szembenálló erők az épületeket feldúlták, az élelmet és takarmányt elkobozták. A császári szolgáltban álló rác martalócok sokszor válogatás nélkül ölték a falvak és városok lakóit. A városi lakosság helyzete nehéz volt, a kurucok, mind pedig a labancok

20 Thaly Uo.
21 Károlyi Sándor nem volt áruló. Erdélyi Riport, 2012. jún. 21. http://erdelyiriport.ro/interju/karolyi-sandor-nem-volt-arulo
22 Ld. *Fleisz János*: Nagyvárad várostörténete. Kismonográfia. Nagyvárad, 2011. 85–86.
23 Uo. 88.
24 Uo. 131–133.

követeléseit azonnal, vagy minél előbb teljesíteni kellett bármi áron. Ehhez járult hozzá, hogy 1710-től a pestis tizedelte meg a város és a megye népességét. A nyolc évig tartó háború és a járvány a lakosság jelentős részét elpusztította.

Bucsy Mihály tiszttartó már a szatmári béke előtt Váradon van, ahonnan sűrűn tudósítja az ottani helyzetről Csáky Miklós püspököt. Hírei rendkívül szomorúak:

„*Szent László hajdan fényes városa inkább szegényes falu. Ami a régi városból még fennmaradt, az a vár közvetlen közelében állt, s most e maradékra is kimondá a hadügyi tanács a halálos ítéletet. A várvédelemnek maga körül nagyobb s teljesen szabad térre volt szüksége, hogy az ellenség a vár közelében ne találhasson fedezetet. E szabad tér Váradon ötszáz lépés szélesre szabatott; ami azon belül esett, pusztulnia kellett. Katonai szigorral kiadaték a parancsolat, hogy aki 1714 tavaszáig ki nem költözködik, háza »nyakában vonattatik bizonyosan«.*"[25] A kizavart lakosok: „*rác, görög, török s más egyéb gyülevész… népből álló purgerség*", a vártól nyugat felé, ötszáz lépés távolságra nyert új lakhelyet, így keletkezek a régi város (Péntekhely) romjai felett a mai Nagypiac, s ettől nyugatra a mai Újváros.[26] A kép, amelyet Bucsy küldött Csákynak, egyéb tekintetben sem vigasztaló. „*Váradon nincs híd a Kőrösön, csak egy hitvány palló. A püspöki lak leégve áll. Szent László szőlője »parlag«. A fürdőház, mely »egy mértföldnyire van itt«, rom.*"[27]

A városban egyetlen katolikus pap volt, egy Ferenc-rendi szerzetes. Az egész egyházmegyében meg csak két lelkész. Káptalan, szerzetesrendek sehol.[28] Várad lakossága vallási megoszlását tekintve a török előtti időszakhoz képest is jelentősen átalakult. A reformátusok voltak többségben, a katolikusok kisebb számban, de megmaradtak. Rajtuk kívül csupán az időközben bevándorolt görögkeletiek alkottak nagyobb közösséget. A XVIII. században a városban három népesebb nemzetiségi csoport: a magyar, a német és a rác volt nagyobb számban.[29] Jelentősebb román népességgel Váradon csak a törökök XVII. század végi kiűzését követő betelepülések óta számolhatunk. A levéltári forrásokban 1657-ben egy váradi zsidó kereskedőkről is szó esik. A város, mondhatni, akkor alakul meg ismét, mint jó hatszáz évvel azelőtt, Szent László idejében.

4. A RÁKÓCZI-SZABADSÁGHARC JELENTŐSÉGE BIHARBAN

A Rákóczi-szabadságharc egyike a magyar nemzeti történelem legkiemelkedőbb eseményeinek, amely hozzájárult a magyarság szabadságszeretetének elmélyüléséhez, a nemzeti célok pontosabb meghatározásához.

A mozgalom hatása végig megmaradt és a kultusza is máig nyomon követhető Nagyváradon is. Az egykori sérelmek és áldozatok kihulltak az emlékezetből, a heroikus helytállás megszépült. 1903-ban például a város törvényhatósága rendkívüli közgyűlésen ünnepelte a nagy fejedelem emlékét, elhatározva, hogy Váradolaszi főutcáját, ami időközben egész Nagyvárad főutcája is lett, Rákóczi útnak nevezze el.[30]

25 Idézi *Bunyitay* IV. 206.

26 Uo. Az építési tilalmat csak 1782-ben oldja fel Georg Roth várparancsnok, aki bizonyos cenzus lefizetése ellenében 80 ház építésére adott engedélyt a vár közvetlen közelében, sőt, a sáncokra is, kialakítva Váralját.

27 Uo. 207.

28 Uo.

29 *Bunyitay Vince* szerint: „*Rácnak nevezték nemcsak a szerbeket, hanem azon görögkeleti vallásúakat is, kiknek egyházi nyelvük rác volt.*" Éppen ezért nem mindig helyes a rác gyűjtőnevet szerbre átírni. A rácokhoz tehát egyaránt tartoztak a szerb, aromán, macedón és görög bevándorlók stb.

30 *Kupán Árpád*: A Rákóczi-kultusz Nagyváradon. In Jubileumi Rákóczi évek 3. Istennel a hazáért és a szabadságért. Szerk: *Dukrét Géza*. Nagyvárad, 2005. 176–179.

Trianon után megtiltották a magyar múlt emlékeinek felidézését Nagyváradon, így eltűnt a Rákóczi út név, mint ahogy a városi közgyűlés teréből az 1903-ban megrendelt Rákóczit ábrázoló festmény is. Pedig a Rákóczi-szabadságharc egyike az olyan eseményeknek, amelyek egy táborba gyűjtötték a különböző társadalmi, vallási és etnikai kötődésű embereket, emiatt a szabadságszeretet mellett máig aktuális üzenete van: megfelelő vezető esetén létrejöhet a széles társadalmi összefogás a közös célokért.

A helyzet ma sem sokkal jobb, igaz, a lehetőség adott a Rákóczi-kultusz újraélesztéséhez, de például megérdemelné az a sok száz ember is, akik életüket adták a szabadságharcért, hogy valamilyen formában az ő emléküket is megörökítse szülővárosuk.

A Rákóczi-szabadságharc emléke ma is lelkesítően hat és mintául szolgál a közös kiállásra.

Fleisz János

Káposztáskertek Pest-Buda környékén a XVIII–XIX. században

Ma Magyarországon, karcagi kezdeményezésre, a korábbi évtizedek kertbarátmozgalma után „*Én kis kertet kerteltem…*" címmel mozgalmat hirdettek meg a lelkiismeretes kertészkedés érdekében. Ennek a mozgalomnak nemzetgazdasági jelentősége sem kevés. A vetemények, zöldségek királynéjának nevezett *káposztá*nak viszont a termesztése nem új keletű. Szerepel az első magyar nyelvű szakácskönyvben a XVI. század végén, majd pedig Lippay János – az esztergomi prímás, Lippay György öccse – 1664-ben a káposztaételeket és a káposztát egyenesen Magyarország címerének nevezte. Azonban már korábban, a középkor ételei sorából is kiemelkedett a káposzta, amit sokféleképpen ízesítettek, készítettek el. A fejes káposztának helyi, táji változatai alakultak ki évszázadok során, a jogilag és földrajzilag is elkülönített *káposztáskertek*ben termesztve. A fontosságát mutatja a tréfás bakadal az I. világháború idejéből, amikor a hadtáp ellátmányát finom iróniával kritizálva, a közismert kürtjelzés dallamát utánozva énekelték huncut összekacsintással egymás közt a katonák: „*Káposzta, káposzta, hús is van benne.*"

Természetesen a nagy tápértékű, gyógyhatású fejes káposzta alapvető népélelmezési cikké vált a kora újkortól Magyarországon. Nagy hírű tájfajtákat termesztettek egyéni munkafogásokkal és speciális eszközökkel. Az alapvető élelmiszer szerepét jelzi pl., hogy a Hajdúságban az édes káposztalevest, a lucskos káposztalevest, a kelkáposztalevest, a paradicsomos káposztalevest, a káposztás babot, a korhelylevest, az édes káposztát, a hajdúkáposztát, a toros káposztát, a rakott káposztát, a kolozsvári káposztát, a székelygulyást, a kásás káposztát, a tepsiben sült hordós káposztát, a káposztás galuskát, a puliszkás káposztát, a pörkölt káposztát, a káposztasalátát, a káposztacikát (gyalult hordós káposzta, húsokhoz savanyúság), a fejes hordós káposztát, a vörös káposztát, a káposztás bélest, káposztás rétest stb. mind fejes káposztából készítették. A barokk kor új káposztanövények meghonosodását jelentette Magyarországon, először az uradalmakban, majd a paraszti gazdaságokban is. (Kelkáposzta, karfiol stb.) A folklóralkotásokban is helyt kapott a káposzta (népdalokban, szólások-mondásokban stb.), jelezve, hogy az újvilági (amerikai) köretételek és zöldségnövények (burgonya, kukorica, paradicsom, paprika) megjelenése

előtt mennyire fontos szerepet töltött be a Kárpát-medence mindennapi életében is. De az eltérő nemzeti-etnikai kisebbségi termelőkultúrában (pl. a németeknél, bolgárkertészeknél is) fontos és meghatározó szerepe volt a káposztának. Sajnos, napjainkban visszaszorulóban van a káposztaételek fogyasztása, számtalan egészségi-táplálkozási előnye ellenére is. Számtalan közrendű étkezésében is fontos és nélkülözhetetlen volt a káposzta fogás, a káposzta hússal. Szirmay Antal (1747–1812) egy latin nyelvű versében így dicsérte a káposztát:

„*Első része ételünknek ama káposztás hús,*
Ha szalonna nincsen benne, szívünk már nagyon bús.
Óh, áldott káposzta, paradicsom hozta,
Áldott, aki kolbásszal foldozta!"

Ilyen és hasonló rigmusok mind a vőfély-, mind a lakodalmi tálalóversekben napjainkig fennmaradtak.

A paraszti káposztáskertek egyben történeti múltunk és európaiságunk részei is. Cikkünkben azt a társadalmi igényt, aktualitást, érdeklődést is ki szeretnénk elégíteni, amelyek a kerti veteményes munkák kultúrateremtő, közösségi, rendszerező erejét jelzik, ahogy a ma is divatos nagyvárosi, lakótelepi közösségi kiskertekben, és a meghirdetett „*A legszebb konyhakertek*" című versenyben is megfigyelhetők. A káposzta jól ismert, figyelmeztető példa is lehet az Európai Unió túlszabályozásával szemben, a közismert és komikus uborka mellett, amelyekkel kapcsolatban az EU számtalan szabályzatot és paramétert megszabott. A káposzta leírása és szabályszerű meghatározása pl. 26 911 szóból áll, míg a *Miatyánk* csak 66, a *Tízparancsolat* 167 szóból![1] Ez is elgondolkodtató az ön- és a túlszabályozott, önnönmagára is veszélyessé váló európai emberi társadalomról!

A XVIII. században Pest, Buda környékére a zöldségtermelés egyre inkább jellemző lett.[2] A település még egyértelműen a hóstáti és körzet típusú paraszti árutermelés sajátosságait mutatta. Káposztát a következő községek termeltek és szállítottak nagymértékben a szabad királyi városokba az agglomerációból: Alsónémedi, Pécel, Tápiósáp, Dány, Rákospalota, Kerepes, Vácszentlászló, Boldog, Tura, Mogyoród, Fót, Bag, Galgahévíz, Hévízgyörk, Galgamácsa. A beltelkek kertjei mellett a határban kihasított *káposztáskert*ek termései is így jelentek meg a városok piacain, vásárain.

A Pilisi járásban a XVIII. század utolsó harmadában jelentős szerepe volt az irtásgazdálkodásnak, intenzíven folyt a szántók, kaszálók, kertek létesítése. A Kecskeméti járás területén nem szólhatunk irtásokról, a Váci járás területén pedig inkább a XVIII. század elején lehetett jelentős az irtástevékenység. A nyomáson kívüli földeken, a bérelt pusztákon és az allodiális földeken élénk káposztatermesztés volt. A Pest megyei Tétényben pl. kukorica-, kender- és káposztásföldeket soroltak fel. Piliscsabán kukoricát, káposztát, kendert, Szentlászlón káposztát, kendert termesztettek a XVIII. század második felében. A Zsámbéki-medencében Bián, Jenőn, Pátyon, Perbálon, Tinnyén, Torbágyon, Tökön is volt káposztáskert. Vályi András XVIII. század végi statisztikus a nagykovácsi káposzta, a solymári káposzta és „*korompély*" termelését emelte ki. A káposzta a német nemzetiségi falvakban volt különösen fontos és jellegzetes termék, különböző módon elkészítve itt az

1 *Hankiss Elemér*: A befejezetlen ember. Gondolatok a világról, az emberről a szabadságról. Bp., 2015. 52.
2 Vö. *Wellmann Imre*: A parasztnép sorsa Pest megyében kétszáz évvel ezelőtt, tulajdon vallomásainak tükrében. Bp., 1967.

egyik fő ételfogásnak számított. Jól mutatja ezt, hogy pl. Perbál XVIII–XIX. századi térképei több káposztáskertet is feltüntettek.

A Duna-völgy déli településeinek elöljárói is csak az adózással kapcsolatban említik a kerti növényeket. Minden faluban volt kukoricaföld és káposztáskert. Ez utóbbi, a Pest megyei Bugyin különös fontossággal bírt.

A Tápió-vidék településeinek pusztahasználata visszanyúlik a török hódoltságig. Ezeket szántották, legeltették, makkoltatásra hasznosították. A kilenced/heted fizetési kötelezettségek alapján tudható, hogy a régió számos falujában termesztettek kölest, lencsét, kendert, kukoricát, tököt a káposzta mellett. A XVIII. század végén a káposztatermelés igen jelentős volt Bagon, 32 ezer fej káposzta után teljesítették a földesúri kilencedet.

Bottyán, Hartyán, Kisnémedi, Püspökszilágy, Kisújfalu, Mácsa településeken szintén káposztáskerteket is említettek. Nevezetes volt a Cserhát-alján a hévíziek káposztatermesztése, ami olyan nagyarányú volt, hogy Vályi András szerint a pest-budai eladásokon kívül az alföldieknek is jutott belőle. A Duna jobb partján a pusztabérlet viszonylag ritka volt, hasonlóan a Cserhát vidékéhez. A Duna-balpart számos régiójában viszont általános volt a községek pusztabérlete.[3]

Várgesztes német nemzetiségű Komárom-Esztergom megyei faluban is meghatározó volt a káposzta termesztése. Ez a településszerkezetre is rányomta bélyegét. A II. világháború előtt Gesztesen csak két utca volt, a Fő utca, és egy mellékutca (Új utca) a temető felé. A Fő utcának csak egyik oldala volt házakkal beépítve, a másik oldalán pedig kertek, káposztáskertek voltak. Ezért is terjedt el az a szólás-mondás, hogy „*Gesztesen csak egy oldalon sütik a libát.*"[4]

Már a XVIII. század első harmadában Bél Mátyás, a nagy tekintélyű országleíró például a külső kertek kapcsán arról írt, hogy a kendert, a lent, a káposztát, a komlót és egyéb veteményeket külön, bár egymás szomszédságában vetik, és „*ennek megfelelően mindenütt külön kenderföldek, káposztás- és komlóskertek vannak*". A mákról viszont azt említette, hogy a kender és a káposzta között jól megterem, és a sárgarépa magjával együtt is szokták vetni. A babról pedig azt mondta, hogy nem a házikertekben a káposzta és a mák szomszédságában volt a helye.[5]

Dunakeszin egy egésztelkes jobbágyot 1760-ban szántóföld, rét és káposztáskert (az úgynevezett községi papi földek) használata is megillette. A művelési kényszerbe a káposztás- és a kenderföldek nem tartoztak bele, vagyis állandó helyekre voltak kijelölve, kihasítva, a nyomásgazdálkodás kényszerén kívül. Általában Dunakeszin kb. 400 négyszögöl nagyságú káposztásföldje volt a jobbágygazdáknak.

Az a megoldás is gyakori volt, hogy a kukoricásból elkülönítettek egy kis darabot – ugyanúgy, mint a burgonyának – azok a kisbirtokosok, akiknek nem volt kertföldjük. Itt termelték meg saját szükségletükre a káposztát és más zöldségfélét.

A XIX. század közepétől a kataszteri térképek is jól jelzik a káposztáskerteket, ezzel pedig a káposzta jelentőségét a hagyományos paraszti gazdálkodásban. A Duna bal partján északról dél felé, majd a jobb partján déltől északra haladva, a falvak határában jól el-

3 http://mta.hu/fileadmin/I_osztaly/eloadastar/Regionalis_KocsisGy.pdf. *Kocsis Gyula*: Pest megyei régiók parasztságának gazdálkodása a 18. század végén. A letöltés ideje: 2013. december 21.

4 http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszagi_nemzetisegek/nemetek/vargesztes/pages/vg_08_varg_20_szazadi_tortenete.htm. A letöltés ideje: 2013. december 21.

5 *Bél Mátyás*: Magyarország népének élete 1730 táján. Szerk.: *Wellmann Imre*. Bp., 1984. 206–214.

különíthetően, topográfiailag meghatározott helyen több káposztáskertet tűntettek fel a kataszteri térképek.[6]

Káposztásmegyeren, a Dunakeszi felé eső dűlők között, a Duna közelében, 2 káposztás is található a kataszteri térképen, 1883-ban. A mély fekvésű, vizes talajok a káposzta termesztésének kiválóak voltak, amit a *Telek és források közti káposztás* név is jelez. A káposztatermesztés itt a nagy felvásárló pest-budai piacokat, vásárokat is kielégítette.

Káposztásmegyer káposztáskertjei 1883-ban

Csepel, a Csepel-sziget északi csücskében elterülő, a XIX. század közepén 599 katolikus német-dalmát lakos lakta falu határa homok, *„de a rozsnak, zöldségnek, marha- s juhtartásnak kedvező, füzeseiből sok fát vágnak, s azt Pestre hordja el”.*[7] A Duna felé lejtő, jó vízgazdálkodású területein, a falu és a Duna közötti földeken 1882-ben két káposztásföldje is volt, a *Felső* és az *Alsó káposztás* a falu közelében.

Soroksáron is a faluhoz közel, a település végén, dél-nyugatra helyezkedtek el a káposztásföldek egy, az öntözést lehetővé tevő patak vize mellett, az Ócsai úttól balra.

Alsónémedin, Soroksártól délre, a kecskeméti országút mellett elterülő magyar falu káposztáskertjeinek apró szalagparcellái a falu széle mellett helyezkedtek el. Ma nagy káposztatermesztő és káposztasavanyító település, de Fényes Elek 1851-ben még nem tesz említést a káposztatermesztéséről.[8]

Vecsésen 1885-ben több káposztásföld is volt, nem véletlen, hogy a XIX. század második felében országos hírű káposztatermelővé vált, különösen a pest-budai vásárokat, piacokat ellátó központtá fejlődött. A savanyúkáposzta-forgalom jelentős része ebből a német, 1109 katolikus, 38 evangélikus, 12 zsidó lakta faluból került ki. A gödöllői uradalomhoz tartozó falu káposztáskertjeinek keskeny szalagparcellái a község déli, mély fekvésű, vizes területein találhatók. A XIX. század közepén Fényes Elek még nem tett említést a nagymértékű káposztatermesztéséről.[9]

Dunaharasztin, a Duna-balparti német településen is voltak káposztások. A *Káposztás* (*Krautgärten*) mellett külön megkülönböztettek *Káposztáskerti legelő* dűlőt (*Krautgärten Hutweide*), ami azt jelezheti, hogy a korábbi időszakban káposztát termeszthettek itt, de a kataszteri térkép felmérésének idején már nem, csak a név őrződött meg.

6 A Károli Gáspár Református Egyetem Történettudományi Intézetében oktatás-kutatás címén a történeti segédtudományok oktatása terén a néprajz-gazdaságtörténet forrásai, módszereinek megismerése során a kataszteri térképek forrásértékével ismerkedtek meg a hallgatók. Feladatuk az volt, hogy a térképeken keressék ki a káposztásokat. A feladatot 3 hallgató kivételével sikerrel teljesítette a 2016–2017/II. félévben: Apor Gergely, Dorsonczli Márk, Farkas Dániel, Folcz Judit, Gémesi Marcell, Hollós Géza, Kaliska Viktória, Kovacsics Gábor, Kun Kármen, Lukács Ádám, Novák-Farkas Bence, Papp Bettina, Puskás Tímea, Steiner- Farkas Júlia Eszter, Szijártó Lőrinc, Prokaj Dávid és Suri Vivien.

7 *Fényes Elek*: Magyarország geographiai szótára, mellyben minden város, falu és puszta, betűrendben körülményesen leiratik. Pest, 1851. I. 212.

8 *Fényes E.* 1851. III. 137.

9 *Fényes E.* 1851. IV. 285.

Nem csak kataszteri térképeken, hanem uradalmi kéziratos térképeken is lehet káposztáskerti kimérésekkel találkozni a XIX. század második felében, pl. a Ráckevei Királyi Uradalomhoz tartozó **Kiskunlacháza** határában 1877-ben létesített gyümölcsös- és káposztáskert esetében is.[10] A Lukács Sándor mérnök által tervezett és létesített kert kéziratos magyar nyelvű térképe is jól mutatja a kis káposztáskerteket, amelyeket az uradalom alkalmazottai részére jelöltek és osztottak ki.

Solymár német falu híres volt a káposztatermesztéséről. Fényes Elek 1851-ben ezt írta róla: „*határa inkább buzát, burgonyát és sok káposztát terem*".[11] A Duna felé eső részen kiterjedt káposztásföldje (*Krautgärten*) volt. 1885-ben nagyszámú tulajdonos kezelésében.

Vörösvár (Pilisvörösvár) 1668 katolikus, 2 református és 310 zsidó vagyonos lakossal rendelkezett a XIX. sz. közepén. Német faluként a káposztatermesztés jelentős volt a település közelében, a pest-budai vásárokra is szállították a *Krantländer*en termesztett káposztát.

Piliscsaba apró káposztáskertjei a patak két partján helyezkednek el, az aprózódást jelzik a keskeny kis szalagkertecskék. A tót (szlovák) és német lakosság jelentős mezőgazdasági tevékenységét emeli ki Fényes, amikor azt írja, hogy 1218 katolikus lakója településének „*csinos tekintetet ád az, hogy midenik ház előtt egy kertecske áll*". Itt azonban káposztát nem termesztettek, inkább virágot, hiszen a *Káposztások* nevű dűlőrészen termesztették a fontos népélelmezési cikket. A „*lakosai sok burgonyát, dohányt termesztenek…*" – írta Fényes.[12]

Krautländer (Káposztás terület) nevű dűlőrész feküdt **Üröm** határában, amely a patak partján található. Ezek viszonylag szélesebb, még nem aprózódott káposztáskertecskék voltak, amelyeket valószínű nem régen használtak még, tehát viszonylag fiatal kijelölésűek voltak. A Budától északra elterülő faluban 605 katolikus, 7 délszláv lakott a XIX. század közepén.

Pesthidegkút német falu volt, 1016 katolikus lakossal. Hegyes, völgyes határában, a patakja mellett helyezkedik el a káposztatermelő *Gross Krautland* nevű *Nagy Káposztásmező* dülőrész. Az eredetileg német dűlőnevet áthúzták a nyilvánvaló magyar állami alkalmazottak a kataszteri térkép felvételezésénél.

Budakeszin valószínűleg a szomszédos nagyváros vásárai és piacai, valamint a viszonylag nagyszámú, 2541 katolikus német lakos éltette a nagymértékű káposztatermesztést, amit a káposztáskertecskék nagy száma is mutat. A *Kraut és Hanfgarten* (*Káposzta- és Kenderkertek*), illetve a *Krautgartenberg* (*Káposztáskert-hegy*) dűlő apró parcellái mutatják ezt.

Perbál német, tót (szlovák) falu Pest-Pilis vármegyében, 1410 katolikus lakossal. A viszonylag nagy lélekszámú, dominánsan németek lakta faluban, a patak két partján, a *Cigányföld* és a *Répaföld* területén termesztettek káposztát 1885-ben.

Etyeken a falu közvetlen közelében terültek el a káposztáskertek 1884-ben, sőt, a település körbe is fogta a Magyar utca és a Káposztás utca határolta területen. A térkép egyben azt is jól mutatja, hogy topográfiailag az egykori káposztáskertek, ha esetleg a település terjeszkedése révén el is tűntek a határból, de a földrajzi nevekben, az utcanevekben fennmaradnak. Ezek a nevek jelzik a korábbi évszázadok nagy múltú művelési ágát. Kiterjedt káposztatermesztésének magyarázata lehetett a viszonylag nagyszámú német–magyar lakossága, akik vallásfelekezetileg 1700 katolikus, 400 református és 12 zsidó lelket számoltak.

10 MNL MOL. S 168. No 0061. Méret: 44,5x36,5 cm., méretarány: [1:3000] 100 org. V. [= 64 mm].
11 *Fényes E.* 1851. IV. 33.
12 *Fényes E.* 1851. I. 193.

Torbágy (Biatorbágy) német katolikus faluban 1104 ember lakott, „*Földje sikeres búzát terem* […] *több forrásokkal dicsekedhetik*."[13] A patak mellett két oldalt hosszan elhúzódó káposztás kertecskéi a *Krautland* dűlőn a falu északi csücske fölött találhatók. Saját káposztaigényének kielégítése mellett valószínűleg Pest-Buda piacaira és vásáraira is szállított a terményéből.

Szomor magyar, tót (szlovák), német falu Komárom vármegyében, 670 római katolikus, 23 református és 5 zsidó lakosa volt. Földje igen jó és fekete agyagos, felmelegedő homok.[14] A régi térkép őrzi a *Káposztások* dűlőnevet.

Gyermely magyar falu Komárom vármegyében, 450 római katolikus és 539 református lakója volt. Fényes Elek 1851-ben megemlítette, hogy a helység közepén egy forrás tört a felszínre, amelyből télen meleg, nyáron pedig hideg víz folyt patakot duzzasztva. A két partján ebben az időben a falu szélén keskeny káposztáskerti parcellák húzódtak.[15]

A fentebb említett térképek jól mutatják, hogy a községek határában, a beltelkekhez közel, de jól elkülönítetten hasították ki a közös káposztásokat, ahol a települések lakói egy, vagy több kis káposztásparcellát birtokoltak. Itt termesztették a paraszti háztartásban felhasznált fontos, gyógyhatású tápláléknövényt, ételnyersanyagot, a káposztát. A káposztások gyakran víz mellett, az öntözést biztosító patakok, vagy a Duna közelében helyezkedtek el.

Csoma Zsigmond–Suri Vivien

Az első pesti lóversenypálya

190 évvel ezelőtt került sor az első pesti lóversenyek megrendezésére és az azoknak helyt adó pálya megépítésére.

A lóverseny gondolata sok szállal kapcsolódik a magyar polgárosodáshoz, hiszen azt a szórakozás egy formáján túl a magyar gazdasági élet fellendítése egyik eszközének vélték többen, köztük a lótenyésztés és versenyeztetés legfőbb hazai kezdeményezője, Széchenyi István gróf. Már 1815. évi angliai útja alatt szerzett tapasztalatai alapján arra a megállapításra jutott, hogy a magyarországi lótenyésztést lóversenyek rendszeresítésével kell felvirágoztatni. 1822. január 11-én Bécsben találkoztak először a lóversenyügy barátai, hogy egyesületi forma keretei között kíséreljék meg az intézmény állandósítását.[1] 1822. január 18-án, második összejövetelükön már döntés is született arról, hogy báró Brüdern József és Széchenyi István Pestre utazzon és ott helyszínt keressenek a versenyek számára. Az események ekkor kissé lelassultak, mert az utazás nem hozott konkrét eredményt, sőt, négy évet kellett várni ahhoz, hogy hazánkban lóversenyt rendezzenek. 1826. április 9-én Pozsony közelében indították az első futtatást (fontos itt megjegyezni, hogy lófuttatás már volt Magyarországon, 1814-ben gróf Hunyady József ürményi birtokán, de ekkor még csupán az úri közönség szórakoztatása, a lovak szépsége volt fontos, nem valódi verseny zajlott).

13 *Fényes E.* 1851. IV. 210.
14 *Fényes E.* 1851. IV. 152.
15 *Fényes E.* 1851. II. 66.

1 Gárdonyi Albert: Széchenyi István szerepe Budapest fővárossá fejlesztésében. In Tanulmányok Budapest Múltjából 9. Bp., 1941. 3.

A versenynek a fővárosba hozatala azonban nagyon fontos cél maradt, s Széchenyi Wesselényi Miklós és Heinrich János pesti kapitány segítségével hamarosan ki is választotta az új helyszínt, „*az Üllői út és a Soroksári út között levő Pesti Gyep*”-et. A mai Illatos út–Mester utca–Gyáli út–Könyves Kálmán körút között elterülő, 230 hold területű, évi 400 forinttért Pest városától bérbe vett legelőn alakították ki a versenypályát, ahol az első pesti lóverseny első versenynapján, 1827. június elején már ideiglenes lelátó is várta a kilátogató érdeklődőket. Ekkorra már megalakult a Pesti Pályafutási Társaság, mely a versenyek szervezését magára vállalta.

Az 1827. június 6-i első versenynapra mintegy 15 ezer néző volt kíváncsi. Először az úgynevezett vegyes futást rendezték meg, amelyben minden magyarországi ló indulhatott. Az arisztokraták jól ápolt, felszerelt lovain ülő főként angol zsokék mellett ott lovagoltak a vidékről érkezett csikósok, a lovukat szőrén megülő parasztlegények. Az „*elegyes futás*”-t Károlyi György hatéves Babieka nevű lova nyerte.

A 3091 ezüstforint összdíjazású versenyen külön futamokat rendeztek a parasztlovak és az arisztokraták ménesei részére is. Az utóbbira, a *Futtatás Első Pályadíjért* elnevezésű futamra a verseny másnapján került sor, amelyet a Széchenyi nagycenki tenyészete által gondozott ló, Wesselényi kancája, Al-Borak nyert meg.

Az első versenyeket minden évben újak követték, és az érdeklődés egyre fokozódott. Ez azonban gondokat is okozott, mert a pesti lóversenyteret nehezen lehetett megközelíteni. Az odavezető utak rossz állapotban voltak, a pálya környezete pedig egyáltalán nem volt méltó ilyen rangos eseményhez. A Pályafutási Társaság utódja, az Állattenyésztési Egyesület már 1828. január 29-én felhívta a városi tanács figyelmét a lóversenytérhez vezető utak siralmas állapotára, 1835-ben pedig egy megfelelőbb lóversenytér kijelölését kérték a pesti tanácstól. A lóversenytér áthelyezésére vonatkozó beadvány azonban nem járt sikerrel, mert a tanács úgy határozott, hogy más területet e célra nem jelöl ki.[2] Attól azonban nem zárkóztak el, hogy a lóversenyeket látogató közönség kényelmére a lóversenytérre vezető uta-

Nemzeti Törekedés.

Pesti Ló-Futtatás Jelentése.

Junius 6-dikán 1827. Reggeli tíz órakor.

Elegyes futtatás. Erre, három arany lefizetésével, már több Uraságok jelentették-bé lovaikat. Nem méneses gazdák és Csikósok pedig minden fizetés nélkül vesznek benne részt.

A' hely szüke miatt, tíz lónál több egyszerre nem fuhat 's így ha tíznél több lépnék a' pályára, akkor sors szerint két tsapatba oaztatnak fel, 's a' két futtatás után a' két győző külön fog a' jutalomért ismét vívni.

Ha pedig még számosabb ló gyülne, akkor számokhoz képest három, vagy több tsapatba szakasztatnak 's a' győzök mind összvésen még egyszer futnak, hogy végre az igaz Diadalmas kitessék, 's az egybe-gyült pénzt el-

Részlet a Hasznos Mulatságok 1827. júniusi tudósításából

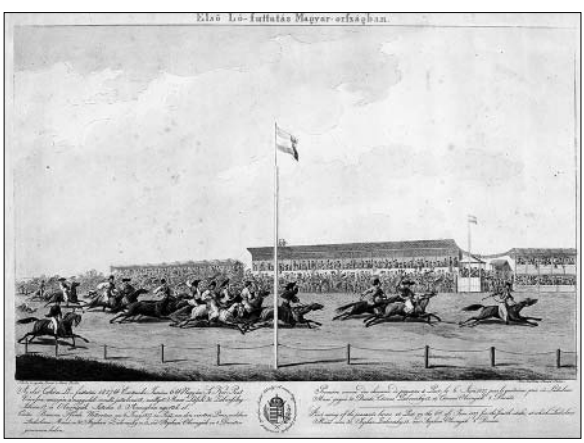

Johann Prestel–Alexander Clarot–Schmid János: Első Ló-futtatás Magyarországban
(Pest, színezett kőnyomat, 1827, Ferencvárosi Helytörténeti Gyűjtemény)

2 *Gárdonyi* 1941. 18.

kat megjavíttassák. A lóversenytér áthelyezését elutasító határozat után az immár Magyar Gazdasági Egyesületté alakult társaság 1835. június 23-án azt kérte a pestvárosi tanácstól, legalább azt tegye lehetővé számára, hogy a versenypálya céljaira használt területet 15 éves bérletként megszerezhesse, mert csupán ez esetben végezhet ott olyan beruházásokat, amelyek a nevezett területet versenypálya céljaira alkalmassá teszi.

A kedvező döntést követően végre megkezdődhetett a pálya környezetének szépítése, rendezése. 1841-ben eper- és akácfák ültetése kezdődött, ebben báró Orczy László és Mayerfy Ferenc serfőzőmester és szőlész, Széchenyi barátja játszotta a döntő szerepet. A pályát az 1860-as évekre már egy 260 ezer fából álló egész kis erdőség vette körül, amelyet hivatalos névvel is elláttak: *Epreserdő*. Az eperfák ültetése természetesen nem volt véletlen. Esztétikai megfontolások mellett a gazdasági célok legalább akkora szerepet játszottak az eperfák ültetésénél. A selyemhernyó tenyésztéséhez akarta a Gazdasági Egyesület ezt a területet hasznosítani.

I. Ferenc József első magyarországi körutazásakor, 1852. június 8-án a lóversenypályára is ellátogatott. A *Hölgyfutár* rövid tudósítása így szólt az eseményről: „*Ő Felsége a lóversenytéren jelent meg a Rákos mezőn, a várakozó nagy néptömeg által mint mindig most is örömujjongással fogadtatott.*"

Az évente megrendezett versenyek nagy népszerűségnek örvendtek, 1863-tól már tavasszal és ősszel is sor került futtatásokra. Kincsem, a máig legsikeresebb magyar versenyló 1876-ban mutatkozott be ezen a pályán először, s páratlan karrierjének utolsó futására is itt került sor 1879. október 21-én, amelyet tíz hosszal nyert meg ellenfelei előtt.

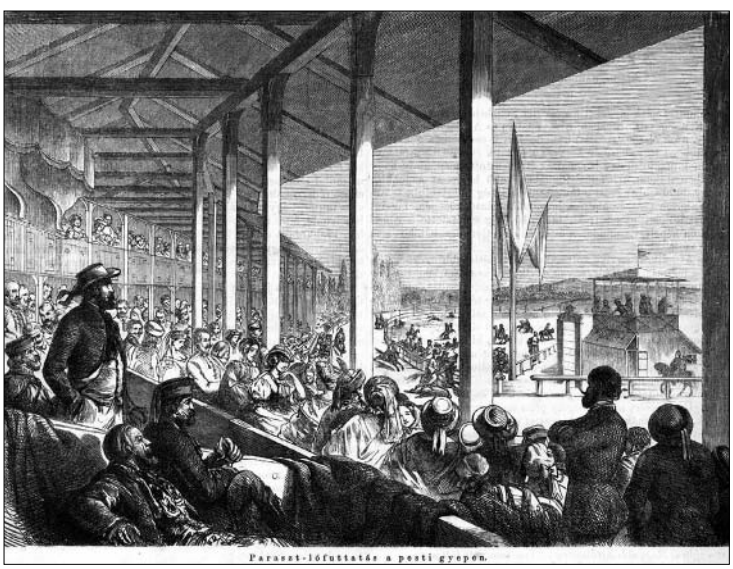

***A lóversenypálya lelátója* (Fametszet, Vasárnapi Újság, 1861)**

A pálya az 1870-es évek második felére már teljesen kinőtte magát, alkalmatlannak bizonyult a folyamatosan növekvő hazai és külföldi érdeklődés és versenyigény kielégítésére. Az új pálya 1878 és 1880 között épült ki a mai Dózsa György út és a Hermina út közötti területen. Ez, az akkor városligetinek nevezett pálya volt, amely 1919-ig működött. 1920 és 1925 között az Alagi Tréningtelep és Gyakorlópálya adott otthont a versenyeknek. 1925 májusától a jelenlegi galopp-pálya, amelyet a magyar galoppversenyzés megindulásának 150. évfordulójától Kincsem Parknak neveznek, lett a versenyek lebonyolításának helyszíne. Az ügetőversenyzés 1883. május 17-én kezdte meg működését, osztrák minta alapján, a mai napig *Tattersall*nak nevezett területen. A századfordulón áthelyezték az Erzsébet-királyné út és a Mexikói út sarkánál lévő területre. Itt 30 évig mű-

ködött az ügetőversenyzés, majd 1933. augusztus végén megnyitották az akkor modern építésű, Kerepesi úti ügetőverseny-pályát.

Az egykori első lóversenypálya lassan a feledés homályába merült. Ugyan a térképeken a *Lóversenytér* dűlő kifejezés megmaradt egészen az 1950-es évekig, és *Epreserdő utca* ma is megtalálható a közeli József Attila-lakótelepen, de az ott élők közül kevesen tudják, mi is a név eredete. Az *Epreserdő*n még az 1920-as évek elejéig szüretelték a fa gyümölcsét, de azután a mélyszegénységben élők, a hírhedt Mária Valéria- és Zita-szükséglakótelepek lakói teljesen kivágták és tűzifaként használták az erdő fáit és cserjéit.[3]

Gönczi Ambrus

Muraszombat és Csáktornya nyomdászata, könyvkereskedői és sajtótermékei a kezdetektől 1944-ig

BEVEZETÉS

Egy muravidéki, valamint a Muraköz központjának számító város vázlatos nyomdászat- és sajtótörténetének megírására, valamint a helyi könyvkereskedők számbavételére vállalkozik ez a rövid tanulmány a kezdetektől, az 1880-as évektől a II. világháború végéig. A térségnek még van két jelentős nyomdahelye – és kétségkívül ezek a legrégebbiek –, az egyik Lendva (korábbi nevén Alsólendva), a másik Nedelic XVI. századi Hoffhaler Rudolf-féle röpke életű officinája. Előbbi korabeli és XIX–XX. századi nyomdászatát már több alkalommal, illusztrálva is bemutatták,[1] ezért nem vettük fel vizsgálódásunk körébe.

A két érintett település magyar nyomdáinak számbavételénél teljességre törekedtünk, de tisztában vagyunk azzal, hogy tanulmányunk nem lehet hibátlan és hiánytalan. Ugyanakkor igyekeztük feltárni a vizsgált időszakban megjelent valamennyi magyar nyelvű művet, különös tekintettel a helytörténeti-helyismereti kiadványokra.[2] A rövid tanulmány számszerűsített összefoglalással és fölhasznált irodalomjegyzékkel zárul.

Elöljáróban még annyit említünk meg, hogy a vizsgált időszakban több esemény és körülmény is döntően befolyásolta az itt élő nemzetiségek (magyarok, szlovének, illetve horvátok, valamint zsidók) mindennapi és kulturális életét. A dualizmus kor „*boldog békeideje*"

3 A cikk megírásához az előbb említetten kívül még a következő művet használtuk fel. Viszota Gyula: Széchenyi István és a magyarországi lóversenyek megalapítása. Gazdaságtörténeti Szemle XI. 1904. 1. és köv. 11.

1 Pl. *Bánfi Szilvia*: Rövid összefoglaló Alsólendva nyomdászatának történetéről. Magyar Grafika 2008. Jubileumi sz. 110–126.

2 Ez utóbbiak föllelt bibliográfiai adatait lábjegyzetben rögzítettük. Megjegyzés: a terjedelmi lehetőségeket és az ésszerűséget szem előtt tartva külön már nem jelöljük a nyomdát (ny.), illetve a nyomdászt, és mindig csak az első kiadvány esetén adjuk meg a kiadás helyét is – a továbbiakban az ugyanott (Uo.) jelölést használjuk. Hasonlóan járunk el a szerzők esetében is, amennyiben az egymás után szereplő művek szerzője ugyanaz a személy (ugyanő – Uő). Ugyancsak közhasználatban van és mi is alkalmazzuk a hónapok neve, a szerkesztő, szerkesztette (Szerk.), a fordító, fordította (Ford.), a különlenyomat (Klny.), az évfolyam (évf.), a szám, számú (sz.), valamint a kiadási évszám megjelölése nélkül kiadott művek esetén szokásos rövidítést (é. n.).

után az I. világháború borzalmai következtek, majd a trianoni békediktátum aláírásával törvényesen is a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság része lett a Muravidék és a Muraköz területe. Az 1929-ben megalakult Jugoszláviától Magyarország 1941 tavaszán szerezte vissza ezeket a területeket – a Délvidékkel és a Baranyai-háromszöggel együtt. A II. világháború kimenetele után azonban ismét visszakerültek ezek a területek Jugoszláviához.

MURASZOMBAT NYOMDÁSZATA (1880–1944)

Muraszombat a dualizmus kor idején Vas vármegye magyarok és szlovének által vegyesen lakott települése volt. Ez a jellemző vonás megjelent a helyi kiadványokon is.

I. évfolyam. 1. szám. Muraszombat, 1885. január 4.

MURASZOMBAT ÉS VIDÉKE

MAGYAR ÉS VEND NYELVŰ VEGYES TARTALMU HETILAP.

— MEGJELENIK MINDEN VASÁRNAP. —

„Boldog uj évet kívánok!"

„Blájzseno nouvo leto vam zselém!"

A Muraszombat és Vidéke című kétnyelvű hetilap I. évfolyam 1. számának fejléce

Rendkivül jutányos árak.

GRÜNBAUM M.

könyvnyomdája és kiadóhivatala Muraszombatban

JÓL BERENDEZETT ÉS A LEGUJABB BETÜNEMEMEKKEL GAZDAGITOTT

könyvnyomdáját

Rendkivül jutányos árak.

Grünbaum Márk nyomdájának hirdetése a XIX. század végén

A város első nyomtatóüzeme, Grünbaum (névmagyarosítás után: Gondos) Márk nyomdája 1880–1897 között működött.

Nagyobb terjedelmű XIX. századi helyi nyomtatványt azonban nem ismerünk, csupán egy rövid alkalmi művet Újházi Miksa 1904-ig üzemelő nyomdájának indulási évéből.[3]

A következő ismert helyi nyomdászok: Hirschl Nándor, akinek üzeme 1899–1904 között működött, valamint Kohn Mór, akinek nyomdája csupán az 1899. esztendőben termelt.

Balkányi Ernő 1904–1918 között üzemelő nyomdájából két kiadvány adataira leltünk.[4] (Itt jegyezzük meg, hogy Balkányi jelentős szerepet játszott Lendva nyomdászattörténetében is.)

A dualizmus kori nyomdák mintegy váltótársa, az 1918–1944 között működő Vendvidéki Könyvnyomda két nyomtatott művel képviselteti magát – egy közigazgatásival[5] és egy szlovén nyelvűvel.[6] Ebben az időben a vállalkozás tulajdonosa a Muraszombati Takarékpénztár volt, és azt is tudjuk, hogy az üzem gyorssajtóján készült a helyi hetilap.

Áttérve a település sajtótermékeire, négyféle periodikát találtunk. Ezek közül a legrégibb és egyúttal a leghosszabb életű a *Muraszombat és Vidéke* című lap volt.[7] Gazdasági szaklap

3 A Vendvidéki Magyar Közművelődési Egyesület… alakuló közgyűlésének jegyzőkönyve és elfogadott alapszabályai. Muraszombat, 1898. 16 p.

4 *Tersánczky Gyula*: Kebelhullámok. Alsólendva–Muraszombat, [1912.] 132 p.; Vasvármegye leírása. Írta: *R. I.* Muraszombat, 1914. 16 p.

5 *Kertész Endre*: Végrehajtási eljárásunk hibái és annak kiküszöbölése. Muraszombat, 1942. 16 p.

6 *Gumilár Kálmán*: Kátekizmus za mesterszke vizsge. Muraszombat, 1943. 12 p.

7 Muraszombat és Vidéke. Magyar és vend nyelvű vegyes tartalmú hetilap. Fel. szerk.: *Takács István*. Grümbaum ny. Mutatványszám: 1884. dec. 25. I. évf. 1. sz. (1885. jan. 4)–XXXVIII. évf. 40. sz. (1944. szept. 29.). Szünetelt: 1919 és 1941. máj. között.

is megjelent a városban néhány évfolyam erejéig.[8] Aztán a korabeli bilingvis lapok számát gyarapította egy egyházi periodika.[9] A korszakban egy kifejezetten csak szlovén nyelven kiadott újság is megjelent – külön érdekesség, hogy háromféle nyomdahellyel.[10]

A fent említett üzemek kiadványai után lássuk a helyi könyvkereskedelmi viszonyokat. Csupán egyetlen városi könyvkereskedőt ismerünk. Az Ascher B. és Fia névre keresztelt cég, amely 1913-ban már nem volt tagja a Magyar Könyvkereskedők Egyletének, a könyvek mellett zeneművel és a papíráruval is kereskedett. A vállalkozás már biztosan működött 1890-ben, tulajdonosa egyenlő képviseleti jog alapján két személy volt: Ascher Bernát és fia, Henrik. A cég feltehetően megérte a *Nagy Háborút* is.

CSÁKTORNYA NYOMDÁSZATA (1882–1944)

Csáktornya a dualizmus kor idején Zala vármegye magyarok, horvátok és németajkú zsidók által vegyesen lakott települése volt. Ez a jellemző vonás különösen a helyi sajtótermékeken érződik.

A település első nyomtatóüzeme, Fischel Fülöp, később Strausz Sándor nyomdája kezdetben egy ún. nagy- és egy kissajtóval, valamint „*ízlésteljes*" betűkészlettel volt fölszerelve. Ebből az üzemből, amely 1882–1918 között működött, összesen 13 könyv, illetve füzet alakú kiadványt ismerünk. Ezek közül négy az alkalmi,[11] kétféle az oktatási[12] és kettő a gazdálkodási művek száma.[13] A többi nyomtatvány egy-egy kötettel osztozik a következő témakörökön: helytörténet,[14] életrajz,[15] szervezeti alapszabály,[16] egészségügy[17] és hadászat.[18]

Az I. világháborúig még egy nyomtatóüzem jött létre, a Hernstein és Gut nyomda 1911-ben, amelynek utóda Gut Béla nyomdája volt 1912–1913 között.

Az ismeretlen nyomdanevű dualizmus kori helyi művek száma három. Ebből egy-egy a gazdálkodási,[19] az alkalmi,[20] valamint az egyházi művek száma.[21]

8 Gazdasági Értesítő. Szerk.: *Richter József*. Kiad.: Muraszombati Járási Gazdák Szövetsége. I. évf. 1. sz. (1911. szept.)–III. évf. 3. sz. (1913).

9 Lelki Harmat. [Magyar–vend nyelvű lap.] Beolvadt 1942-ben a Harangszó című lapba.

10 Novine. Pobožen, družbeni, pismeni list za vogrske slovence. Szombathely, Cserföld, Muraszombat. A leírás alapja: 1. 4. (25. jan. 1914), a lezárás alapja: 6. 7. (1919).

11 *Margitai József*: A „Muraköz" [c. hetilap] története. Csáktornya, 1896. 8 p.; Apám emlékezete. 1823. március 24.–1896. szeptember 6. Uo., 1897. 16 p.; Meghivó. A Csáktornyai Sport-egyesület 1899. decz. 31-én… szilveszteri-estélyt rendez… Uo., 1899. [2] p.; *Csongor Gergely*: Hangulatok, képek. Uo., 1909. 112 p.

12 *Ambros József*: Számtani példatár. Az elemi népiskolák számára. 3. füzet: III. iskolaév., 4. füzet: IV. iskolaév. Nagykanizsa–Csáktornya, 1887.; Csáktornya város népiskolájának története és a magyar népoktatás történetének vázlata. Összeáll.: a tanítótestület. Csáktornya, 1896. 248 p., 1 t.

13 *Berger Károly Lajos*: A lótenyésztésről különös tekintettel a nórii tájfajta tenyésztésre. Csáktornya, 1899. 16 p.; *Nagy Károly*: A gazdasági háziiparról. Előadatott Csáktornyán, Alsó-Lendván, Letenyén, Bécs[új]helyen és Légrádon az 1899 telén rendezett népszerű gazdasági előadások alkalmával. Uo., 1899.

14 *Zrínyi Károly*: Csáktornya monographiája. A vár és város története s az 1901-iki népszámlálás. Csáktornya, 1905. 455 p., 6 t., 1 kihajtható mell.

15 *Neusiedler Jenő*: Gasparich Márk… életrajza. Csáktornya, 1910. 31 p.

16 A Csáktornyai Izr[aelita]. Nőegylet alapszabályai. = Statuten des Csakathurener Israelit. Csáktornya, 1895. 16 p.

17 Védekezzünk a kolera ellen [!] Csáktornya, 1914. 8 p. [Horvát nyelven is megjelent.]

18 Az ellenlökemes védelemről. (Kivonatos fordítás a lembergi tájékoztató tanfolyam 1918. évi előadásaiból.) Kiad.: a M[agyar]. Kir[ályi]. 28. honvéd Gyaloghadosztály-parancsnokság. Csáktornya, 1918. 12 p.

19 *Viasz Nándor*: A sertészvész elleni védekezésről, továbbá a száj- és körömfájásról. Uo., 1899.

20 *Samu József*: A Csáktornyai Állami Tanítóképezde emlékkönyve. Csáktornya, 1890.

21 Egyházi énekek. Egyházi hatóság által jóváhagyott szerzők nyomán róm[ai]. kath[olikis]. tanuló ifjúság számára összeáll.: *Matyi Márk Mihály*. Csáktornya, 1897.

Aztán az 1941-ben ismét Magyarországhoz tartozó városban a következő rövid életű nyomdák jöttek létre: Sárecz Antal könyvnyomdája 1941-ben, Balkányi Lajos nyomdája és a Muraközi Katolikus Nyomda 1942-ben, valamint a Hunyák és Döring nyomda, amely 1943–1944 között üzemelt.

Az ugyancsak 1944-ig működő Muraközi Katolikus Nyomdából három kiadványt ismerünk – egy sajátos nyelvtani munkát,[22] aztán a helyi polgári iskola évkönyvét, mely „*az iskola fennállásának LXX., a felszabadulás 2. évében*" jelent meg,[23] valamint egy szlovén nyelvű könyvet.[24]

A helyi sajtótermékek száma itt is négy. Közülük csak egy, a *Muraköz* című volt a 3. sz.-tól kezdve magyar nyelvű,[25] a többi pedig horvát nyelvű periodika.[26]

Áttérve a helyi könyvkereskedelmi viszonyokra, ezen a településen is egyetlen ilyen vállalkozással számolhatunk a dualizmus idején. A nyomdászok közt emlegetett Strausz mintegy mellékvállalkozásként könyv-, zeneműi- és papírkereskedéssel, valamint könyvkötészettel is foglalkozott. A vállalkozás ezen részét is elődje, Fischel alapította még 1882. aug. 15-én, majd 1894-ben lett tulajdonosa Strausz. A céget az egylet jegyzékébe 508. sz. alatt jegyezték be. A kereskedés – a nyomdához hasonlóan – valószínűleg 1918-ig működött.

Később, 1941-ből értesülhetünk a fönt említett Sárecz vállalkozásának katolikus könyv- és papírkereskedő részlegéről, valamint könyvkötészetéről.

SÁRECZ ANTAL

KATOLIKUS KÖNYV- ÉS PAPÍRKERESKEDÉS
KÖNYVNYOMDA ÉS KÖNYVKÖTÉSZET

KATOLIČKI ŠTACUN
ZA KNIGE I PAPER
ŠTAMPARIJA I VEZANJE KNIG

CSÁKTORNYA, HORTHY MIKLÓS TÉR 13. SZÁM
(SÁFRÁN LAJOS-FÉLE HÁZ)

Mindennemű elemi-, polgári- és kereskedelmi-iskolai könyvek és tanszerek, térképek, atlaszok, töltőtollak és ceruzák, finom levélpapír, üzleti könyvek és szépirodalmi és zeneművek, mindenféle iskolai és községi nyomtatványok kereskedése. • Elvállalja mindennemű iskolai, üzleti, községi és magánhasználatu könyvek bekötését. • Elfogad bélyegző- és pecsél-megrendeléseket.

Gyors kiszolgálás!
Szolid árak!

Trži sako formu školske knige za narodne, purgarske i trgovačke škole i se školske stvari, mape, atlase, nalejasa para i plajbase, fine papere za liste pisati, štacunske knige, romane, note sakoformu školske i općinske štamparija. • Zeme prek za vezati sakoformu školske, trgovačke i privatne knige. • Moći bešlelati pečate i štambile.

Fletno podvorimo!
Fal cene!

Sárecz Antal vállalkozásának hirdetése 1941-ből

UTÓSZÓ

A vizsgált időszakban Muraszombatban és Csáktornyán is hat-hat nyomdát találtunk. Muraszombatban 1918-ig összesen öt, azt követően egy új nyomda működött – ez, ha nem is kontinuitást, de valamiféle folyamatot jelent. Szembetűnőbb a változás Csáktornya esetében, ahol 1918-ig két nyomda működött és szűnt meg, majd több évtizedes hiátus után, 1941-ben egy, 1942-ben két, 1943-ban pedig további egy rövid életű magyar nyomda jött létre – nyilvánvalóan a fent említett területi visszacsatolás, majd a világháborús vereség következtében.

A két városban viszonylag szerény mennyiségű kiadványt találtunk. Muraszombatban öt nagyobb terjedelmű nyomtatvány mellett négy sajtóterméket, míg Csáktornyán 19-féle kiadvány mellett ugyancsak négyféle helyi sajtóterméket tártunk fel. Ez tehát összesen a

22 Gyakorlati muraközi nyelvtan. Szerk.: *Láposi Haller Jenő*. Csáktornya, 1942. 35 p.

23 A Csáktornyai M. Kir. Áll[ami]. Polgári Fiú- és Leányiskola évkönyve az 1942/43. iskolai évről. Szerk.: *Nagy Károly*. Csáktornya, 1943. 47 p.

24 *Fára József*: Kratki pregled historije Megyimurja. Csáktornya, 1943. 32 p.

25 Muraköz. Helyi érdekű vegyes tartalmú lap. Szerk.: *Margitai József*. I. évf. (1884. jún. 10)–XXXIX. évf. 26. sz. (1944. jún. 30.). Szünetelt: XXXV. évf. 26. sz. (1918.)–XXXVI. évf. 1. sz. (1941) között

26 Međimurje. Novine za megjimurski puk. Szerk.: *Margitai József*. Fischel ny. I. évf. 1–22. sz. (1884); Prekmurje. Čakovec [1904. Címfordítás: Muraköz. A Zalavölgyi Hírlap 1919. jún. 12-i sz. említi mint a horvát irredenta törekvések orgánumát.]; Medjimurske Novine. Čakovec [1918. Címfordítás: Muraközi Újság. A Zala 1919. febr. 12-i, 35. sz. említi, hogy vasárnaponként horvát nyelven jelenik meg négyoldalas terjedelemben Csáktornyán.]

két településre vonatkozóan pontosan kéttucatnyi kötetet, valamint nyolcféle sajtótermé-ket jelent. A képet szépen árnyalja, hogy a sajtótermékek közül Muraszombatban egy bilingvis, egy kizárólag szlovén nyelvű, Csáktornyán pedig három horvát nyelven jelent meg. Csáktornyáról van német nyelvű nyomtatványunk is – a helyi zsidóság kiadásában. Emellett szerény számú, városonként mindössze egy-egy könyvkereskedővel számolhatunk a dualizmus korban.

Ugyanakkor az is látható, hogy az I. világháború következményei és az azt követő (kül) politikai változások tükröződnek a magyar nyomdák megszűnésén, valamint a nyomdatermékeken. A nyomtatóüzemek és azokkal együtt a különféle kiadványok, köztük a sajtótermékek, valamint a könyvkereskedők egyébként nem véletlenül koncentrálódtak ezeken a jelentősebb településeken – mindinkább a nemzetiségi-felekezeti viszonyoknak, a szellemi igényeknek és a (technikai) lehetőségeknek megfelelően fejtették ki tevékenységüket.

Kis Krisztián Bálint

Felhasznált irodalom. Az 1851 és 1918 között működött magyarországi nyomdák és kiadók jegyzéke. [Kézirat.] Összeáll.: *Markos Béla*. Bp., 1960. Lelőhely: OSZK (Bp.) Kézirattár, valamint a szerző gyűjteménye; Magyar könyvészet 1860–1875. Bp., 1885; Magyar könyvészet 1876–1885. Bp., 1890; Magyar könyvészet 1886–1900. Bp., 1908; Magyar könyvészet 1901–1910. I–II. kötet. Bp., 1917; Magyar könyvészet 1911–1920. I–II. kötet. Bp., 1939; Reprint kiadás: Bp., 1968–1969. Internetes, kereshető változat: http://www.arcanum.hu/oszk/ A lekérdezés ideje: 2017. jún. 25. PC CD-ROM változat: Magyar könyvészet 1712–1920. *Petrik Géza* retrospektív bibliográfiája és a pótlások. OSZK–Arcanum Adatbázis Kft., Bp.; [Id.] *Szinnyei József*: Magyar írók élete és munkái. I–XIV. kötet. Bp., 1890–1914; Magyar könyvkereskedők évkönyve. Első–Huszonhetedik évfolyam. [Összesen 27 kötet.] Bp., 1891–1917. Internetes változat: Elektronikus Periodika Archívum – Magyar könyvkereskedők évkönyve: http://epa.oszk.hu/html/vgi/kardexlap.phtml?id=2548 A letöltés ideje: 2014. júl. 7–21.; *Firtinger Károly*: A magyar állam nyomdászat-történelmi térképe. Bp., 1896. Reprint kiadás az Antikvár-tár sorozatban: Bp., é. n.; Az 1919 és 1948 között működött magyarországi nyomdák és kiadók jegyzéke. [Kézirat.] Összeáll.: *Markos Béla*. Bp., 1961. Lelőhely: OSZK (Bp.) Kézirattár, valamint a szerző gyűjteménye; Magyar könyvészet 1921–1944. Betűrendes mutatóval, pótlásokkal, javításokkal. PC CD–ROM. OSZK–Arcanum Adatbázis Kft., Bp.

Internetes hivatkozások. http://typographia.oszk.hu/html_clavis/hun/egyszeru.php A lekérdezés ideje: 2017. júl. 9.; http://bodza.bibl.u-szeged.hu:9802/retrobi?serial A lekérdezés ideje: 2017. júl. 9.; http://www.odrportal.hu A lekérdezés ideje: 2017. júl. 10.; https://www.kl-kl.si/hu/honismeret/digitalis-periodika/muraszombat-es-videke-1885–1919/ A letöltés ideje: 2017. júl. 9.; https://www.kl-kl.si/hu/honismeret/digitalis-periodika/murakoz-1884-1918-1941-1944/ A letöltés ideje: 2017. júl. 9.; https://www.antikvarium.hu A letöltés ideje: 2017. júl. 10.

A szecesszió az Alföldön*

A szecesszió világnapját 2013 óta – magyar kezdeményezésre – június 10-én ünnepeljük. A 2017. évit az *Alföldi szecesszió* című, vándorló tablókiállítás köszönti a Mogyoróssy János Városi Könyvtárban. A Kiskunfélegyházán, Nyíregyházán, Nyírbátorban, Szegeden és Szentesen már bemutatkozott, húsz tablóból álló tárlatot létrehozók számára ez nagy öröm, hiszen Gyula annak – Debrecennel és Kiskunfélegyházával egyetemben – szülővárosa. Gyulai kötődésű a fogalom, az „*alföldi szecesszió*" maga is, amelyet a szóban forgó tíz altémára és tíz alföldi mikrorégióra összpontosító tabló feldolgoz.

Az „*alföldi szecesszió*" kifejezést a hasonló című, 2008-ban megjelent album honosította meg. Ez a Bagyinszki Zoltán gyulai fotóművész felvételeivel és Gerle János szerkesztésében megvalósult könyv a címével rokonszenvesen, de merészen állította: létezik egy sajátos, csak az Alföldre jellemző variánsa a szecessziós építészetnek. (Az épületleírásokat részben O. Csegezi Mónika, Szekernyés János, Novák István, Ozsváth Gábor Dániel és Dömötör Gábor írta.) Ez a teljességre nem törekvő válogatás elsősorban a regionális szemlélete miatt volt úttörő, mivel ez a gondolkodás még ma sem teljesen bevett megközelítésmód, holott a bölcsészettudományi szakkutatások már bizonyították, hogy a modernizmus nem egy egyeduralkodó stílus vagy jelenség egyedüli érvényességét jelenti. Igenis számolni kell alternatív, például – és a mi esetünkben – régiós kánonok egymásmellettiségével is, hiszen a világ különböző szegleteiben élők a modernség támasztotta civilizációs kihívásokkal szemben egyaránt érvényes stratégiákat alakíthattak ki.

Az Alföld ilyen, egyéni úton járó régió, egyúttal sok tekintetben különbözik mind a Dunántúltól, mind pedig Erdélytől. Az a parasztpolgári társadalom, amelyről a Békés Megyei Levéltár gyulai polgárokat bemutató kötetének[1] köszönhetően tudunk meg többet, csak belülről érthető meg: az itteni urbanizációs folyamatokat és a polgárosodás lokális ütemét nem érdemes összemérni nyugat-európai városmodellekkel és társadalommodellekkel. Ez korántsem jelenti azt, hogy lebecsülendő lenne az alföldi polgárosodás: a jövedelmüket elsősorban mezőgazdasági, s nem ipari tevékenységből szerző, nagy határú és nagy lélekszámú települések, amelyek korábban a mezővárosi rangot mondhatták magukénak, ritka erős polgári öntudattal kezdtek építkezésekbe a XIX. század végén. (A polgári öntudatot jól mutatja a Ladics-ház páratlanul fennmaradt berendezése is.)

Az épületeken látható virágmotívumos, majd népművészeti ornamentikából merítő dekoráció szó szerint e városok, városképek kivirágzását eredményezte. Mégpedig olyan szemrevaló módon, amilyennel az ország más vidékein nemigen lehet találkozni. Keserü Katalin, aki elsőként körvonalazta 1989-ben ezt a kelet-magyarországi jelenséget, nem véletlenül illette „*virágos stílus*" névvel (még az erdélyi Marosvásárhelyt is ideértve).[2] Keserü úttörő írásában elsősorban a középületekre figyelt, azonban feltűnhet, hogy az esetenként teljes városképeket uraló középületek mellett számtalan lakóház is szecessziós stílusban épült, ami elsősorban arra világít rá, hogy e parasztpolgári társadalom mennyire nyitott és kezdeményező volt, ha a legmodernebb építészeti stílus felkarolásáról van szó.

* Az Alföldi szecesszió című vándorkiállítás gyulai megnyitóbeszédének szerkesztett, átdolgozott változata, amely a Mogyoróssy János Városi Könyvtárban hangzott el 2017. június 9-én. A szerzők a kiállítás kurátorai.

1 Kisvárosi polgárok. Források 1866–1919. Szerk.: *Héjja Julianna Erika–Erdész Ádám*. Gyula, 2010.

2 *Keserü Katalin*: Nemzeti gondolat a 19. század magyar építészetében. Az egyetemestől a regionális stílusig. In Sub minervae nationis praesidio. Tanulmányok a nemzeti kultúra kérdésköréből Németh Lajos 60. születésnapjára. Szerk.: az ELTE Művészettörténeti Tanszék munkatársai. Bp., 1989. 102–106.

Szolnok központja a Szapáry út szecessziós épületeivel
(Levelezőlap, Zempléni Múzeum, Szerencs)

A mezővárosi modernizáció további jellegzetessége, hogy megőrizte az előző századoktól örökölt településszerkezetet, nem törekedett annak brutális átalakítására, mint az 1960-as évektől megvalósuló városrendezések. Ez a Közép-Európában és a Kárpát-medencében is sajátos településkép a funkcionális megosztásra épült, amelynek kialakulása a történelmi körülményeknek is betudható. A török kori pusztásodás, a hiányossá vált településhálózat következtében jött létre a nagy településhatár, a piacfunkciót ellátó teresedést jelentő központi mag és a köztük elhelyezkedő, falusiasan elterpeszkedő lakóövezet hármassága. E városszerkezetre nem tekintettek értékként a XX. század második felében, amikor a modernizmusnak egy felülről erőltetett, egyedül érvényesnek tekintett, tájidegen paradigmáját akarták érvényesíteni. Ezt az egyébként gazdaságföldrajzzal foglalkozó Zoltán Zoltán illette kritikával 1980-ban: „*főleg építészeti körökben gyakran visszatérő »felismerés«, hogy a mezővárosi építészet nem tartalmaz olyan értékes és a jövő számára is megőrzendő városépítészeti emlékeket, amelyeket a városrekonstrukciók és -fejlesztések során érdemes lenne figyelembe venni. Ergo: a mezővárosok épületegyütteseit először le kell rombolnunk ahhoz, hogy a helyükön modern, levegős, lakótelepszerű városrészeket tudjunk építeni. Ez a lehető leghelytelenebb nézet, amivel szembe kell szállnunk és éppen a mezővárosok vonásainak és értékeinek bemutatásával bizonyítanunk, hogy a mezővárosi múlt nem szégyellni és letagadni való hagyománya a magyar városépítészetnek, hanem ellenkezőleg olyan értékei vannak, amelyektől, ha divatos modernkedéstől hajtva megfosztanánk magunkat, jóvátehetetlen kárt okoznánk.*”[3] Ezek a – képletesen szólva – pusztába kiáltott szavak akkor visszhangtalanok maradtak.

3 *Zoltán Zoltán*: Az alföldi mezőváros-probléma strukturális és rendszerszemléletű megközelítésben. In Alföldi tanulmányok, 4 (1980), 123–143.

Ma viszont a regionális gondolkodásnak újra van némi táptalaja, mint ezt Papp László 2009-ben megjelent urbanisztikai esszéje mutatja,[4] vagy éppen Nemes Roland posztmodern épületei, amelyek érzékenyen reagálnak a gyulai szecesszió motívumkincsére (Hétvezér utca 3., Október 23. tér 7.). Megvan tehát a visszakapcsolódás igénye a XX. század eleji regionális szemlélethez.

A XIX–XX. század fordulója Európában a régiók felemelkedésének időszaka, s ez az egymással párhuzamosan megjelenő nemzeti stílustörekvésekkel is összekapcsolódott. Utóbbiak nemzetközi bemutatkozását a világkiállítások segítették elő. Ezek közül hazánk szempontjából talán a legjelentősebb a 1900-as párizsi világkiállítás, amelynek a magyar iparművészetet bemutató pavilonját Bálint Zoltán és Jámbor Lajos tervezték Lechner Ödön-i magyaros szecessziós formákkal. Ez volt a Lechner által keresett nemzeti stílus nemzetközi bemutatkozása. Lechner egyéni stílusának közvetlen és korai hatását szinte kivétel nélkül alföldi épületek jelezték: a legközvetlenebb példa a Komor Marcell és Jakab Dezső irodáját létrehívó építkezés, a szentesi Petőfi Szálló (1897–1899); de ide sorolandó a ceglédi gimnázium, Pártos Gyula műve (1902–1903); Bálint és Jámbor egy másik munkája, a szatmárnémeti Pannónia Szálló (1899–1900), a Baumhorn Lipót tervezte szegedi új zsinagóga (1899–1903). Valamennyi építész Lechner közvetlen munkatársa volt. A magyaros stílus ilyen korai és közvetlenül Lechnerhez kapcsolódó alkalmazására városi, közületi költségvetésből megvalósult épületek esetében Budapesten kívül csak az Alföldön akad példa. Ez nem lehet véletlen – már azért sem, mert Lechner 1902-ben, Szegeden lépett először a nyilvánosság elé, hogy összegezze építészeti ars poeticáját, s ebben nagy jelentőséget tulajdonított az Alföldnek: „*A nálunk bányászott kövek legtöbbje éretlen, építésre alkalmatlan vagy igen drága, az Alföldön pedig egyáltalában nincs kövünk. Tehát önkéntelenül is a modern építőművészet zászlaja alá kell állnunk, melynek építőanyaga a vas, a beton és a kerámia. S ez a szempont nagyon fontos itt a magyar Alföldön, amely kénytelen volt sárból építkezni, és ezzel lehetetlenné vált reá nézve a monumentális építkezés. A modern és hozzá magyar építőstílus,* […] *megadja az Alföldnek azt a lehetőséget, hogy építkezésének monumentális arányokat adjon* […].”[5] Okkal tételezhető fel, hogy az építtetők ebben a kifejezési eszközben látták meg saját magukat, s hogy e színes építészet alkotásait azért fogadták sajátjukként, mert eleve közel állt (más régiókétól megkülönböztethető) vizuális kultúrájukhoz. A fentiek ismeretében megkockáztatható az is, hogy a Párizsban, a „*XIX. század fővárosában*” 1900-ban nemzeti érvényességű szerepben feltűnt lechneri szecesszió elsősorban az Alföldön segítette elő a regionalizmus kibontakozását. (S hogy az alföldi regionális öntudatot, illetve a magyar szecesszió alföldi népszerűségét mennyire határozta meg a hazafiság, annak meghatározását szintén meg kell majd kockáztatnunk egyszer, további kutatások után.)

A szecessziós építészetre tehát bátran tekinthetünk a városok, városlakók önkifejezési eszközeként, a már említett polgári öntudat jeleként. A szóban forgó polgárosodásban mindenképp ki kell emelni a zsidóság szerepét. Gyula esetében részletesen ismertek a zsidó építtetők,[6] s ez a lajstrom nagy átfedést mutat a gyulai szecessziós épületek listájával. Másrészt úgyszintén ki kell emelnünk a németeket, akikről Csete Gyula néprajzi kutatásaiból is tudjuk, hogy hagyományosan az urbánusabb házformák Békés megyei meghonosításá-

4 *Papp László*: Gyula, az alföldi kisváros. Kritikai regionalizmus és szerves városfejlődés a periférián. Gyula 2009.

5 *Lechner Ödön*: A magyar építőművészet. Szegedi Híradó 1902. június 3. 1–2.

6 *D. Nagy András*: Izraelita házak Gyulán. Gyulai Zsidó Alapítvány, Gyula, 1996.

Kecskemét központja 1910 körül
(Levelezőlap, Zempléni Múzeum, Szerencs)

ban játszottak nagy szerepet. A mintáikat több esetben a középületek adták. Gyulán a ma sajnos használaton kívüli egykori polgári leányiskola és a városi takarékpénztár emelkednek ki elegáns téglaszalagos díszítésükkel és többrétegű, többszínű vakolatból kialakított ún. sgraffito díszítésükkel. Mindkét épület a helybeli Pfaff Ferenc munkája, ahogy feltehetően a Scherer Ferenc utca 58. szám alatt felkereshető ház is. És most több tekintetben is elmondható, hogy „helyben vagyunk", mert éppen a téglaszalag és a sgraffito párosítása az, amely Gerle János szerint alföldi, regionális stílusjellegzetesség.

Azonban korántsem csak a lechneri szecesszió volt jelen volt Gyulán. A Kós Károly által vezetett Fiatalok csoport esztétikája szintén megtalálható a városban (Mende Valér: Komló Szálló), amely különösen a központ épületegyüttesét nézve meghatározó, a Royal mozival, a Stéberl-házzal, a Béke sugárút, Hétvezér utca és a Jókai utca elejének épületeivel, de a Körös vizében is kacsos-indás-bütykös vonaldekoráció tükröződik (Bodoki utca 1.). A késő historizmus egyénien századfordulós atmoszféráját épületeibe integráló temesvári Székely László is kötődik ide két villával (Béke sugárút 50. és Eötvös utca 2.). Az utóbbi, Czinczár Aldolfé, városképi tekintetben is kiemelkedő, az Árpád utca ferde vonala mintha egyenesen ehhez az épülethez vezetne. Találni neobarokkos, klasszicizáló épületet (Városház utca 26.), és a geometrizáló irányzat emlékei szintén jelentősek. Marosán gyertyaöntő házának (Vár utca 8.) díszítése közben a gyulai kőműves, Galbács Imre talán még bécsi kortársainál is merészebben bánt a geometriával; s elképzelhető, hogy ő kísérletezett a körzőjével és a vakolattal Miskutza Péter hentesüzletének (Eminescu utca 2.) felhúzásakor is. Gyula méltán büszke lehet a sokszínű és izgalmas épített örökségére, s most, hogy tudatosítottuk, csak Gyulán ilyen számos irányzat van, képzeljék, milyen gazdag az Alföld szecessziója!

Az *Alföldi szecesszió* című vándorkiállítás célja, hogy egyrészt az emlékek lehető legszélesebb körét felgyűjtse, másrészt erre a jelentős részben még mindig láthatatlan örökségre felhívja a figyelmet. Tablóink számos olyan településre is kitérnek, amelyeket a szecesszióval kapcsolatban soha korábban nem említettek, például Tiszakécske, Abony, de itt van egy egész megye: Jász-Nagykun-Szolnok, ahol szintén számosak a századfordulós látnivalók, mégse hozzák hírbe a cifra Nagyváraddal, Szabadkával vagy Kecskeméttel kapcsolatban. Felkutattunk továbbá lebontott épületeket vagy meg sem valósult terveket, amelyek ugyanúgy az alföld építészeti önállósodására mutatnak, mint a megmaradt épületek.

Örömteli, hogy az alföldi városok élen jártak a szecessziós emlékek megóvásában is. Hogy csak az aktuálisakat említsük: idén született újjá a szentesi Petőfi Szálló, és kapta vissza eredeti kirakatportáljainak egy részét a kiskunfélegyházi városháza, s még csak egy éve, hogy a Komló Szállóban is rekonstruálták Mende egyéni éttermi enteriőrjét. Minél több a felújítás, a kiállítás készítői annál keserédesebb rezignáltsággal vehetik tudomásul, hogy a 2015-ben készített tablók maguk is gyorsan avulnak: rajtuk még a felújítás előtti állapotban szerepel a kiskunhalasi városháza és a szentesi szálló is. A felújítások világosan mutatják a társadalmi igényt a szecessziós emlékek megóvására, ami napjaink urbanizációja felől is aktuális jelentéssel bírhat. Az építészek és a polgárok modernitásnak egy olyan, élhető alternatíváját teremtették meg, amelyet a korabeli füstös, poros, zajos világvárosokból valóban a kivonulás, latin szóval a szecesszió igényével fogalmaztak meg. Az alföldi mezővárosok – legalábbis a velük sokat foglalkozó Erdei Ferenc felfogásában – ugyanis meglehetősen közel álltak ahhoz az utópiához, amelyet az iparosodásban elöljáró Angliában Ebenezer Howard fogalmazott meg 1898-ban: tőle ered a kertváros eszméje, amely a nagyváros és a természet közötti felborult egyensúly helyreállítására törekedett.

A szecesszió üzenete tehát nemcsak a szépség üzenete, hanem az élhető mindennapi környezeté is. Ismerjük meg ezt a környezetet, s szomszédvárosok hatalmas tulipános ládákban és ládákon őrzött kincseit – közös kincsünket!

Brunner Attila–Veress Dániel

HÍREK

Megújuló szécsényi műemlékek. A Nemzeti Kastélyprogram és Nemzeti Várprogram részeként megkezdődött a szécsényi Forgách–Lipthay-kastély és a szécsény–benczúrfalvai Benczúr-kúria turisztikai és infrastrukturális fejlesztése; 600–600 millió forintból állítják helyre az épületeket és új turisztikai funkciókat alakítanak ki – mondta Virág Zsolt, a program végrehajtásáért felelős miniszteri biztos 2017. május 19-én Szécsényben. A Forgách–Lipthay-kastélyban működő Kubinyi Ferenc Múzeumban tartott sajtótájékoztatón a program legfontosabb feladatának az örökség- és műemlékvédelem mellett azt nevezte, hogy hosszú távon működtethetőek, fenntarthatóak legyenek a várak és kastélyok a XXI. században. (MTI)

Vitéz Nagy Pál gyalogsági tábornok, a Magyar Királyi Honvédség első főparancsnoka

„Én azt állítom, hogy kiváltságos generáció vagyunk, mert megengedte a Mindenható érnünk, hogy nemzetünk legnagyobb megpróbáltatása idején adhassuk mindazt, amit egy nemzet hazájáért adni képes."[1]

Vitéz Nagy Pál tábornok neve ma már szinte csak az első világháborúval foglalkozó hadtörténészek számára cseng ismerősen, noha életében a középiskolás diákok is tanultak hőstetteiről.[2] Ki volt ez a nagy formátumú katonatiszt, akinek az életútja a boldog békeidők karrierépítési éveitől az első világégés vérzivataros évein át a Trianon után újjászervezett Magyar Királyi Honvédség első főparancsnoki tisztéig ívelt? Ezt a fényes életpályát kívánom röviden áttekinteni, felidézve Nagy Pál hőstetteit, de nem megfeledkezve vitatott megítélésű cselekedeteiről sem. Fontos hangsúlyoznom, hogy élettörténete, pályafutása mindmáig feldolgozatlannak számít – ahogyan erre már néhányan fel is hívták a figyelmet.[3]

EGY FÉNYES KARRIER KEZDETE

Nagy Pál a Borsod vármegyei Senyén (ma Sajósenye, Borsod-Abaúj-Zemplén megye) született 1864. szeptember 18-án Nagy Péter földbirtokos, miskolci gőzmalmi tisztviselő és Naményi Karolina gyermekeként.[4] Középiskolai tanulmányait a miskolci Helvét Hitvallású Református Lyceumban végezte.[5]

A gimnázium hat osztályának elvégzése után a katonai hivatást választva 1881-től a császári és királyi 26. gyalogezred kötelékében, úgynevezett „*csapatosztályban*" elvégezte a pozsonyi gyalogsági hadapródiskolát – kitűnő eredménnyel.[6] 1884. augusztus 18-án hadapróddá avatták[7] és szeptember 1-jétől a cs. és kir. győri 11. tábori vadász zászlóaljhoz vezényelték.[8] 1885. július 1-jén hadapród-tiszthelyettessé lépett elő.[9]

1887-ig szolgált a cs. és kir. hadseregben, ekkor ugyanis saját kérésére áthelyezték a Magyar Királyi Honvédség kötelékébe, ahol a 10. honvéd gyalog féldandárnál nyert beosztást

1 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban MNL OL) K szekció Magyar Távirati Iroda (a továbbiakban MTI) Napi Hírek 1924. szeptember 14. 2. kiadás.
2 „*A toporoutzi és rarancei borzalmas küzdelmekről ma már a középiskolák tanulói is tanulnak a világtörténet során…*" *Veszprémy Dezső*: Jegyzetek ágyúszó mellett. Toporoutz és Rarance. Miskolc, 1936. 3.
3 *Nemeskürty István*: Kisebbségben saját hazánkban. I. Bp., 2005. 307.; *Balla Tibor*: Az első világháborús osztrák–magyar tábornokok életrajzának kutatása. Századok 139. (2005) 83–100. 83.
4 Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára (a továbbiakban MNL BAZML) IV. 830. Borsod vármegye felekezeti anyakönyvi másodpéldányainak levéltári gyűjteménye 270. kötet.
5 MNL BAZML VIII. 55. A miskolci Református Lévay József Gimnázium iratai 100–104. kötet.
6 A tízéves Vitézi Rend 1921–1931. Szerk.: *Szécsy Imre–Oszlányi Kornél–Oszlányi József–Farkass Jenő*. Bp., 1931. 102–105.; 104.
7 Nemes vitéz Nagy Pál nyug. áll. gyalogsági tábornok. Magyar Katonai Közlöny 2. (1927) 109–112. (szerző nélkül); 109.
8 HM HIM. Hadtörténelmi Levéltár. Tiszti anyakönyvi lapok. 10852.
9 *Gabányi János*: A világháború hősei. Vitéz nemes Nagy Pál gyalogsági tábornok. Magyar Katonai Közlöny 3. (1922) 169-213.; 194.

Miskolcon.[10] Itt kiválóságát azonnal felismerték[11] és rövid ideig tartó századszolgálat után zászlóalj segédtisztté nevezték ki.[12] „*Nem csak az ifjúkor legszebb emlékei, hanem a küzdelmes előretörés sikerei révén is felejthetetlen reám ezen idő*" – emlékezett vissza 1918-ban.[13] 1888-ban megkapta a hadnagyi csillagot.[14]

1890 őszétől a budapesti felsőbb tiszti tanfolyam hallgatója, amelyet 1891-ben a legjelesebbek egyikeként végzett el. Ennek eredményeként 1891 októberében megkezdhette tanulmányait Bécsben a cs. és kir. hadiiskolában. 1891-ben a vezérkari iskola hallgatójaként érte el a főhadnagyi rendfokozatot.[15]

1893-ben kiváló eredménnyel fejezte be a bécsi Hadiiskolát, majd különböző csapattestekhez nyert beosztást. 1895-ben századossá lépett elő és még ebben az évben megkapta kinevezését a honvédelmi minisztertől mint a Ludovika Akadémia harcászat tanára. Emellett oktatott a felsőbb tiszti tanfolyamon és szerkesztette az egyetlen magyar katonai folyóirat, a *Ludovika Akadémia Közlöny*ét.[16]

1895-től ismét különböző alakulatokhoz osztották be csapatszolgálatra. 1906-ban vezérkari alezredes, a következő évben Ferenc József a Honvédelmi Minisztérium 10. osztályának vezetőjévé nevezte ki, ahol a mozgósítási ügyek irányítása lett a feladata.[17] 1910-ben – már mint vezérkari ezredest – osztályparancsnoki állásából felmentették és véglegesen csapatállományba helyezték. 1913-ban Pozsonyba vezényelték, ahol a 73. honvéd gyalogdandár parancsnoklásával bízták meg.[18] E dandár élén érte a mozgósítási parancs kihirdetése 1914. július 26-án.

AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚBAN

A mozgósítást követően a dandárt a galíciai frontra vezényelték, ahol a harcászat egykori tanárának immáron a gyakorlatban kellett bizonyítania hadvezetési képességeit – korábbi háborús tapasztalatok nélkül.

Először a piotrkówi ütközetben tűnt ki, ahol felsőbb parancs, illetve jóváhagyás nélkül a szomszéd hadosztály megsegítésére beavatkozott annak harcába és a nehéz körülmények között vívott ütközetben döntő szerepet játszott a győzelem kivívásában.[19] Amiért „*a nehéz harcban álló bajtársak támogatására öntevékenyen támadásra rendelte ezredeit és a harc félbeszakítását elrendelő parancs ellenére is kitartott elhatározása mellett*" 1918-ban IV. Károly király a *Mária Terézia Rend Lovagkeresztj*ével tüntette ki.[20]

1914. december 4-én súlyos harcok közepette vette át a 38. honvéd gyaloghadosztály irányítását az orosz csapatok varsó–ivangorodi támadása után kibontakozó – limanowai csataként híressé vált – osztrák–magyar ellentámadás közepette.[21] Öt és fél nap alatt 70 km-t tett meg az ellenséggel folyamatos harcérintkezésben, nehéz terepen, dermesztő hidegben

10 Honvédségi Közlöny 1887. november 1. 342.
11 Magyar Katonai Közlöny 2. (1927) 110.
12 *Gabányi* i. m. 195.; Magyar Katonai Közlöny 2. (1927) 110.
13 10-es Honvéd 9. (1918) 3.
14 Budapesti Közlöny 100. (1888) 3.
15 Budapesti Közlöny 246. (1891) 3.
16 *Gabányi* i. m. 195.
17 Honvédségi Közlöny 1907. május 8. 141.
18 Honvédségi Közlöny 1913. február 27. 152.
19 *Nagy Károly*: A magyarság fegyverben. Bp., 1939. 60.
20 A magyar gyalogság. A magyar gyalogos katona története. Szerk.: *Doromby József–Reé László*. Bp., 1941. 181.
21 *Gabányi* i. m. 183.

és nagy hóban.[22] Az előretörés eredményeként sikerült az orosz csapatokat kiszorítani Magyarország területéről.[23]

1915. június 7-től már a 20. honvéd gyaloghadosztály élén állt és a Kárpátokban védte állásainkat a Magyarország területére ismételten betörő és folyamatosan előre özönlő cári hadsereggel szemben. A gorlicei áttörés során a hadosztály május 5-én támadásba ment át és május 7-én Laborcfőnél „*neki adatott az a gyönyörű pillanat, hogy a magyar haza területéről az Ő magyar honvédei verték ki az utolsó oroszt is*".[24] A hadosztály – folytatva az előrenyomulást – már a krosnoi medencében járt, ahol is utolérte az olasz hadüzenet híre. A csapatokat azonnal megállították és vasúton az olasz harctérre szállították. „*Az egyébként oly kiváló honvéd gyalogság az itteni magas hegység különösen nehéz terepén*" kimerült és szükségessé vált felváltása.[25]

Nagy Pál 1918-ban, a Mária Terézia Rend Lovagkeresztjének átvétele után

Szűk két hónapos pihenés után Nagy Pál átvette – és a háború végéig vezette – a 40. honvéd gyaloghadosztályt, mely „*fokoshadosztály*" néven híresült el, ugyanis parancsnoka kezdeményezésére a katonáknál rendszeresítésre került a fokos, ami a közelharc eredményes fegyverének bizonyult – nem véletlen, hogy ez a harceszköz lett az egység jelvénye is.[26]

Nagy tábornok a kelet-galíciai „*újévi csatában*" 1916. január 11. és 20. között eredményesen állta Nyikolaj Iudovics Ivanov tábornok sokszoros hullámvonalakban előretörő rohamait a teljes – Toporoutz és Rarancze között húzódó – 130 kilométeres frontvonalon.[27] Körültekintő, átgondolt és magabiztos vezetésének köszönhetően az alá rendelt csapatok ragyogó és kimagasló teljesítményt vittek véghez,[28] amely haditettről a hadsereg-főparancsnokság is elismeréssel nyilatkozott.[29] Hadosztályparancsában így emlékezett meg a január 19-i rarancei ütközetről: „*Büszkén tekinthettek mindnyájan tetteitekre. Drága elesett hőseink emlékét soha el nem múló dicsőség fénye övezze. Hála és dicsőség a Mindenhatónak. Bajtársi köszönetem Nektek, Vitézeim!*"[30] Ő maga e fegyverténye alapján tekintette magát később a Vitézi Rend tagjának.[31]

22 *Gabányi* i. m. 182.
23 *Losonczi Szkall Kálmán*: Uzsok hősei 1914. In *Szurmay Sándor*: A magyar katona a Kárpátokban. Bp., 2005. 317.
24 Csendőrségi Lapok 4. (1927) 1.
25 A világháború 1914–1918. Különös tekintettel Magyarországra és a magyar csapatok szereplésére. IX. Bp., 1940. Szerk.: M. Kir. Hadilevéltár. 46.
26 *Vadász Sándor*: A freiburgi Militärarchiv Seekt-hagyatékának magyar katonai vonatkozású iratai. Hadtörténelmi Közlemények 2. (1981) 279–291.; 285.
27 *Dombrády Lóránd*: Akiről nem beszélünk: Werth Henrik. I. rész. Hadtörténelmi Közlemények. 1. (2004) 63–165.; 69–70.; Vitéz Nagy Pál gyalogsági tábornok. Magyar Katonai Közlöny 10–11 (1925) 809–814. (szerző nélkül); 811.
28 A császári és királyi II. hadtest kitüntetési javaslata 1916. január 30-án. HM HIM. Hadtörténelmi Levéltár. I. világháborús kitüntetési javaslatok. 6844/tiszti.
29 *Gabányi* i. m. 191.
30 Harmincas honvédek élete a halálmezőkön. Összeáll.: *Paulovits Sándor.* Kecskemét, 1939.168.
31 *Szécsy–Oszlányi–Oszlányi–Farkass* i. m. 103.

Június 11-én a Brussilow-offenzíva Nagy Pál hadosztályát is érintve Oknánál áttörte az osztrák–magyar vonalakat és Pflanzer-Baltin lovassági tábornok kénytelen volt elrendelni a visszavonulást.[32] A 40. gyaloghadosztályt az Aranyos-Beszterce völgyében lévő Kirlibabáig vonták vissza, ahol Nagy Pál feladata a Kárpátokba vezető átjárók lezárása és a Kárpátok előterének védelme lett, amely feladatot 1916 júniusától 1917 júliusáig, 13 hónapon át – sok orosz előretörést visszaverve – sikerrel teljesítette.[33]

1918. július 29-én csapatait a déli harctérre szállították, ahol az Asalone-szakaszon tizenhét súlyos támadást vert vissza október végéig.[34] Érdekességként említhető, hogy az itt folyó elkeseredett küzdelmek elevenednek meg a 29. honvéd gyalogezredben szolgált vitéz Somogyváry Gyula közismert regénytrilógiájának befejező részében, amelynek lapjain feltűnik maga Nagy Pál hadosztályparancsnok is.[35]

A 40. honvéd gyaloghadosztály 1918. november 3-án, Molinában értesült a fegyverszünetről. Az „*ellenségeskedést be kell szűntetni!* […] *Az ellenség előnyomulásával szemben ellenállást kifejteni nem szabad, azoknak átvonulást kell biztosítani*" – tájékoztatta a katonákat Nagy Pál parancsa.[36]

Miután fegyelmezetten és teljes egészében hazavezette hadosztályát, 1919. január 1-jével a Károlyi-kormány – sok más tábornok mellett – kényszernyugdíjazta.[37] A történelmi események azonban hamarosan új feladatok elé állították az ekkor 54 éves altábornagyot.

A FORRADALMAK UTÁN

Nagy Pál 1919. augusztus 15-én ismét szolgálatba lépett és Schnetzer Ferenc tábornok – a Friedrich-kormány honvédelmi minisztere – a Miskolci Katonai Körlet parancsnokává nevezte ki.[38]

1920. szeptember 25-én a kormányzó gróf Teleki Pál miniszterelnök ellenjegyzésével kinevezte a Vitézi Rend 4-es számú vitézi törzsszékének törzskapitányává, ezzel az Országos Vitézi Szék tagjává, amely munkakörben tevékeny részt vállalt a szervezet kiépítésében. Május 1-jétől gyalogsági tábornok és a Vitézi Rend főkapitányának helyettese.[39]

A kormányzó március 3-án kelt elhatározásával megbízta gyarmatai Dáni Béla altábornagy betegségének tartamára a budapesti katonai körlet parancsnokságával.[40] 1921. július 1-jével nyugállományba helyezték.[41]

1921. október 20-án „*Magyarország utolsó törvényes királya, IV. Károly – királypárti magyar körök biztatására – Svájcból Szombathelyre repült, hogy az uralmat az országban átvegye.*"[42] A királyi csapatok már akadálytalanul közeledtek Budapest felé, amikor a kormány október 22-én hajnalban értesült a király visszatéréséről. Ekkor vitéz báró Willerding Re-

32 *Gabányi* i. m. 191.
33 *Dombrády* i. m. 69–70.; *Gabányi* i. m. 191–192.
34 *Gabányi* i. m. 194.; Vitéz Nagy Pál gyalogsági tábornok. 1925. 812.
35 *Somogyváry Gyula*: És Mihály harcolt… I. Bp., 1941. 157–159.
36 *Andrássy Antal*: A fegyveres erő és a hatalom Somogyban, a polgári demokratikus forradalom idején. Somogy megye múltjából. Levéltári Évkönyv 19. (1988) 263–298. 264.
37 8 Órai Újság 1918. december 3. 4.; 8 Órai Újság 1918. december 6. 2.
38 *Gabányi* i. m. 196.
39 A Vitézi Rend története, szervezete és tagjainak névkönyve. Szerk.: *Hellebronth Kálmán*. Bp., 1941. 14.
40 8 Órai Újság 1921. március 5. 8.; Az Est 1921. március 5. 7.; Friss Újság 1921. március 5. 4.
41 Honvédségi Közlöny 1921. június 25. 427.
42 *Dálnoki Veress Lajos*: Magyarország honvédelme a II. világháború előtt és alatt (1920–1945). I. München, 1972. 39.

zső csapatfelügyelő[43] – akit szintén a *Mária Terézia Rend Lovagkeresztjé*vel tüntettek ki az első világháborúban tanúsított helytállásáért és aki Nagy Pálhoz hasonlóan az elsők között felavatott vitézek közé tartozott – „*nem értve egyet a királlyal történő szembefordulással, beosztásából történő felmentését kérte*".[44] Ezért október 22-én Nagy Pált ismét szolgálatba helyezték és még aznap délelőtt megkapta a parancsot Horthy Miklós kormányzótól a katonai ellenállásra.[45] A kormány előterjesztésére a kormányzó teljhatalmú katonai parancsnokká nevezte ki[46] és ismét alá rendelték a budapesti körletparancsnokságot.[47]

A kormány – amely mindeddig igyekezett megelőzni az összecsapást – a fegyveres ellenállás mellett döntött.[48] Reggel a kormányzó és a miniszterelnök tanácskozásán Nagy Pál azt jelentette, hogy „*már elegendő csapatunk lenne Budaörsnél, a katonák azonban nem akarják a fegyverüket használni. Egyedül a tüzérek adnak le egy-egy lövést. A védelem összeomlik, ha a túlsó oldal támadásba fogna*" – emlékezett vissza gróf Bánffy Miklós, akkori külügyminiszter.[49]

A megerősített Nemzeti Hadsereg másnap 11 órakor ellentámadásba lendült, amelynek során visszafoglalták Budaörsöt és délután a királypárti csapatok folyamatos visszavonulás után tűzszünetet kértek. Ezzel Nagy Pál teljesítette a kormánytól kapott megbízását és megakadályozta a király bevonulását Budapestre.

A MAGYAR KIRÁLYI HONVÉDSÉG ELSŐ FŐPARANCSNOKA

A kormányzó és a kormány irányában tanúsított hűség Nagy Pál számára karrierje további ívelését hozta. 1921. november 1-jén a Honvédelmi Minisztérium VII. osztályának csoportfőnöke, majd 1922. január 4-én a hivatalosan aznap megalakuló Magyar Királyi Honvédség főparancsnoka lett.[50]

1925. október 27-én saját kérésére Horthy Miklós állásából – addigi szolgálatai elismerése mellett – felmentette, ezzel véglegesen nyugállományba került.[51] A kormányzó ugyanezen a napon kelt hadparancsában távozása felőli sajnálatának és munkája iránti nagyrabecsülésének és elismerésének adott kifejezést.[52]

„*Minthogy a Vitézi Rendnek a nemzeti közéletben fokozatosabb bevonása kívánatossá vált, a felsőház megalakításáról szóló 1926. évi XII. t-c. 6. és 19. §-ai intézkedtek a Vitézi Rend felsőházi képviseletéről.*" [53] Ennek megfelelően az Országos Vitézi Szék 1927. január 5-én ülést tartott vitéz Hellebronth Antal nyugalmazott tüzérségi tábornok elnöklete alatt, amelyen a Vitézi Rend részéről a felsőház rendes tagjának vitéz Nagy Pált, póttagnak vitéz tiszabeői

43 A Nemzeti Hadsereg (1922. január 4-étől Magyar Királyi Honvédség) főparancsnoka – kezdetben „*csapatfelügyelői*", később „*hadsereg-felügyelői*", majd HM VII. csoportfőnöki beosztásban működött. (*Szakály Sándor*: Honvédség és tisztikar 1919–1947. Bp., 2002. 154.)
44 *Szakály* i .m. 157.
45 *Fogarassy* i. m. 322.
46 MNL OL K 27. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek 1921. október 22.
47 *Fogarassy* i. m. 328.
48 MNL OL K 27. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek 1921. október 23.
49 *Bánffy Miklós*: Egy erdélyi gróf emlékiratai. Emlékeimből – Huszonöt év. Bp., 2013. 283–284.
50 *Rainer Pál*: A m. kir. 307. honvéd gyalogezred jelvényei az első világháborúban: ezredszám, ezredjelvény, fokos. In A VIII. Numizmatika és a Társtudományok Konferencia. Szerk.: *Nagy Ádám–Ujszászi Róbert*. Szeged, 2011. 210–232.; 217.
51 MNL OL K MTI Napi hírek 1925. október 29.
52 Honvédségi Közlöny 29. (1925) 113–114.
53 *Hellebronth* i. m. 1941. 14–15.

Hellebronth Antalt jelölték. Az ezt követő titkos szavazás egyhangúlag helybenhagyta a jelölőbizottság felterjesztését.[54]

A kitüntető feladat a Korányi-klinika betegágyán érte Nagy Pált, ugyanis egyre súlyosbodó gyomorrákja miatt ekkor már folyamatos gyógykezelés alatt állt. Komolyabbra forduló állapota abban is megakadályozta, hogy az új országgyűlés megnyitásának ünnepségein részt vegyen.[55] Hiába operálták meg a Verebély-klinikán, állapota nem javult. Mellhártyagyulladást kapott és végül nagyfokú szívgyöngesége február 10-én, csütörtök hajnal 3 órakor halálához vezetett.[56] Temetésére 1927. február 12-én került sor.[57]

Kurucz Ádám

Emlékezés Sebeők Sári operaénekesnőre

1882-ben született Sátoraljaújhelyen dr. Sebeők Antal katonaorvos, a zempléni orvos és gyógyszerész egyesület elnöke és Hübel Szidónia gyermekeként. Nyolcan voltak testvérek és mindannyiukat a művészetek szeretetére nevelte édesanyjuk, zongoráztak mind a nyolcan, volt, aki festett is. A zenei tehetség megvolt nagynénjükben, Pálmay Ilkában (született: Petrass Ilona, Ungvár, 1859. szeptember 21.–Budapest, 1945. február 17.) is, aki világhírű énekesnő volt.

Édesapja már gyermekként felléptette az ezrede rendezvényein kislányát. Iskoláit Sátoraljaújhelyben végezte, zenei tanulmányait pedig a fővárosban, az Operaiskolában kezdte, ahol tanárai Maleczkyné Ellinger Jozefa és Erkel Gyula lettek, majd Bécsben folytatta. 1901-ben a Népszínház tagja lett, és ekkor ment Bécsbe tanulmányait folytatni, ahol mestere Rosa Papier Paumgartner volt, majd maga Gustav Mahler szerződtette a Bécsi Udvari Operaházhoz 1904-ben, amely szerződését 1907-ben felbontotta és egy évadra Frankfurtba ment.

1908-ban hazajött és a Budapesti Operaház tagja lett, ahol 1923-ban örökös taggá lépett elő, és mint vezető drámai szoprán működött. A magyar operaszínpadok egyik legkiválóbb és legünnepeltebb művésznője volt, aki szinte a teljes operairodalmat végigénekelte. 1917. augusztus 25-én nőül ment Lukács Simon miniszteri fogalmazóhoz.

Operaszerepei között gyakran fellépett hangversenyeken, már az 1900-as évek elejétől fogva, zajos sikereket aratva. A családban hagyomány volt a népdalok szeretete. Fellépésein, ráadásként mindig énekelt ezekből néhányat, ami szintén osztatlan sikert aratott.

Budapesten kívül fellépett sok vidéki helyszínen is, köztük szülővárosában, Sátoraljaújhelyen, mind a színházban, mind pedig dalesteken. Nemzeti identitását mutatja, hogy 1921-ben egy, a Területvédő Liga által szervezett művészesten is fellépett.

Gyermekkorától meleg érzések fűzték a szülővárosához. Szívesen, lelkesen szerepelt az újhelyi közönség előtt. Volt, hogy húgával, Mártával együtt, aki akkor a bécsi zeneakadé-

54 A felsőházi törvény értelmében a Vitézi Szék tagjai önmaguk közül választhattak egy felsőházi tagot és egy póttagot. Pesti Hírlap 1927. január 6. 5.; Pesti Napló 1927. január 6. 4.
55 Miskolci Napló 1921. február 11. 3.
56 Pesti Napló 1927. február 11. 14.; *Szécsy–Oszlányi–Oszlányi–Farkass* i. m. 102.
57 Sírja ma is megtalálható a Kerepesi temetőben: 39. parcella, 1/131. sz. sírhely.

mia növendéke volt. 1913-ban a Városi Dal Egylet bemutatkozó hangversenyén és az első sátoraljaújhelyi hadiestélyen is fellépett. Amikor befutott színésznő volt, akkor is szívesen járt nyaranta haza a szülői házához az Antal-lakba, amit édesapja épített Sátoraljaújhely szélén egy költői szépségű völgyben (ma a Májuskút utcában található), kipihenni a mozgalmas színi évadokat.

Sok ismert darabban játszott, ezekből szubjektív válogatás alapján kiemelek néhányat. Zichy gróf Rákóczi-trilógiájában Zrínyi Ilonát játszotta, szerepelt a *Sámson és Delilá*ban (Camille Saint-Saëns), Wagner *Tristán és Izoldá*jában Izoldát játszotta, Erkel *Hunyadi László*jában és *Bánk bán*jában is játszott főbb szerepet (Szilágyi Erzsébet és Melinda), a *Hugenották*ban (Meyerbeer), a *Tosca*ban (Puccini), a *Parasztbecsület*ben (Mascagni) is szerepelt. A *Tannhäuser*ben (Wagner) a gyönyörű Vénusz szerepét kapta, a *Rózsalovag*ban (Strauss), a *Fidelio*ban (Beethoven), Mozart *Varázsfuvolájá*ban is sikereket aratott. A *Nibelung gyűrűjé*ben (Wagner) Brünnhilde szerepét osztották rá, Goldmark *Sába királynőjé*ben pedig 1909-ben mellékszereplőként kezdte, 1916-ban viszont már a mű címszerepében láthatta a nagyérdemű. De játszotta Strauss *Ariadné Naxos szigetén* című művében a címadó Ariadnét is.

Sebeők Sári Brünnhilde szerepében

Bár egyes források szerint az 1930-as évek közepén visszavonult, máshol pedig azt írják, hogy 1941-ben tette ezt meg, kimutathatóan szerepelt még 1943-ban is a *Háry János*ban (operatörténeti nevezetessége, hogy a mű ősbemutatóján ő alakította a Császárné szerepét) és Poldini *Farsangi lakodalom* című művében többször is, bár hozzá kell tennünk: 1942 óta már „*nem működő örökös tag*”-ként volt említve. Sajnálatos módon magyar hangfelvétel nem maradt fent énekéről, csupán bécsi éveiből nyolc ária.

1952. július 24-én halt meg Budapesten. A Kerepesi temetőben alussza örök álmát, ahol a Budapesti Városi Tanács adományozott díszsírhelyet számára, amelyet 2012-ben újítottak fel.

Godzsák Attila

Felhasznált források. Elfeledett magyar énekesek – Sebeők Sári (http://caruso.blog.hu/2012/06/24/elfeledett_magyar_enekesek_sebeok_sari); *Galbavyné Frigyesfalvi Éva*: Sebeők Sara operaénekesnő életútja. In Széphalom. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve 2. 1989. 337–351.; *Dr. Hőgye István*: Neves újhelyiek. Életrajzi Lexikon. Sátoraljaújhely, 1986. 74–75.; Magyar Színművészeti Lexikon IV. Bp., 1931. 97.; és a korabeli sajtó (1900–1952).

Ábrahám Pál zeneszerző emlékezete

Ábrahám Pál zeneszerző, karmester, a jazz-operett, revü-operett műfajának egyik megalkotója, legismertebb képviselője, számos 1930-as évekbeli magyar és külföldi filmzene szerzője 125. éve, 1892. november 2-án a vajdasági Apatinban látta meg a napvilágot, bár házassági anyakönyvében a közeli Zombort írják születési helyének.[1] Mindkét város 1920 után Magyarországtól Jugoszláviához került, jelenleg Szerbia része.

Gyermekkoráról keveset tudunk. Születésétől az érettségi letételéig Apatinban, a Duna-parti, zömében németek lakta városban élt. Ükapja, az askenázi zsidó kereskedő Wolf Abraham 1763-ban telepedett le itt, Csehországból érkezett a Mária Terézia által kezdeményezett nagy telepítési programmal.[2] Az Ábrahám család leszármazottjai is kereskedők lettek, vagy bankárok. A Zombori Királyi Törvényszék bejegyzése szerint a zeneszerző nagypapájának, Ábrahám Hermannak[3] (1832–1908) 1876-ban vegyeskereskedése volt Apatinban,[4] és a helyi takarékpénztár igazgatóságának is tagja volt. Fiai közül Sándor termény-, kender-, vegyeskereskedést nyitott,[5] Hugó fia az Apatini járás gazdasági tudósítója volt,[6] Jakab fia[7] (1859–1909) – Ábrahám Pál édesapja – 1896 májusáig nagyapja cégében dolgozott, ez megszűnt,[8] ezután egy kis magánbankot vezetett, és tiltakozott az ellen, hogy fia bohémpályára menjen és muzsikát komponáljon. „*Tessék a bankszakmában maradni*" – mondta.[9] Jakab 1892 elején feleségül vette a 20 éves Blau Flórát (1872–1943),[10] Blau Rezső mohácsi közszállító és építkezési vállalkozó[11] és Freund Jeanette lányát,[12] és november 2-án megszületett fiuk, Pál, 3 év múlva pedig László, aki az I. világháború alatt elhunyt.

Pali 1898-ban, 5 évesen kezdte meg az apatini zsidó elemi iskolát és bizonyítványában láthatjuk, hogy az első osztályt kitűnő eredménnyel végezte, anyanyelve magyar, édesapja pedig kereskedő volt.[13] Ezután gimnáziumba került. Életének ezen időszakáról így beszélt: „*Nem mondom, hogy a legjobb tanulók közé tartoztam, de matematikából egyike voltam a leggyengébbeknek. Nyolcadikos koromban osztályvizsga előtt a tanár úr utolsó alkalmat adott arra, hogy javítsak. A cosinus-tétel alkalmazásáról érdeklődött nálam. Természetesen meg sem tudtam mukkanni. A tanár úr mérgesen ütni kezdte az asztalt: – Nézze Ábrahám, én magát nem buktatom meg, ha már felvergődött nyolcadik osztályig! De figyelmeztetem, hogy az érettségin is ezt fogom kérdezni magától… Így átmentem az érettségin.*"[14] Édesanyja,

1 https://familysearch.org/ark:/61903/3:1:S3HY-6M8H-LX?i=133&wc=92QB-16F%3A40678301%2C51334101%2C1077268102%3Fcc%3D1452460&cc=1452460; Familysearch. Hungary Civil Registration Budapest

2 Klaus Waller: Paul Abraham – Der tragische König der Operette, 2017. 17–18. o.

3 http://www.rakovszky.net/D1_DisplRemImg/Rako_DRI_ShowRemoteImages.shtml?$LSG_A01@0416; Gyászjelentés Ábrahám Herman (†Apatin, 1908)

4 Központi Értesítő, 1. évf., 24. sz., 1876. máj. 16. (Arcanum Digitális Tudománytár [ADT] 126. o.)

5 Központi Értesítő, 10. évf. 78. sz., 1885. okt. (ADT 589. o.)

6 Budapesti Közlöny, 38. évf. 95.sz. 1904.ápr. 24. (ADT 146. o.,1.o.)

7 http://www.rakovszky.net/D1_DisplRemImg/Rako_DRI_ShowRemoteImages.shtml?$LSG_A01@0416; Gyászjelentés Ábrahám Jakab (†Apatin, 1909)

8 Központi Értesítő, 21. évf. 2. félév, 56, sz. 1896. júl. 9. (ADT 974. o., 974. o.)

9 Színházi Élet, 1933. 6. sz. Maga csak tudja… (ADT 28. o., 30. o.)

10 https://www.findagrave.com/cgi-bin/fg.cgi?page=gr&GSvpid=48092136&GRid=129876093&; Flora Blau Abraham (1872-Bp., 1943)

11 Budapesti Közlöny, 63. évf. 287. sz. 1929. dec. 15. (ADT 105, 5. o.)

12 http://www.rakovszky.net/D1_DisplRemImg/Rako_DRI_ShowRemoteImages.shtml?$LSG_A01@0416 (lásd a 3. sz. jegyzetet).

13 http://www.paul-abraham-bio.de/archiv%201.htm Paul Abraham Kindheit und Jugend

14 Színházi Élet, 1936. 52. sz. Diákcsemege c. cikk (ADT 145, 151. o.)

a zongoratanárnő Flóra tanította a csodagyereknek tartott Palit zongorázni, aki már 5 évesen kis dalokat készített, 8 évesen pedig a helyi katolikus misét kísérte.

A Zeneakadémiát 17 éves korában, miniszteri engedéllyel kezdhette meg 1910-ben, ekkor Budapestre költöztek édesanyjával. Tanulmányait hamarosan megszakította, mert kereskedelmi iskolába iratkozott. Végül a Zeneakadémiát 1913–1916 között járta ki zeneszerzés és cselló szakon, és szerzett kitűnő eredménnyel – egyedül a zongorából volt jeles – abszolutóriumot. A zeneszerzést Herzfeld Viktortól, a hangszerelést és partitúraolvasást Siklós Alberttől tanulta, a karnagyképzőt is elvégezte, lázas ambíciói voltak. 1916 májusában a Filharmóniai Társulat bemutatta a Zeneakadémia zeneszerzést végzett 4 növendéke kompozícióját, Ábrahám gordonkaversenye „*hatásosan aknázza ki hangszere színbeli és hangzásbeli lehetőségeit*".[15]

1917-ben a Modern Színpadon mutatták be Mohácsi Jenő szövegkönyvére írt *Etelka szíve* című egyfelvonásos báboperáját, amely „*lírai formában festi az ifjú és az öreg szívek küzdelmét*".[16]

1920-ban sikere ellenére kénytelen volt abbahagyni a muzsikát, még a tiszteletükre adott bankett költségeit is maguk állták. Díjat is nyert, mindhiába. Ezután mindenfélével próbálkozott. Barátai tanácsára tőzsdeirodát nyitott a Nádor utca 24. sz. alatt. Ez kezdetben jól jövedelmezett, Mátyásföldön villát vásárolt magának, ügyfelei főként a művészvilágból kerültek ki, akik gyakran nem tudtak fedezetet nyújtani. A tőzsdei válság viszont utolérte, rosszul, hosszra spekulált és másfél milliárd koronát bukott. Cserébe felajánlotta ingóságait, követeléseit és papírjait, de nem volt elég, 3 kisügyfele feljelentette és a Markó utcai fogházba került.[17] Hamarosan szabadult, de tartozásait folyamatosan fizetnie kellett.[18] 1925-ben sportirodát rendezett be, jól ment, mellette énekesnőket korrepetált. Leutazott nagymamájához, ahol 48 sikeres angol dalt írt a rádiónak, ezzel beérkezett, le lett kötve Rózsavölgyiékhez és a Bohem Verlaghoz.[19]

1927-ben Mihály István szövegíróval „film-operett" zenét írtak a *Napkelet asszonya* című némafilmhez, és mint „*könnyű*" muzsika szerzőjének is ismert és becsült lesz a neve. Zeneszámai ötletesek, dallamosok, pattogó ritmusúak, kivétel nélkül csupa sláger.[20] Még ez évben a Budapesti Operettszínház karmestere lett, ahol egy új típusú operett megírására kérték fel, amelyet a zenekari árokban jazz-zenekar szólaltatott meg. A *Zenebona* című operett librettóját Lakatos László és Bródy István írták, 1928. március 2-án mutatták be a Budapesti Operettszínházban. Pattogó ritmusú amerikai tánc- és énekszámai slágerekké váltak. „*Ez az Ábrahám Pál nagy tehetség, kitűnő muzsikus. Néhai jó Jacobi Viktorhoz hasonlítható tehetségben, tudásban, finomságában, melódiáinak választékosságában és bőségében. Egészen bizonyos, hogy az új magyar operettet tőle kapjuk majd idővel.*"[21] Ábrahám a bemutató előtt karmesterként tüntette fel magát, csak a siker után árulta el, hogy több dalt ő írt, közte a *Kicsike vigyázzon, egyszer nagymama lesz* című örökzöldet, és úgy látta: „*A jazz ma már nem próbálkozás. Ma már: érték, eredmény. Minden erőmmel azon vagyok, hogy ezt a műfajt fejlesszem…*"[22]

15 Budapesti Hírlap, 36. évf. 150. sz., Új magyar zeneszerzők 1916. máj. 30. (ADT 469., 11. o.)
16 Színházi Élet, 1917. 21. sz. Művészi bábjátékok (ADT 18. o., 15–16. o.)
17 Pesti Napló, 75. évf. 26. sz. 1924. jan. 31. A zeneszerző tőzsdebizományos bukása (ADT 331. o., 7. o.)
18 Újság, 22. évf. 26. sz. 1924. jan. 31. Letartóztatták a művészvilág tőzsdését. Egy fiatal muzsikus tragédiája (ADT 319. o., 8.o.)
19 Színházi Élet, 1928. 12. sz. Pesti karrier (ADT 36–37., 34–35.o.)
20 Újság, 3. évf. 136. sz. 1927. jún. 18. Napkelet asszonya (ADT 312. o., 12. o.)
21 8 Órai Újság, 14. évf. 48. sz. 1928. febr. 28. Elsimult a „Zenebona" zenebonája (ADT 262. o. 10. o.)
22 Pesti Napló, 79. évf. 1928. márc. 4. A Fővárosi Operettszínházban siker van (ADT 104. o. 20. o.)

Októberben bemutatták első önálló operettjét, Drégely Gábor *Kisasszony férje* című népszerű vígjátékára írt *Az utolsó Verebély lány*t, amelyhez a versszövegeket a kiváló Harmath Imre alkotta. A *Teve van egy pupú* című slágert egész Budapest dúdolta, és „*minden egyes zeneszáma telve van ritmussal, meglepő fordulattal, zenei tréfával. Zenekara egy cimbalommal megerősített jazzband, melyből néha szinte szimfonikus hatásokat hoz ki.*"[23]

1929-ben Budapesten forgatták a *Melodie des Herzens* című német némafilmet, de hirtelen hangosfilmre váltottak, és kellett egy zeneszerző, Ábrahámra esett a választás, aki egy nap alatt írta meg a *32-es baka vagyok* című máig is népszerű nótát, amely világsikerének kezdetét is jelentette.

1930-ban újabb jazz-operettet írt, ezúttal Földes Imre színműíróval, a *Viktóriá*t, amelyet a Király Színház 1930. február 21-én mutatott be, később *Viktoria und ihr Husar* címmel Németországban és Ausztriában óriási siker lett. Németországot Ábrahám zenéje „*úgy hódította meg, hogy nem is kell neki más, csak ő és hogy ez az ízlés mennyire korrespondál az angolokéval, bizonyíték rá, hogy a Viktóriát egyfolytában 870-szer játszották egyedül Londonban.*"[24] Igazi sláger-operett, olyan dalokkal, mint a *Nem történt semmi, csak elválunk csendben*, a *Honvéd banda szól a Stefánián*, *Ahol az ember felmászik a fára*, *Pardon Madame*, *Mausie*, *Lesz-e úgy, mint valamikor rég.* A *Viktória* volt Ábrahám világhírének valódi kezdete. Az operettben a jazzes, magyaros, oroszos és japán dallamok váltják egymást a darab színhelyeivel összhangban, ez későbbi munkáiban is mindig jellemző.

A világsiker ezután következett. Földes és Harmath újabb librettót írt számára. A német verziót – akár a *Viktória*nál – a világhíres Alfred Grünwald szövegkönyvíró és Fritz Löhner-Beda dalszövegíró alkották.[25] A *Hawaii rózsája* jazz-operett fordított utat tett meg. A premierre a németországi Lipcsében 1931. július 24-én került sor, a Neues Theaterben *Die Blume von Hawaii* címmel óriási sikerrel. Zenéje és története is különleges, újszerű, érződik rajta az amerikai néger jazz hatása, az érzelmes operettáriák pedig már a magasabb zenei ízlés igényét is kielégítik. A *Hawaii* lett a Weimari Köztársaság legtöbbet játszott operettje, és napjaikban is játsszák német nyelvterületeken.

A darab a külföldi sikerek után, 1932 januárjában érkezett a Király Színházba. A partitúra több száma már népszerű lett a premier előtt, „*Ábrahám ugyanis külföldi tartózkodása alatt egészen kitűnő karmester lett. Szuggesztív erejű, aki nagyszerűen kezében tartja együttesét és minden lehetőségét tökéletesen kihasználja. Már a főpróbán szorongásig megtelt a nézőtér és dörgő taps fogadta, amint bevonult a zenekarba, akiket ő maga is hatalmas tussal üdvözölt.* [...] *A Hawaii kedves, mulatságos mese, a zene: mindvégig tipikus Ábrahám-muzsika, mindjárt első halásra meghódította a közönséget és állandó darabja már a külföldi operettszínházaknak.*"[26] Az jazz-operett slágerei: *My Golden Baby, Ittam egy kis pityókát, Van egy díványbabám, Jól szól ez a jazzband, Egy Johnny vagyok,* utóbbiban a néger bárénekes szerepét mindig feketére festett arcú fehér színész alakította, mivel négerek még nem léphettek fel.

A premier után Ábrahám interjút adott a *Színházi Élet*nek: „*Soha így nem féltem, mint a* Hawaii *pesti premierjén. Ezt akár írásba is adhatom! –Add! – Tessék!* [...] *Egy szikrát se tudtam aludni az éjjel, mondja Ábrahám Pál, és mind a két kezét üdvözlésre nyújtja. – Még most is a fülembe dübörög az a spontán üdvözlés, amivel a főpróba és a premier publiku-*

23 Újság, 4. évf. 234. szám. Az utolsó Verebély-lány, 1928. okt. 14. (ADT 243. o., 17. o.)
24 Újság, 8. évf. 118. sz. 1932. máj. 31. Vasárnap délután Ábrahám Palinál (ADT 409 .o., 5. o.)
25 http://www.operetten-lexikon.info/?menu=295&lang=1
26 Újság, 8. évf. 17. sz. 1932. jan. 22. Színház – Zene: Hawaii rózsája. Főpróba a Király Színházban (ADT 306. o., 8. o.)

ma fogadott. Berlinben is lelkes a premier-publikum, ott is tudnak szeretni és ünnepelni, de ahogy itt csinálják, azt nem tudja a világ egyetlen publikuma se" [...] *Első kacérkodásom a könnyebb műfajjal egy sanson volt, amelyet Szép Ernőnek egy kis darabjához írtam. A siker végkép elcsábított.* [...] A Hawaii*t eddig 67 színpadon játszották, 168 színházban folynak az előkészületek és a világ minden kultúrnyelvére lefordították, a premierek kedvéért rövidesen körbeutazom a világot.*[27]

Ábrahám Pál különleges egyéniség volt. Az *Esti Kurír* beszámolója: Ábrahám dirigál, bizarr kép. Megszólalnak a főpróba megkezdését jelentő csengők. „*Ábrahám a nézőtér utolsó soraiból szalad előre. A zenekart a nézőtértől elválasztó korlátot hatalmas lendülettel átugorja és a karmesteri pulpitus mögött elhelyezkedik,* [...] *a következő pillanatban már felugrik és kabátja jobb belső zsebéből előveszi kicsiny mogyorófa pálcáját. Kabátját ezután messzire eldobja feje fölött. A kabát körülbelül a zsöllye negyedik soráig* esik [...] *felemeli jobb kezét és a vezető hegedű felé mutat. Aztán bal kezével ráköszönt a fúvósokra és a slágwerkekre. Ezután bal kezével a szája elé ernyőt varázsol, majd jobb karját az ég felé böki, azután leül, majd ismét felugrik, óráját maga elé teszi, óráját visszateszi zsebébe, pálcáját jobb kezéből átteszi a bal kezébe, hátranéz a publikumra, a bal kezéből a pálcát jobb kezébe helyezi, ülőhelyéből felemelkedik, legalább hatvan foknyira előre dől, jobb kezével a magasba int és a zenekar belekezd a* Hawaii *nyitányába. Mindez* [...] *húsz másodperc alatt történik.*"[28]

A sikerrel nő az előadások száma és a bevételek is, óriási vagyonhoz jut, amelyből kifizeti tőzsdéseit.[29] Eközben egész nap dolgozik, dalokat ír operettekhez, filmekhez, saját jazz-zenekart vezényel Berlinben, felvételeket készít. Közben napi 30 kávét iszik, 3 doboz cigarettát szív. Éjszaka Berlin utcáin kóborol, bárokba, könnyű lányokhoz jár, kaszinókban játszik nagy összegekkel,[30] luxusautókkal jár, drága, elegáns ruhákat visel, de a berlini szegény magyaroknak is adakozik.

A Kurfürsterdamm mellett, a Fasanerstrasse 33. alatt rokokó villát vesz, és drága, antik bútorokkal, értékes festményekkel, szőnyegekkel és porcelánokkal rendezi be. A villában rendezett gulyás-partikon Berlin művészvilága, színészek, színház- és filmkészítők adják egymásnak a kilincset, kaviáros szendvicset, drága italokat fogyasztanak, zenélnek, alsós „*kalábéres*" kártyapartikat játszanak.[31] Az Újság című napilap írja: „*Ez olyasvalami, mintha azt mondanám, a Lendvay-, vagy a Munkácsy-utcában, ötven-száz lépésnyire az Andrássy-úttól. Viszont ezt a fejedelmi pompát* [...] *nem tudom összehasonlítani budapesti vonatkozásban semmivel. A holdas parkban magyar akácok virágzanak, fülemülék csattognak szerelmesen, a kert végében egy intim kis sarok, egy nádfedeles kunyhóféle, melyet az orgonák fehér és lila virágai illatosan magukhoz ölelnek. Ide vonul el Ábrahám Pali mindössze egy plajbásszal és néhány ív kottapapírossal a kezében* [...] *a legteljesebb magányban és áhítatos csendben veti papírra az ő ezerféle színben tarkálló melódiáit.*"[32] A mérhetetlen mennyiségű megrendelést nem győzi, hangszerelőket is fizet, többek közt barátját Kemény Egon zeneszerzőt.

1932-ben újabb operettet ír, *Bál a Savoybant*, amely a legismertebb és a legtöbbet játszott műve, Európa számos országának színpadán napjainkban is műsoron van, Magyarország

27 Színházi Élet, 1932. 6. sz. Hajnali ntervjú Ábrahám Pállal a „Hawaii" premierje után . (ADT 32. o., 30–32. o.)
28 Esti Kurir, 10. évf. 17. sz. A függöny mögött. Csütörtök 1932. jan. 22. (ADT 172. o., 8. o.)
29 Színházi Élet, 1933. 6. sz. Maga csak tudja (ADT 28. o., 30. o.)
30 *Klaus Waller*: Paul Abraham. Der tragische König der Operette Eine Biographie. 2017. 88–89. o.
31 https://www.criticailapok.hu/component/content/article/23-2005/37975-nem-toertent-semmi-csak-elvalunk-csendben; Criticai Lapok, 50 éve halt meg Ábrahám Pál.
32 Újság, 8. évf. 118. sz. 1932. máj. 31. Vasárnap délután Ábrahám Palinál (ADT 409. o., 5. o.)

mellett például Németországban, Ausztriában, Svájcban, a volt szovjet tagállamokban, Olaszországban, Erdélyben.

Az Est című bulvár napilap írta: „*A Ball im Savoy-nak tegnapi premierje Berlin páratlan társadalmi és színházi eseményévé lett. Elsősorban a ragyogó közönségről kell megemlékezni, amelyhez hasonló még nem töltötte meg a Grosses Schauspielhaus lampiondíszes hatalmas nézőterét. Kancellársága óta először jelent meg a színházban Schleicher, feleségével az első páholyban. Ott volt dr. Sahm Berlin főpolgármestere, számos politikus és a művészvilág legjelentősebb képviselői. Rotter a rendező és a színpadon 300 ember szerepelt, 50 tagú zenekar játszott.* [...] *A siker mindent felülmúló ünnepléssé emelkedett a harmadik felvonás végéig, Ábrahám Pál bőséges invenciójú muzsikája 16 nagy számával a komponista legszebb alkotása. Alpár Gitta, Bársony Rózsi és Dénes Oszkár külön-külön is nagy sikert aratott.* [...] *Éjfél után ért véget az előadás, de a közönség még egy félórát maradt a színházban, és újra meg újra a függöny elé tapsolta a nagy siker részeseit: a színészeket és a zeneszerzőt.*"[33] A további előadásokra minden jegy már elővételben elkelt.

A szerencsétlen fordulat ekkor következett, elvágva Ábrahám további lehetőségeit, életét. 1933. január végén Adolf Hitlert kancellárrá választották, és emiatt a darab teljes gárdája – szerzők, rendezők, színészek – otthagyták Németországot, majd Bécsbe és Budapestre mentek. Berlinben a német hatóságok lefoglalták a komponista luxusvilláját benne maradt vagyonával, és sofőrje, akire rábízta még kiadatlan 200 szerzeménye őrzését, egyenként eladta azokat, „*no name szerzők*" neve alatt váltak ismerté.

Ábrahám ezután Budapest és Bécs között ingázott, de voltak bemutatói pl. Franciaországban, Nagy-Britanniában, Spanyolországban, Olaszországban is.

Ábrahám Pál

1933 végén került sor a *Bál a Savoyban* budapesti premierjére a Király Színházban, Daisy Parker, a férfiruhát viselő női zeneszerző szerepét Rökk Marika játszotta. Az operett slágerei *Tangolita*, *Kenguru*, *Mr. Blue and Lady Blő*, *Toujours l' amour.*

A következő operettjei az 1934-ben Alfred Savoir *Nagyhercegnő és a szobapincér* című komédiája alapján írt *Märchen im Grand-Hotel* és az 1935-ös indokínai témájú *Dzsajna, a teaház lánya* egyaránt a Theater Wienben került premierre, utóbbi mű első fele operaszerű, a második pedig revü, táncosoperett pikáns harmóniákkal, új ritmusokkal, a zenekar hangzása Stravinskyt idézi.[34]

Az előbbi darabot Szegeden *Mozihercegnő*, majd a budapesti Kamara Színházban *Mese a Grandhotelben* címmel tűzték repertoárra, Ágai Irénnel a főszerepben, kamara-operettként szimfonikus zenekarral és vokál kvar-

33 Az Est, 23. évf. 290. sz. 1932. dec. 26 . Ragyogó külsőségek között óriási sikerrel mutatták be Berlinben Ábrahám Pál új operettjét (ADT 269. o., 23. o.)

34 Az Est, 26. évf. 292. sz. 1935. dec. 22. „Dzsajna" Ábrahám Pál új operettje a Theater an der Wienben c. cikk (ADT 294. o., 6. o.)

tettel.[35] 1934-ben írja egyik legnépszerűbb filmzenéjét, a Szép Ernő regényéből és Székely István rendezésével készült örökzöld *Lila akác*ot a *Hallo Baby, ha este szabad* című dallal.[36] 1935-ben a Magyar Színházban került színre a Békeffi István–Halász Imre librettisták által írt *Történnek még csodák* című humoros zenés vígjátéka, Bársony Rózsi főszerepével. Érdekesség, hogy a színpadon egy teniszmeccs is folyik.[37]

1936 karácsonyára újabb siker-operettet ír, ezúton Szilágyi László, Kellér Dezső és Harmath Imre szövegírókkal, a *3:1 a szerelem javára*t, amely néha még napjainkban is látható kisebb színházakban. A történetet az 1936-os berlini olimpiát megnyerő magyar vízilabda csapat ihlette, a sport-operett főszereplői Bársony Rózsi és Dénes Oszkár voltak. A *8 Órai Újság* szerint „*nem volt még muzsikus a világon, akinek mindig, minden sikerült.* [...] *Ábrahám is megtorpant talán egy pillanatra, de rázott egyet magán és új sikerek felé viszi hajóját. Ez a legújabb partitúra csupa gyönyörűség és csupa lehetőség újabb világsikerre. Az új Ábrahám-muzsika színes, melódiában gazdag, ötletes és népszerűségre hajló, amilyen a Zenebona volt, sőt: még annál is különb. És különb mindennél, amit Ábrahám Pál valamikor is komponált.*"[38] A darab slágerei: *Álmaimban már láttalak*, *Beleszerettem magába*, *Black walk*. 1937-ben *Roxy und ihr Wunderteam* címmel a Theater an der Wien, majd a trieszti operett-fesztivál is játszotta, a dalok egy részét kicserélték és focisták lettek a főszereplők. Végül ez a verzió került megfilmesítésre magyar és német nyelven.

Ábrahám 1937-től már Ausztriában sem mutathatott be több operettet, filmzenét, bár utóbbit még írt álnéven. Ezután főként magyar filmzenéket alkotott a *Mai lányok*, *Pesti mese*, *Családi pótlék*, *Viki*, *Hotel Kikelet* című filmekhez, olyan slágerekkel, mint *Jó reggelt itt a tej, Négy cilli, hat cilli*, *Most megsúgom én*, *Hallod te ló*.

1937 és 1938 karácsonyán mutatták be *Júlia*, majd *Fehér hattyú* című operettjét – Honthy Hanna főszerepével – a Városi Színházban, a mai Erkelben. Utóbbi a tragikus sorsú világhírű orosz cári balett-táncosnő, Anna Pavlova életét dolgozta fel és „*muzsikája szép és megkapó. Meleg dallamai szívből fakadtak és a szívekhez szólnak.*"[39] A *Júlia*ban felcsendül egy revizionista nóta, *Kis Komárom, nagy Komárom* és a *Ma este Burgban* című szép tangó és a *Sing-sing* című dal. A két librettót itt is a Földes–Harmath páros írta.

1939 tavaszán a II. zsidótörvény teljesen ellehetetlenítette további munkáit Magyarországon, Párizsba utazott – felesége, a római katolikus Feszely Sarolta nem tartott vele –, ahol Yvonne Louise Ulrichhoz költözött és itt egy évig viszonylagos békében élhetett és dolgozhatott, de kevés megrendelést kapott. Bölcsődalokat és a Schubert életéről szóló *Serenade* című film zenéjét írhatta meg. Párizsból is el kellett menekülnie a náciktól. A filmzenéért kapott pénzből hajóval Casablancába, majd a kubai Havannába utazott, ahol fél évet töltött mint bárzongorista. Innen Miamiba ment, onnan vasúttal New Yorkba, mert 8 dollárral olcsóbb volt. Sajnos korábban lemondott minden jogdíjáról, így magyar barátja, Alexander Pál helyezett letétbe 500 dollár óvadékot, ami a USA-ba való belépéshez kellett. Ábrahám kint hontalannak számított, és mindvégig magyar állampolgár maradt.[40]

Amerika csalódást jelentett számára, Európa egyik legmodernebb jazz-zeneszerzője nem tudott a jazz anyaországában érvényesülni, a korábbi ígéretek ellenére a *Bál a Savoy-*

35 Pesti Napló, 87. évf. 50. sz. 1936. febr. 29. Mese a Grand Hotelben c. cikk (ADT 621. o., 13. o.)
36 Ujság, 10. évf. 129. sz. 1934. június 10.. Akácvirágzás a Nefelejts-utcában (ADT 142. o., 16. o.)
37 8 órai Újság, 21. évf. 83. sz. 1935. ápr. 11. Színház, Tenisz-match a színpadon (ADT 114. o., 12. o.)
38 8 Órai Újság, 22. évf. 290. sz. 1936. dec. 19. Színház, 3:1 a szerelem javára. Az új Ábrahám-operett bemutatója a Royal Színházban (ADT 222. o. , 12. o.)
39 Újság, 14. évf. 24. sz. 1938. dec. 24. Fehér hattyú, A Városi Színház újdonsága (ADT 379–380., 11–12. o.)
40 http://www.paul-abraham-bio.de/exil.htm; Paul Abraham, der tragische König der Operette.

*ban*t sem mutatták be a Broodway-on. Újabb kísérletei is kudarcba fulladtak, köztük az Alfred Grünwalddal közösen írt *Tamburin* című operettje se került színpadra. Filmzenékkel próbálkozott.

Eközben pszichiátriai betegsége is egyre súlyosabbá vált. New Yorkban szakadt ruhában és fehér kesztyűben egy képzeletbeli zenekart vezényelt. 1946 januárjában Herczek Géza barátja elkísérte a Bellevue Kórházba, onnan pedig a Creedmoor Psychiatric Centerbe került 10 évre, ahol 4. stádiumú szifiliszt állapítottak meg nála, ami az agyára húzódott. A fizikai tüneteket tudták kezelni, de a pszichiátriai problémák visszamaradtak. Végül Alexander Pál, hollywoodi fotós barátja tájékoztatta a hamburgi írót, Walter Anatole Persichet barátja sorsáról és a németországi Ábrahám Pál Bizottság segítségével 1956. április 30-án Frankfurtba repítették, onnan pedig Hamburgba vitték a pszichiátriára, ahol 16 hónapot töltött, ezután felesége – aki megérkezett Magyarországról – gondozása alá került. Egy 5 szobás lakást kaptak, jóvátételi váltságdíjat, és ki nem fizetett jogdíjakat.[41]

1960-ban térdfájdalmak miatt ismét kórházba került, ahol áttétes rákot diagnosztizáltak, megműtötték, de már késő volt és május 6-án elhunyt Hamburgban. Itt temették el, felesége 1975-ben követte őt.[42]

Pálmány Lilla

HÍREK

Gyógynövényház és -kert Ópusztaszeren. A középkori gyógynövénytermesztés és feldolgozás hagyományait ismerhetik meg a látogatók abban a kertben és a 230 négyzetméteres foglalkoztató központban, amelyet 2017. június 4-én nyitottak meg az Ópusztaszeri Nemzeti Történeti Emlékparkban. A kétezer négyzetméteres, tízezer tőből álló gyógynövénykertben 65-féle növényfaj látható. A látogatók megismerkedhetnek az évszázadok során a bencések által összegyűjtött tudással és a különböző növényekhez kapcsolódó népi hagyományokkal is. A fejlesztés 157 millió forintos költségeiből mintegy 142 millió forintot a Norvég Alap támogatása fedezett. A kert és a gyógynövényház tervezéséhez segítséget nyújtott a pannonhalmi főapátság. (MTI)

Tárlat Ópusztaszeren. Az Ópusztaszeri Nemzeti Történeti Emlékparkban 2017. június 18-tól látható a *Puszták aranya* című kiállítás. A tárlat három fő tematikai egységből áll: bemutatja a honfoglaló magyarok, illetve az avarok régészeti hagyatékát, valamint ötvösművészetüket is. A park látogatóközpontjában jövő tavaszig látható kiállítás különlegessége a nagyszentmiklósi kincsek galvanoplasztikái másolata. (MTI)

41 http://www.paul-abraham-bio.de/absturz.htm; uo. Der Absturz in New York.
42 http://www.paul-abraham-bio.de/hamburg.htm; uo. Lebensabend in Hamburg.

KRÓNIKA

Nagy elődök, mai példaképek – honismereti konferencia
Szombathely, 2017. március 24–26.

A Honismeret Napja 10. évfordulójára rendezett szakmai konferencia

A Honismereti Szövetség és a Vas Megyei Honismereti Egyesület 2007. március 23–25-én, Szombathelyen rendezett regionális szakmai konferenciáján Halász Péter, a Honismereti Szövetség akkori elnöke tett javaslatot hosszas mérlegelés után *A Honismeret Napja* meghirdetésére, amelyet a résztvevők örömmel üdvözöltek és egyhangú szavazással elfogadtak.

A meghirdetés 10. évfordulója alkalmából – a számvetés és a jövőtervezés szándékával – ismét 3 napos konferenciát szervezett a Honismereti Szövetség és a Vas Megyei Honismereti Egyesület 2017. március 24–26. között Szombathelyen. A rangos eseménynek a Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára adott otthont, ahol tíz évvel ezelőtt született meg a nemes elhatározás a honismereti mozgalom erősítése, megújítása, népszerűsítése érdekében.

A Nemzeti Kulturális Alap támogatásával megvalósult konferencia szándéka, küldetése mozgósító erővel bírt a megyei egyesületek körében, az országból és a határon túli területről 60 fő vett részt, a házigazdák képviseletében 35–40 fő és szép számmal akadtak egyéni érdeklődők is. (Némi túlzással: egy közepes méretű országos honismereti akadémia gyűlt össze.)

A konferencia szervezői arra törekedtek, hogy A Honismeret Napja alkalmából áttekintsék, mi valósult meg országszerte és a határon túl a felhívásnak megfelelően és március 24. „piros betűs" ünneppé vált-e? Szándékuk volt bemutatni, hogy a honismeret jeles szellemi „előképei", személyiségei egyéni kutatómunkájából hogyan fejlődött, erősödött meg a XX. századi szervezett mozgalom két eredményes területe, az önkéntes néprajzi gyűjtőmozgalom és a honismereti mozgalom.

A 10. évforduló nagyszerű lehetőséget adott arra, hogy a megújulás, a honismereti mozgalom előtt álló új kihívások és feladatok szellemében áttekintsék a részt vevők a jövő tennivalóit is.

A konferencián 3 tematikus blokkban esett szó a múltról, a közelmúltról és a jelenről, több értékes korreferátum hangzott el a megyék részéről az elmúlt 10 év honismereti akcióiról, új kezdeményezéseiről, az ünnephez köthető rendezvényekről stb.

A találkozón dr. Molnár Rezső ny. megyei főállatorvos, szombathelyi helytörténetíró patrióta érzelmű szép vallomásával köszöntötte a résztvevőket, majd a házigazdák nevében Zsámboki Árpád egyesületi elnök köszöntötte a népes közönséget, külön is a jelenlévő 13 *Bél Mátyás – Notitia Hungariae Emlékérem*mel kitüntetett kutatót.

A megyei közgyűlés – a rendezvény védnöke – képviseletében szólt a jelenlévőkhöz dr. Balázsy Péter főjegyző, aki dicsérte a kezdeményezést, kiemelte a honismereti és értékfeltáró munka fontosságát megyei és országos szinten is.

Zsámboki Árpád köszönti a konferencia résztvevőit **(Mándli Gyula felvétele)**

Debreczeni-Droppán Béla, a Honismereti Szövetség elnöke örömét fejezte ki, hogy újra. A Honismeret Napja meghirdetésének színhelyén találkozhatnak a mozgalom lelkes aktivistái, önkéntesei. Kiemelte, hogy az ünnepi felhívás célkitűzései ma is időszerűek, köszönetet mondott azoknak a szervezeteknek, akik sokféle módon, ötletgazdagon szervezik évről évre az emlékező és népszerűsítő programokat.

Bél Mátyás munkásságára, születésnapjára emlékezett dr. Tóth Gergely, az ELTE BTK docense. Az ismert kutató *A hon első ismertetője: Bél Mátyás és országleírása az újabb kutatások fényében* címmel tartott alapos, tág horizontú tudományos előadást. Példákkal igazolta, hogy Magyarország enciklopédikus igényű történeti, földrajzi ismertetése milyen jelentőséggel bír a mai kutatók számára is. Mint a *Notitia...* keletkezésének, értékeinek tudományos kutatója kiemelte Bél Mátyás rendkívüli tehetségét és szorgalmát, univerzális látásmódját, kiváló stílusát. Átfogóan szólt a vármegyeleírások létrejöttének körülményeiről, nehézségeiről, sorsáról. Említést tett a kutatott forrásokról és gyűjteményekről, kutatócsoportjának tárgyi, szellemi eredményeiről, kiemelve a *Notitia...* teljes szövege kritikai kiadásának szükségességét, amelyet a 2011-ben megjelentetett *Comitatus Soproniensis, Castriferrei, Szalaidensis et Vesprimiensis* kötet bemutatásával igazolt. Kutatói tervük a 38 kiadatlan vármegyeleírás kritikai kiadása 10 kötetben, a mű hiányzó részeinek közreadása, remélve, hogy nagy segítségükre lesz a kora újkor kutatóinak és a fordítás útján a szélesebb közönség számára is.

A vasi kutatók, helytörténészek közül két, azóta elhunyt jeles személyiség: Nádasdy Lajos celldömölki református lelkész munkásságát összegezte Káldos Gyula ny. könyvtárigazgató, dr. Kuntár Lajos művelődéstörténész szellemi hagyatékát Mayer László levéltáros. Mindkettőjük sokrétű, igen jelentős számú publikációs munkája hozzájárult a megyei, a helyi köztörténet alakulásának alaposabb és hitelesebb megismeréséhez.

Az első nap programjának befejezéseként Zsámboki Árpád a jelenlévők figyelmébe ajánlotta azt képesdokumentum-kiállítást, amely visszaidézte a tablókon a 10 évvel korábbi tanácskozás szakmai programjait, meghitt emberi pillanatait. A színes fotóanyagot Mándli Gyula bocsátotta rendelkezésre, köszönet érte! (Sajnos több ismert egyénisége a honismeretnek már nem lehet közöttünk.) Felhívta a figyelmet a vasi helytörténeti kiadványokból összeállított kiállításra, amely folyamatosan látogatható volt.

A szombati napot elsőként Halász Péter örökös elnök emlékező-elemző gondolatai vezették be, aki betegsége miatt nem tudott részt venni a konferencián. Megküldött írásában elsőként a Morvay Péter által az 1930-as években létrehozott regöscserkészet népi-nemzeti hazafias küldetéséről értekezett, részletesen taglalta az önkéntes néprajzi gyűjtőmozgalom céljait és eredményeit – benne Morvay és társai elévülhetetlen érdemeit –, s annak a szel-

A konferencia résztvevői **(Mándli Gyula felvétele)**

lemi energiának a kisugárzását, amely végül a honismereti mozgalom megizmosodását, kiteljesedését is segítette.

Dr. Horváth Sándor néprajzkutató, muzeológus a tájházak, helytörténet gyűjtemények szerepéről szólt vetített képes előadásában, kiemelve szerepüket a helyi értékek megőrzésében, közreadásában. Bemutatta az országos tájházprogramot, példák sorával illusztrálta a gyűjtött anyag sokszínűségét, a mai életben betöltött aktív szerepüket.

Kelemen László, az alsóőri Könyvtár és Információs Központ (Burgenland) vezetője válogatást mutatott be az őrvidéki magyarság történetével foglalkozó művekből és helytörténeti jellegű kiadványokból. Elmondta, hogy a kis létszámú magyarság körében nincs szervezett helytörténetírás, de múltjuk értékeit a hagyományok őrzésében, továbbörökítésében alkotóan használják fel közösségeik körében.

Németh Tibor, a celldömölki Kresznerics Ferenc Könyvtár vezetője arról a hatalmas, több évtizedes munkájáról adott számot, amely a *Magyar Életrajzi Kalauz* összeállításában ölt testet. Gyűjtő- és feldolgozómunkájának nagyságát bizonyítja, hogy jelenleg 370 ezer életrajzi adat kereshető vissza gazdag tartalommal. Bemutatta a *Kemenesalja Életrajzi Lexikon*t is, amelyet a tájegység jeles embereiről állított össze.

Dr. Gesztesi Enikő, a Tolna Megyei Honismereti Egyesület elnöke jól megválogatott prezentációjából kitűnt, hogy elődei és társai felelősen gondolkodtak és cselekedtek, amikor szervezetten indították el az emlékező programokat. Külön kiemelendő és utánpótlás szempontjából fontos, hogy főként a középiskolás korosztály felé nyitottak, aktivizáló fórumokat teremtve a diákkutatóknak is. Minden évben más-más, középiskolát működtető városban szerveznek programokat, emlékeznek Bél Mátyásra, de bemutatást nyernek a fogadóhelyek értékei is. Elismerést kapott a tevékenységük céltudatossága és szervezettsége a résztvevők körében.

Bács-Kiskun megye képviseletében Varga István (Fülöpszállás) ismertette a végzett munkát: a felhívást követően minden évben szerveztek konferenciát, középiskolai vetélkedőt, intenzív kapcsolatot alakítottak ki határon túli honismereti közösségekkel. Közös szakmai konferenciákat szerveznek, emlékutakat kezdeményeznek, rendszeresek az ünnepnaphoz kötődő könyvbemutatók stb.

Titkos Sándorné, a Borsod-Abaúj-Zemplén Megye Honismereti Egyesület elnöke jogos büszkeséggel említette, hogy megyéjükből eddig 12-en kaptak munkájuk elismeréseként *Bél Mátyás – Notitiae Hungariae Emlékérmet*, szellemi örökségük meghatározó mai munkájukban. A Honismeret Napja rendezvényeit különös gonddal készítik elő, tartalmas előadásokkal, sokszínű tartalommal, ünnephez méltó körülményeket teremtenek. Az ünnepség keretében adják át a minden évben meghirdetett Istvánffy Gyula Honismereti Pályázat díjait is. 2015-ben az Országos Ifjúsági Akadémia programját társították a megemlékezéshez. Három honismereti közösségük rendszeresen szervez programokat, vetélkedőket, emlékezéseket, könyvbemutatókat.

Pál Lászlóné Szabó Zsuzsanna titkár (Csongrád megye) szintén arról számolt be, hogy 2007 óta rendszeresek a honismeret napi programok, kiemelt szerepet kaptak a közös szakmai találkozások, vetélkedők. Változó helyszíneken, a helyi közösségeket aktivizálva vitték sikerre értékőrző rendezvényeiket, népes érdeklődő előtt. Tevékenységükben a szomszédos határ menti területek bemutatását is szorgalmazzák, sikeresen szervezték meg az ünnep alkalmával a társegyesületek találkozóját, 2015-ben a határokon átívelő anyanyelvi konferencia rendezésével gazdagították a jeles nap programját.

Mándli Gyula (Pest megye) az Érdy János Honismereti Egyesület évente megrendezett honismereti felolvasóülése újszerűségét és népszerűségét mutatta be, amelynek a főváros, ill. a megye városai adnak otthont. Eredményes együttműködést alakítottak ki a Budapesti Honismereti Társasággal. Eddig 8 felolvasóülést rendeztek (77 előadótól 129 előadás hangzott el), a helytörténet sokféle témakörét érintve, számos jeles személyiségről megemlékezve. Példaadó kezdeményezésük másutt is követőkre találhat!

Dr. Kovács Attila történész, a muravidéki történet- és helytörténetírás legfontosabb szakaszait elemezte, kiemelve a magyar kisebbség szellemi erői összefogásának sikerességét. Hangsúlyozta, hogy fontos a kiadáspolitikájukban a kétnyelvűség. Köteteket mutatott be a gazdag szellemi termésből, példákat a vasi, zalai közgyűjteményekkel való szoros kapcsolatok eredményeiből.

A határon túli honismereti munkának érzékletes mozzanatait, sikereit ismerhették meg a résztvevők Dukrét Géza elnök (Nagyvárad) írásban megküldött tájékoztatójából, aki a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Társaság 25 éves munkájának eredményeit mutatta be. Imponáló a szervezettségük, kimagasló a kiadványpolitikájuk (100-nál több kötet, kiadvány), 25 emléktáblát állítottak fel, 13 honismereti tábort szerveztek, sokrétű az együttműködésük a helyi, megyei kulturális szervezetekkel. Munkájukkal kisebbségi létük és a nemzeti tudat erősítését, az ifjúság nemzeti önazonosságának kialakítását szolgálják. Megemlítendő, hogy A Honismeret Napjához kötődően rendezik éves szakmai konferenciájukat.

Kelemen Katalin könyvtárigazgató (Csíkszereda) szintén írásban megküldött beszámolója arról a nagyon sokrétű programról adott számot, amelyet 2016-ban A Honismeret Éve jegyében hirdettek és valósítottak meg a Kájoni János Megyei Könyvtárban: felolvasónap magyar írók-költők műveiből, honismereti vetélkedők, magyar könyvtárosok vándorgyűlése stb. Dicséretes, hogy összeállították Hargita megye jeles személyiségeinek adattárát és a helyismereti információszolgáltatásukat magas színvonalon működtetik.

Debreczeni-Droppán Béla szövetségi elnök kritikus és önkritikus hangú értékelőjét, jövőre vonatkozó gondolatait élénk figyelem kísérte. Átfogó, napi példákkal igazolt összefoglalójában kitért a mozgalom jelenlegi állapotára, a működés szervezeti, pénzügyi nehézségeire. A pozitív eredmények mellett utalt arra, hogy nem sikerült tömegesebbé tenni a tevékenységet, néhány megyében erőtlenné vált az egyesület élet. Kevés fiatalt tudott megszólítani a mozgalom, nem találta meg az aktivizálás korszerű eszközeit, módjait, s néhány, klasszikusnak mondható forma – ifjúsági nyári táborok, országos vetélkedők stb. – elsorvadt anyagi nehézségek miatt. Az országos honismereti programokra is több helyen gyenge a mozgósítás. Követendő célként és feladatként említette, hogy újszerű akciókkal, a tevékenységek széles körű bemutatásával, a digitális eszközöket is felhasználva kell továbblépni, erősíteni a hasonló feladatokat vállaló civil közösségekkel a személyes és munkakapcsolatokat, hasonló összefogásra ösztönözte a szomszédos megyéket. Kívánatos, hogy a nemzetiségek és a határon túli magyarság honismereti, értékőrző tevékenysége az együttműködések nyomán bővüljenek. Kihangsúlyozta, hogy A Honismeret Napja üzenetei, célkitűzései napjainkban és hosszabb távon is időszerűek, követendők. Szorgalmazta, hogy a megyei egyesületek is végezzenek alapos számvetést működésükről.

Zárógondolatként Zsámboki Árpád elmondta, hogy a rövid, de gyors előkészítő munka, a Honismereti Szövetség és a vasi egyesület közötti hagyományosan eredményes együttműködés elérte célját: jól mozgósította a megyéket, a napi látogatói létszám meghaladta a 100 főt. Sikeresen összegezte a konferencia a munka pozitív tapasztalatait, s önkritikusan a tennivalókat is. (A jó kezdeményezések remélhetőleg ösztönzően hatnak a mindennapi munkára a helyi közösségekben.)

Debreczeni-Droppán Béla az előadását tartja
(Mándli Gyula felvétele)

A szakmai együttlét eredményességét jól szolgálták a kifogástalan ellátási, fogadási feltételek, az értékes kötetlen esti beszélgetések, könyvbemutatók, s talán a vendéglátók szívélyes vendégszeretete, figyelmessége is.

A konferencia záró délelőttjén az érdeklődők megismerhették a mecénásukról híres Nádasdyak fészkét, Sárvárt, eredetiben láthatták Sylvester János *Újtestamentum*át és megcsodálhatták a vár gazdag történelmi tárlatai anyagát is Takács Zoltán Bálint múzeumigazgató szakszerű vezetésével.

A jeles szellemi elődök emlékezetét megtartva, a 10 évvel ezelőtt megszületett nemes gondolat folytonosságának és a mozgalom életerejének megerősítése szellemében zárta munkáját a népes konferencia.

Zsámboki Árpád

Mozgalmunk forrásvidékéről

A regöscserkészettől a honismereti mozgalomig

Tisztelt Konferencia!
Kedves Barátaim!

Nekem nem sok *jogom* van arra, hogy a regöscserkészetről beszéljek, mert sajnos nem vehettem részt személyesen a regösök mozgalmában, még a cserkészekében is mindössze fél esztendeig, 1947/48 őszén és telén. *Ürügyem* azonban van a témával való foglalkozásra, mégpedig az, hogy több mint egy emberöltőn keresztül a regöscserkészet atyamesterének, Morvay Péternek adjutánsaként vehettem részt az önkéntes néprajzi gyűjtőmozgalom, majd a honismereti mozgalom szervezésében, s ebben a minőségemben igen sokat hallottam és tanultam tőle erről a példamutató kezdeményezésről. Ezekből az emlékekből és tanulságokból fogok most megosztani önökkel, veletek.

Az Osztrák–Magyar Monarchiától való megszabadulásunkkor, a Nagy Háború végeztével és a trianoni csapást követően, amikor a magyarság úgy fohászkodott Ady Endrével: „*Uram! Békíts ki Magaddal, s magammal,…*", olyan nagy szükségünk volt nemzeti identitásunk erősítésére, mint egy falat kenyérre. Ennek egyik lehetőségét találták meg azok az ifjúságunk sorsát szívükön viselő nevelők, akik a walesi születésű Baden-Powel nyomán, Sík Sándorral és gróf Teleki Pállal az élen felismerték – ahogyan Sinkovits Imre színművészünk, az egykori 158. Árpád cserkészcsapat őrsvezetője megfogalmazta – „*az akkori Magyarország fiatalságának nevelésére, szórakoztatására, energiájának igazán hasznos erőműbe terelésének módját,* […] *aminek a Haza s a Nemzet jövője látja hasznát, miközben boldog, életre meghatározó élményt ad a kiábrándult, önmegvalósításának lehetőségeit így-úgy kereső gyermekeknek.*"[1]

„*A cserkészet már korán önként jelentkezett az egységes nemzeti műveltség szabadcsapatába*" – írja Morvay Péter a *Cserkészvezetők Lapja* számára az 1940-es évek elején készült cikkében. „*A cserkészet* – olvashatjuk – *jó munkát végzett a magyar népdalok és a magyar táncok népszerűsítése és terjesztése érdekében. Ma már nem az a helyzet, mint régen, amikor – ahogy Kodály panaszolta – az ember Budán is a »bécsi hegyeken« képzelhette magát, ha a szél fülébe hozta messziről a cserkészfiúk énekének dallamát. Csínom Palkó ma már nem érzi magát árvának egy szál csontos karabélyával, az idegen dallamok tömegében.* […] *A cserkészet zenei műveltségéről tehát ma már elmondhatjuk, hogy egységes és nemzeti, de nem mondhatjuk el a társadaloméról, s nem mondhatjuk el sem a társadalom, sem a cserkészet* teljes *műveltségéről.*"

Abból kiindulva, hogy a népi műveltség értékei még nem váltak az egyetemes magyar műveltség közkincsévé, Morvay Péter még egyetemi hallgató korában bekapcsolódott a cserkészmozgalomba. Tökéletesen megértem elhatározását, hiszen amikor az 1950-es évek végén néhány egyetemista barátommal a magyar sorskérdések talán legsúlyosabb tünetét, az egykét akartuk tanulmányozni, én is valamilyen „fedőszervezet"-et kerestem ehhez, s így találtam rá az úgynevezett „*önkéntes néprajzi gyűjtőmozgalomra*". Morvay Péter már emberöltővel korábban, az 1930-as évek első felében a cserkészetben találta meg azt a szervezeti lehetőséget, amelynek keretében a mozgalom szellemiségét – emberibb embert! – ki-

1 *Siki bá'* [Sinkovits Imre]: Előszó *Bakay Kornél* Ragyogj, cserkészliliom! c. könyvéhez. Metrum, Bp., 1989. 11.

egészítették a nemzeti érdekeinket szolgáló – magyarabb magyart! – célkitűzéssel, s ezzel a Magyar Cserkészszövetség a nemzeti öntudat újjáélesztésének egyik oszlopa lett. Aztán ahogy a német expanzió egyre inkább veszélyeztette a magyarság kulturális identitását és politikai függetlenségét, a cserkészmozgalom szellemisége egyre nagyobb szerepet kapott a nemzeti önvédelemben.

Morvay Péter országos szakvezetőként 1943-ban kidolgozta a Magyar Cserkészmozgalom *magyarságnevelési munkatervét*, amelybe számos olyan stratégiai szempont is bekerült, amit később felismerhetünk az önkéntes néprajzgyűjtő és a honismereti mozgalom célkitűzései és feladatai között. Morvay a cserkészet magyarságnevelő szolgálatának tengelyébe az 1939-ben elsősorban az általa – Karácsony Sándorral együttműködve – létrehozott úgynevezett *regöscserkészet*et állította, mert kétségtelen, hogy a cserkészmozgalomnak ez az ága épült leginkább a népi és a nemzeti hagyományra. A program szerint „*a regöscserkész munkában a cserkészmozgalomnak egy új, nemzeti szolgálata bontakozott ki*", ebben jelentős szerepe lesz „*a városi társadalmi rétegek között fennálló korlátok döntése terén*", és szervesen csatlakozik „*a falu és a város összeregölését szolgáló*" cserkészmunkához. A regöscserkészet feladata „*az egységes műveltségű és öntudatú nemzeti társadalom kialakulására irányuló cserkésztevékenység*" megvalósítása. Ennek érdekében megfogalmazta a regöscserkész-mozgalom legfontosabb célkitűzéseit, valamint az úgynevezett *regöspróba* téziseit. Ezek szerint a regöscserkész:

Ismeri és népszerűsíteni tudja a magyar népi műveltség értékeit, mint a népzene, néptánc, népköltészet, népművészet, rovásírás stb.

Tud ötven kijelölt és ötven szabadon választott népdalt, köztük saját vidékének dalait is. Tud három népmesét és két népballadát.

Ismeri a magyar nemzetnevelők (Zrínyi Miklós, Széchenyi István, Németh László, Illyés Gyula és mások) tanítását.

Ismeri a néprajzi gyűjtés módszerének alapjait. Néprajzot gyűjt (dal, mese, játék, tánc, díszítőelemek, hagyományos ételek stb.), s naplójában rögzíti a gyűjtött anyagot. Megszerez egy néprajzi tárgyat a csapat számára.

Vázlatosan ismerteti a magyar nyelvterület néprajzi tájegységeit, s behatóan ismerteti valamelyiket.

Ismeri a magyar nép eredetét, múltját, mai helyzetét, műveltségét.

Akkoriban ezekre a tézisekre alapozva készültek 1941-től 1944-ig a regöscserkész-mozgalom munkatervei. Mai szemmel visszatekintve talán anakronizmusnak tűnik, hogy a háború közeledtének éveiben voltak, akik tervezni merték a magyar jövőt, de Morvayék nyilván úgy gondolták, hogy nem az országot fenyegető romláson kell keseregniük, hanem a megpróbáltatások elviselésére kell felkészíteniük a magyar ifjúságot. Ezért *regösut*akat szerveztek, elsősorban a visszatért területekre, nagy súlyt fektetve a szórványban élő magyarok lelki gondozására, s hogy a mozgalmat és a tudománysegítést összekapcsolják, *népismereti tábor*okat szerveztek Erdélybe, a Délvidékre, Kárpátaljára.

Morvay Péter jól érzékelte, hogy az 1930-as években „*az úr és paraszt*" között társadalmi helyzetüket tekintve olyan szakadék létezik, ami, ha nem is teszi lehetetlenné, mindenképpen megnehezíti, hogy az „adatközlő" és a „gyűjtő" között létrejöjjön az a jól összehangolt, természetes kapcsolat, ami a hasonlóan gondolkodó, jó ügyben fáradozók közös érdeklődéséből megvalósulhat. Ezért tartotta fontosnak az ifjúság bekapcsolását, mert velük a néprajzgyűjtés során áthidalhatónak vélte a társadalmi-politikai szakadékot. Mint *Kaláka* című írásában kifejtette: „*A fiatalságot társadalmi helyzete alkalmassá teszi a gyűjtőmunkában való részvételre. A falusi tanulóifjúság gyűjtőmunkáját a társadalmi válaszfalak még*

nem gátolják. A diákgyereket népünk még maga közül valónak érzi, nem utasítja el. Tartózkodás nélkül megnyilatkozik előtte."[2]

Megismerve a cserkészet, különösen a regöscserkészet célkitűzéseit, megérthetjük, hogy miért tiltották be 1948 után a magyarság fölött egyeduralomra törő, idegen érdekek szolgálatában álló politika hazai képviselői a magyarság szellemi önvédelmét támogató cserkészmozgalmat. Amint maga Morvay Péter mondta egy beszélgetése alkalmával: „*A cserkészet része volt az akkori idők szellemi honvédelmének, majd később igen eredményesen segítette a nyugati magyar cserkészetnek azt a törekvését, hogy a kisodort fiatalság nemzedékeit megtartsa a nemzeti kultúra közösségében. Ennek a nemzeti szolgálatra nevelő, Teleki Pál szavával: kötelességet kereső regöscserkészetnek dokumentumait felkutatni és az újjászülető magyar cserkészetben hasznosítani igen fontos munkaközösségi feladat.*"

A regösmozgalomnak általában kevésbé volt politikai töltése, viszont olyan ifjúsági tömegmozgalom lett már a Horthy-korszakban, amely sokakat vitt a korszerű táj- és népkutatás táborába. Rábai Miklós éppen ilyen regöscsapatból nőtt ki, akárcsak Béres Ferenc, Vass Lajos és még sokan mások. Kristó Nagy István szerint a regöscserkészet puszta léte is ellensúlyt jelentett a cserkészetet fasizálni akaró törekvésekkel, amelyek később nyíltan nyilas irányba vihették volna az ifjúságot. A regöcscserkészet inkább a népi írók táborába terelte a fiatalságot, vagy legalábbis annak jelentős részét.[3]

Ezt a szellemiséget igyekezett Morvay Péter átültetni, vagy inkább átmenteni az önkéntes néprajzi gyűjtőmozgalomba. Már az 1930-as években sok energiát fordított a néprajzi gyűjtőmunka szervezésére, az érdeklődők köréből az amatőrök, az önkéntesek toborzására, szervezésére, oktatására. Már veszprémi gyakornoksága kezdetétől foglalkozott a néprajzi gyűjtés szervezésével. A *Dunántúli Szemlé*ben KALÁKA címmel néprajzi rovatot indított, amelyben „*A dunántúli falusi, vagy huzamosabb időt falun töltő tanuló-ifjúság néprajzi gyűjtőmunkáját kívánta megszervezni és irányítani.*"[4] Veszprém után az Országos Táj- és Népkutató Központban (és különböző neveken továbbélő jogutódaiban) igyekezett megvalósítani Györffy István koncepcióját, miszerint a középiskolába „*nem csak önálló tantárgyként óhajtjuk bevinni a népismeretet, hanem valamennyi tantárgy alapjává kívánjuk tenni*". Ezért a tanítóképzők és a középiskolák magyartanárai számára tartottak magyarságismereti, népismereti tanfolyamokat. Az 1930-as évek végén Teleki Pál és Györffy István két fiatal néprajzkutatót küldött Svédországba és Finnországba, hogy tanulmányozzák, majd visszatérésük után alkalmazzák a hazai viszonyokra a kérdőíves néprajzi gyűjtés Skandináviában elterjedt és jól bevált módszerét. Ezt a Gunda Béla és Keszi Kovács László által kidolgozott rendszert fejlesztette aztán tovább Morvay Péter az Országos Táj- és Népkutató Központban, s az 1940-es évek elején az intézet titkáraként négy alkalommal szervezett Ifjúsági Táj- és Népkutató Pályázatot, amelyek a későbbi, önkéntes néprajzi és nyelvjárási pályázatok előképeinek tekinthetők. 1942-től a regöscserkészek nyári táborozásait is rendszerint arra használta, hogy megtanítsa a táborozókat a tudománysegítő munkára, s megismertesse velük a magyar tájak természeti és kulturális értékeit. Mint az országos táj- és népkutató munka előadója tanfolyamokat, kutatótáborokat szervezett és irányított, s ezek eredményeként mintegy tízezer kéziratlapnyi értékes néprajzi leírás került az intézet adattárába, ami később a Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattárának anyagát gyarapította.

2 Dunántúli Szemle Könyvei, 169. Szerk.: *Pável Ágoston*. Klny. Dunántúli Szemle VI. 1940. 5–6. sz. 3.
3 *Kristó Nagy István*: A regöscserkészet. Honismeret 1981. 3. 48.
4 Dunántúli Szemle 1940. VII. 5–6. 205.

1949-ben, miután hazatért a szovjet hadifogságból, Morvay Péter a Néprajzi Múzeumban folytatta az önkéntes néprajzi gyűjtőmozgalom kialakítását, szervezését és működtetését. Széles körű szellemi kapcsolatrendszerére építve sikerült megteremtenie minden mozgalom három legfontosabb föltételét. A múzeum adta az *intézményi hátter*et, ahol K. Kovács Péterrel létrehozták az Ethnológiai Adattárat. Széles körű, elsősorban levelezésen alapuló *személyes kapcsolat*okat alakított ki elsősorban a vidéken élő potenciális gyűjtőkkel, akik végzettségükre és szolgálati helyükre való tekintet nélkül, néptanítói lelkülettel keresték a lehetőséget, a mind nyíltabb és erőszakosabb diktatúra egyre szűkülő lehetőségei között a magyar kultúra szolgálatának alkalmait. És végül a harmadik föltételként ott volt *ő maga*, aki lemondva tudományos ambícióiról néhány segítőtársával – Végh József, Balogh Lajos, Hajdú Mihály és mások – gondoskodott a gyűjtőkkel való kapcsolattartásról és szakmai képzésükről. 1960-tól évről évre meghirdették az Országos Néprajzi és Nyelvjárási Gyűjtőpályázatot, 1963-tól pedig évente, kétévente megrendezték a Önkéntes Néprajzi és Nyelvjárási Gyűjtők Országos Találkozóját.

Bármilyen meglepő, az 1950–1960-as évek kegyetlen ideológiai korlátai között többé-kevésbé eredményesen működhetett ez a mozgalom, de az 1960-as évek második felében a Néprajzi Múzeumból fokozatosan kikoptak azok a munkatársak, akik azt a Németh László által megfogalmazott elvet vallották, hogy Kelet-Európa viszonyai között élő nemzetek esetében a néprajz – több mint tudomány. Egyre inkább olyanok kerültek döntési helyzetbe, akik politikai szempontból is inkább a *tűrt*, mint a *támogatott* kategóriába sorolták a gyűjtőmozgalmat. Ők aztán mindinkább kényelmetlen nyűgnek érezték a lelkes amatőrökből álló gyűjtők szervezését, s Morvay Pétert az első adandó alkalommal – 60 éves korában – nyugdíjba küldték. Ezzel takaréklángra kívánták állítani a gyűjtőmozgalmat, de Morvay Péter megtalálta a lehetőséget, hogy Töltési Imrének, a Hazafias Népfront Honismereti Bizottsága titkárának segítségével átmentse a felhalmozódott energiákat, tapasztalatokat és általában az úgynevezett „kapcsolati tőkét" a Népfront keretei között szerveződő honismereti mozgalomba. Itt ugyanis éppenséggel fordított volt a helyzet, mint a Néprajzi Múzeumban: nem a szakmai munkát kellett a gyűjtőmozgalom lelkes munkásaival támogatni, hanem a Népfront által felkarolt önkéntes gyűjtőkhöz kellett megnyerni a néprajztudósok szakmai segítségét. Ehhez pedig számos jeles személyiséget talált Töltési Imre és Morvay Péter.

Így aztán felgyorsult a folyamat, amelynek során az önkéntes néprajzi és nyelvjárási gyűjtőhálózat összefonódott a Hazafias Népfront politikai oltalmában kibontakozó honismereti mozgalommal és jelentős mértékben gazdagította, színesítette annak addig túlnyomóan a helyismeretre, helytörténetre koncentráló tevékenységet. Erre az időszakra később így emlékezett vissza Töltési Imre: „*A honismereti mozgalom csírái 1958–1960-ban kezdtek kibontakozni. 1956 után az iskolákban, a művelődési otthonokban kisebb, azonos érdeklődésű közösségek verődtek össze, egy-egy tanárember, vagy népművelő közé csoportosultak, s szakkör jellegű önkéntes tevékenységbe fogtak: megfigyelték környezetüket, országot jártak… Ezeknek a kisebb-nagyobb közösségeknek a tevékenységét egyre inkább a tudatosság jellemezte, de még legtöbbször magukra hagyva dolgoztak, legföljebb a Néprajzi Társaságtól, a megyei Módszertani Tanácsadótól, a Néprajzi Múzeumtól és a helyi múzeumok munkatársairól kaptak tanácsot, támogatást. Erre figyelt föl a Népművelési Intézet néhány munkatársa és javasolta a néprajzi gyűjtőmunka módszereinek tudományos kidolgozását. Ez a tevékenység beleillett az intézet feladatkörébe és megtalálta a szövetségeseit is, elsősorban a néprajzosok, a pedagógusok és intézményeik körében. A Hazafias Népfront pedig, amely ekkor még – ahogy mondani szokták volt – a »fügefalevél« szerepét töltötte be, a Népművelési*

Intézethez hasonlóan országos apparátussal rendelkezett, kapott a lehetőségen és odaállt az ügy mellé."

Az önkéntes néprajzi gyűjtőmozgalom úgy kapcsolódott a honismereti mozgalomhoz, ahogyan a természetes szövetségesek, vagy talán nevezhetem őket *fegyvertárs*aknak, amikor az összeköttetéssel mindkét szervezet gazdagodik. Hiszen általában ugyanazokkal a gyökerekkel rendelkező, hasonló értékrendeket valló emberekről, közösségekről volt szó. Akiket a regöscserkészet, vagy legalábbis annak híre, emléke, tanítása indított el azon az úton, amely az önkéntes gyűjtők táborába és/vagy a honismereti mozgalomba vezette.

Mert a manapság divatos – és remélem, még nem teljesen lejáratott szlogen – szerint „*összenő, ami összetartozik*". S azóta a honismereti mozgalom már több mint negyedszázada Honismereti Szövetségként működik, s az önkéntes néprajzi gyűjtőmozgalom is megújult és értő kezekben méltó helyére került. Innen, Gyimesből ugyan nehéz megítélni, hogy a Néprajzi Múzeum és más néprajzi intézmények milyen mértékben segítik és veszik igénybe az önkéntes gyűjtőmozgalomban rejlő energiákat, de azt látom a Néprajzi Hírek beszámolóiból, és a Magyar Néprajzi Társaság Önkéntes (vagy újabban Néprajzi) Gyűjtő Szakosztályának *Tradició Pályázat*ára évről évre beérkező imponáló mennyiségű és föltehetően színvonalú pályamunkából, hogy ezek – mint korábban is – értékes anyagokkal gazdagítják a Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívumát. A Honismereti Szövetség pedig immár felvállalta azt a valaha *magyarságtudomány*nak nevezett területet, amelyről Németh László azt írta, hogy *nem is annyira tudomány, mint inkább mesterség.*

A regöscserkészek által elvetett magok tehát kikeltek, és a többnyire kedvezőtlen időjárási körülmények ellenére felnőttek, terebélyes fává emelkedtek, amelynek gyümölcseit – reményeim szerint – még sokáig élvezhetik mindazok, akik nemzetmegtartó értéknek tekintik néprajzi és honismereti örökségünket. Morvay Péter és Töltési Imre elégedetten tekinthetnek le ránk mennyei dolgozószobájuk íróasztala mellől.

Halász Péter

A honismereti mozgalom jövője az egy évtizede megfogalmazott felhívás tükrében

Tisztelt Konferencia! Tisztelt Honismerők!

Amikor összeállt e konferencia programja, akkor én azt a címet kaptam: *A honismereti mozgalom jövője a felhívás tükrében*. Most ebbe a címbe kapaszkodom, előadásomban a 10 évvel ezelőtt megfogalmazott mondatok lesznek vezetőim, az akkori, egyébként ma is érvényes és mindenképpen gondolkodásra indító szövegből kiindulva szólok mozgalmunk, szervezetünk jövőjéről, az előttünk álló kihívásokról.

Amikor 2007-ben itt, Szombathelyen meghirdettük a *Honismeret Napjá*t, akkor még azt olvashattuk a felhívásban, hogy a honismereti mozgalom „*csaknem fél évszázada szolgálja a magyarság és a társadalom önismeretét, ápolja szülőföldje és lakóhelye iránti elkötelezettségét*". Ma már elmondhatjuk, hogy nem „csaknem", hanem már *bő* fél évszázada szolgál

mozgalmunk. Úgy hiszem, hogy az utóbbi tíz évből és a több mint ötvenből (56-ból!) sok erőt és példát meríthetünk a jövő építése közben. Sokszor hangsúlyoztam én is, hogy ez nagyon nagy dolog, hogy a mi közösségünk nem a rendszerváltoztatáskor állt össze, kezdte el önként vállalt feladatát, hanem évtizedekkel korábban, amikor különös súlya volt a hagyományátadásnak, a helytörténeti értékek mentésének. Szövetségünk jövőjét elképzelhetetlennek tartom mozgalmunk múltbeli értékeinek továbbvitele nélkül, nemcsak azért, mert nem tagadhatjuk meg magunkat, hanem, mert olyan tapasztalati tőkénk halmozódott fel ezáltal, amely igazi talentum, amit nem szabad elásnunk, inkább fialtatnunk kell. És fontos azt is megmutatnunk, hogy mennyi mindent tettünk ebben a szó szerint bőséges fél évszázadban Bél Mátyás és más szellemi elődünk nyomdokain járva. Ugyanis senki sem fogja elmondani és megírni helyettünk, hogy mivel járultunk mi hozzá nemzeti örökségünk és közösségünk megmaradásához. Ez a múltból táplálkozás viszont nem jelenthet múltba fordulást. Meg kell ismertetni a múltunkkal az embereket, ugyanakkor nem élhetünk csak a múltunkból, abból, hogy mit tettünk eddig. Magyarul: nem ülhetünk a babérjainkon! Szükséges a továbblépés és újra és újra képessé kell válnunk a megújulásra. Nem lehet mindent ugyanúgy csinálni, merni kell változtatni és nem szégyen ellesni másoktól is jó módszereket. Úgy látom, ebben van még mit fejlődnünk.

A felhívás így folytatódik: „*Összegyűjti, közösséggé formálja a hagyományosan magyarságismeretnek nevezett tudományágak* […] *hivatásos és amatőr kutatóit és gyűjtőit.*" Igaz-e ez napjainkban is? Valóban gyűjtőhelye-e a helytörténet-kutatóknak szervezetünk? Sajnos ki kell mondanunk: hogy egyre kevésbé. Természetesen nem lehet mindenkit bevonni, mindenkit behúzni egy közösségbe. De meg kell próbálni minél több módon, kitartóan, és használni, illetve adaptálni akár a modern hálózatépítés módszertanát is célunk eléréséhez. Minél több embert elérni! Ez ma a technikai vívmányoknak köszönhetően minden eddiginél könnyebb és ez a mai globalizált, zilált világunkban minden eddiginél nehezebb. A fogyasztói társadalom „vívmányai" mellett túl sok a más irányba ható inger, de sok a kulturális szereplő, a hasonló és konkurens program is, és még hosszasan lehetne folytatni azt, hogy miért is nehéz sok embert elérnünk. Persze az is kérdés: hány ember számít soknak? Előbb azt mondtam, hogy minél több embert elérni, és ez minden esetben egy elérhető cél, mert nem azt a lehetetlen célt tűztük ki, hogy minden embert elérjünk, „csak" minél többet. A mozgalmunk jövőjét részint ez fogja eldönteni. Sajnos ezen a téren sem állunk jól. Kevés emberhez jutunk el, nagyon sok esetben csak „magunknak" szervezünk rendezvényt. A magunkat itt a tagságra értem. Egy olyan szervezet azonban, amelynek mozgalmi alapjai és céljai vannak, nem maradhat meg a maga kis megszokott világában. Ez ugyan ideig-óráig működhet, egy kisebb kört közösségben tarthat – és én ezt sem tartom kevésnek, félreértés ne essék –, de messzire nem vezet. Nyitni kell, élénken figyelni, hogy kik foglalkoznak hivatásos vagy amatőr módon (szívvel-lélekkel) a honismerettel, helytörténeti kutatásokkal és azokat személyesen keressük meg: kérjük fel előadásra, hívjuk meg kirándulásra, vonjuk be vetélkedőnk zsűrijébe, illetve hívjuk el – nem egyszer s nem kétszer – a rendezvényeinkre. És mindezt folyamatosan, kitartóan, hogy eredményesek lehessünk. Nyilván, hogy nem tömegek mozdulnak majd meg, de egy-két értékes honismerő sokat érhet. Lehet, hogy nem rögtön fognak belépni, de kialakul egy kötődés – nemcsak a helyhez, ahol élnek, hanem immár ahhoz a közösséghez is, amely szeretettel és figyelemmel fordul hozzájuk, olyan célokért munkálkodva, amelyek számára is fontosak. Tudjuk, hogy mennyit jelent szervezeteinkben egy lelkes tag, egy jó titkár… És egy kicsit az előbbi felsoroláshoz visszatérnék és kiemelném a rendezvényekre való meghívást. A jövőben én magam nagyon szeretném, ha a mozgalmunkon belül egy mozgalmat indítanánk, hogy

minden tagszervezetünk hívjon meg minél több olyan embert az Országos Honismereti Akadémiára, aki bár nem tagunk, de foglalkozik hon- és népismerettel. Így is be lehetne vonni jó néhány új erőt, mert, ha valahol meg lehet ismerkedni velünk, akkor az nagy, egyhetes konferenciánk, amely mindig nagyon színvonalas és érdekes. A minél több ember és minél több fiatal elérésében pedig egyre nagyobb segítséget nyújthat nekünk honlapunk és facebook oldalunk. Ezek nélkül ma már nem lehetünk versenyképesek és sikeresek. Ezeknek nagyon tartalmasaknak és szépnek, tardícionálisnak, de korszerűnek is kell lenniük. Egyszerűen be kell lépnünk nekünk is a 21. századba! A tartalom mellett mai erősen vizuális világunkban maga a forma nagyon felértékelődött. Ezért újítjuk most meg lapunk és honlapunk arculatát és készült végre szervezetünknek logó, embléma.

Visszatérve a felhívás szövegéhez: felsorolja országos nagyrendezvényeinket a Honismereti Akadémia mellett, az Ifjúsági Honismereti Akadémiát, a Honismereti Kiadványszerkesztői Konferenciát és az Iskola és Honismeret tanácskozást, amely helyett az utóbbi években a Hon- és Népismeret Konferenciát hívtuk életre. Ehhez még hozzátehetjük immár a határon túl ívelő honismereti konferenciáinkat, amelyek – hasonlóan a kiadványszerkesztőihez – kétévente kerülnek (felváltva) megrendezésre. Négy országos konferenciája van tehát a Honismereti Szövetségnek egy évben, ami jelentős teljesítménynek mondható. Ez is egy olyan tradíció, amelyet folytatni kell. Ezek közül úgy érzem, hogy a középiskolás diákok számára szervezett Ifjúsági Akadémiával van a legnagyobb gond. Ez pedig nem a tartalommal, hanem a részvétellel kapcsolatos probléma. Egy kárpát-medencei ifjúsági konferencián kevés a 40–60 diák, amelyből mondjuk már egy jó ideje az egynegyede Erdélyből és Partiumból érkezik. Utóbbi örvendetes, de az összlétszám azért sem, mert immár rendszeresen nincs jelen a megyék fele és Budapest sem. Ezen véleményem szerint sürgősen változtatnunk kellene! Minél több iskolához, diákhoz eljutni! Itt is ez a cél a jövőben. És ez a tagszervezetek eminens feladata lenne mindenhol. Két-három, arra érdemes diákot küldeni egy megyéből vagy a főváros középiskoláiból – ez nem lehet lehetetlen feladat. Mozgalmunk, szövetségünk működése tükröződik abban is, hogy hány megyéből hány diákot tudunk elhozni a nekik rendezett konferenciára.

A tíz évvel ezelőtti rendezvényeink között szerepelt még 40–50 honismereti tábor is. A jövőben nem lehet más célunk ezzel kapcsolatosan sem, minthogy tegyünk valamit ezen a téren. Szövetségünkhöz valamennyire kötődő táborból ugyanis jó, ha néhány maradt mutatóba. Ezen a helyzeten csak akkor lehetne – véleményem szerint – változtatni, ha a szövetség egy nagyobb évi állami támogatást kapna erre a célra. Erre látok esélyt, de egy országos honismereti nyári táborra még inkább, amely évekkel ezelőtt már felmerült, amikor az egyetemistákat kivontuk az Ifjúsági Akadémiáról. Szüksége lenne mozgalmunknak egy ilyen programra, mert ez is alkalmas lehetne arra, hogy a fiatalokat szólítsunk meg és kialakulhasson bennünk egy honismereti közösségi érzés. Ha egy évben nemcsak egy konferencián, tehát mégiscsak egy kötöttebb közegben, hanem egy táborban is találkozhatnának, az már egy olyan kötődést jelenthetne, amely arra ösztönözheti a fiatalokat, hogy a rendezvényeinken túl is tartsák egymással és akár szervezetünkkel, tagszervezeteinkkel a kapcsolatot. Erre van már valamiféle példa, hiszen látom a facebook-on, hogy „élő" maradt a kapcsolat, egymást bejelölik a fiatalok és ki mennyire, de tartja a kapcsolatot azokkal, akikkel a mi rendezvényünkön találkozott és összebarátkozott.

A felhívás említi az ifjúsági történelmi és művelődéstörténeti vetélkedőket is. Ezen a téren a múltban nagyon jelentős eredményeket értünk el. Sajnos ez már nem a közelmúltat jelenti. Nagy országos honismereti, történeti versenyt már hosszú évek óta nem tudtunk rendezni. Az utóbbi években pedig rendeztek Magyarországon Országos Honismereti Ta-

nulmányi Versenyt. Ezen a címen. A baj csak az, hogy nem mi. Nem fogják/nem fogjátok kitalálni, hogy ki a szervező. A Proking Hungaria nevű Kft. A közelmúltat és a jelent tehát elvesztettük ezen a területen. Nagyon jó lenne, ha ez a helyzet megváltozhatna, mert a diákok megszólításához ezt az eszközt is fel kellene használnunk. Néhány megyei tagszervezetünk rendez helytörténeti versenyeket és remélem ezt a jövőben is folytatják. Ezek közül is van talán olyan, amely általános iskolásoknak rendez versenyt, de középiskolásoknak nem. Pedig szükséges lenne arra, hogy az általános iskolától az egyetemig és azon túl „*fogjuk a fiatalok kezét*". Éreztetni kell velük, hogy fontosak nekünk, hogy számítunk rájuk a következő versenyen, a következő konferencián, a következő rendezvényünkön. Jelenleg (és a múltban is) azt csináltuk – legalábbis a legtöbb helyen –, hogy megfogtuk a kezüket, aztán idejekorán elengedtük. Én nem mondom, hogy ez egy egyszerű feladat, valóban nagy és kitartó munkát igényel és nemcsak egy emberen kellene hogy múljon, hanem egy csapaton. Máshogy egyszerűen nem lesz fiatalítás. Ez pedig a jelen és a jövő legnagyobb kihívása szervezetünkben! Erre stratégiát, módszereket kell kidolgoznunk, a máshol működő jó példákat átvennünk. Nem jöhetünk mindig azzal, hogy hogyan és miért nem lehet… Mint mondtam, csapatban, kitartó munkával ez sikerülhet. Nem gyors eredményeket remélek, de egy lassú gyarapodást mindenképpen elérhetnénk. Például használnunk kellene az önkéntesség intézményét, azt, hogy diákoknak bizonyos óraszámban (napokon) közhasznú munkát kell végezniük. Jó lenne, ha néhány tagszervezet ezzel megpróbálkozna és elmondaná, hogy hogyan lehet ezt jól csinálni, hogyan lehet ezt a céljaink eléréséhez felhasználni.

Mindazt, amit elmondtam, persze csak egy viszonylag erős közösség tudja megpróbálni vagy elérni. Ilyenek vannak a szervezetünkben, név nélkül ide én a 21-ből tagszervezetünkből 8-at sorolnék, 7-et a közepesen vagy gyengén működők közé, 5-öt alig tevékeny vagy tetszhalott tagszervezetnek tartok és ugye Nógrádban sohasem jött létre az óhajtott megyei honismereti egyesület. Úgy gondolom, hogy a következő három év egyik legfontosabb feladata szövetségünk számára, hogy az utolsó kategóriába tartozó, a szervezetünk egynegyedét kitevő tagegyesületeket újjászervezzük és lendületbe hozzuk. Ez sem lesz könnyű feladat, de tovább már nem odázhatjuk el a cselekvést ebből a célból. Mindig a XVII. század nagy magyar államférfijának, Esterházy Miklós nádornak a mondása jut eszembe ilyenkor: „*Őrültség semmit sem tennünk, ha mindent nem tehetünk is!*"

A 2007-es honismeret napi felhívásban felsorolva szerepelnek a mozgalmunk piros betűs ünnepén való tennivalók, azaz az ünneplés lehetséges módozatai. Például, hogy „*avassunk minél több honismereti témájú emléktáblát*". Elmondhatjuk, hogy egykor az országnak nagyon sok helyén a mi mozgalmunk volt az emléktábla-állítás fő kezdeményezője. Úgy gondolom, hogy a Honismereti Szövetség megyei tagszervezeteinek, illetve e szervezetek kisebb tagegyesületeinek is újfent nagyobb szerepet kellene ezen a téren kifejteniük. Természetesen ez nemcsak emléktáblák elhelyezésének javasolását jelentheti, hanem pl. egy jeles helyi vagy országos jelentőségű személy esetében szoborkészítés kezdeményezését is.

Az ünneplés honismereti témájú kiadványok, folyóiratok bemutatásával is megtörténhet. Mint a jövő héten Csongrád megyében, ahol megyei egyesületünk 2013–2015 közötti tevékenységét bemutató kötetet mutatnak be a honismeret napi rendezvény keretében. Itt jegyzem meg, hogy a jövőben egyre fontosabb lesz, hogy kiadványokban mutassuk be: mozgalmunk egy-egy helyen milyen értékmentő és értékátadó munkát folytatott. Ezeket fel kell mutatnunk annak a közösségnek, amelyért dolgozunk, hogy itt voltunk, itt vagyunk. De el kell készítenünk a saját mostani és leendő tagjaink számára is, hogy legyünk nyugodtan büszkék az elért eredményekre, hogy az utánunk jövő honismeretesek, helytörténészek is meríthessenek ebből. Nagyon fontos lenne, hogy még azok készíthessék el ezeket a forrá-

sértékű munkákat, akik évtizedekig csinálták azt. Ez persze nem zárja ki, hogy egyetemista-főiskolás fiatalokat rávegyünk, ösztönözzünk arra, hogy rólunk, a mi mozgalmunkról, munkánkról készítsék el szakdolgozatukat. Ez ugye egy újabb lehetőség lenne arra, hogy bevonjunk a körünkbe érdeklődő, tehetséges fiatalokat. Persze nemcsak magunkról lehet megjelentetni köteteket, hanem össze lehet szedni a helyben található emlékjeleket is egy vagy több kötetben, mint ahogy Bándi László elnök úr Veszprém megyében anno megtette vagy az út menti kőkereszteket, mint a Tolna megyeiek néhány éve. De kiadhatjuk értékes kötetét akár olyan helytörténeti kutatónak is, aki nem tagunk. Vagy, ha más kiadó adja ki, esetleg magánkiadásban jelenik meg a honismereti témájú kötet – nem zárja ki mindez, hogy könyvbemutatót szervezzünk ismertetésére. Egy jól és szépen megrendezett könyvbemutató – akár több kötet, kiadvány bemutatásával – nagyszerű alkalom lehet a találkozásra egymással és olyan emberekkel is, akik nem ismerik a mi tevékenységünket.

A honismereti témájú tanácskozások, rendezvények, kiállítások jönnek ezután a tíz éve született felhívásban. Ezen a téren állunk talán a legjobban, már azokon a helyeken, ahol aktív a szervezeti életünk. Itt a jövő szempontjából csak egy felvetést, illetve olyan javaslatot tennék, amely egyáltalán nem újszerű, hiszen Pest megye és Budapest relációjában évekig példa volt rá: szervezzenek közös honismeret napi ünnepet vagy az év bármelyik más időszakában akármilyen más rendezvényt pl. a szomszédos megyék. Ezekkel az együttműködésekkel erősíthetjük egymást és még több embert mozgathatunk meg közös céljaink érdekében.

Varga István előadásában már idézte a felhívás következő mondatát: „*Keressük a kapcsolatot az országból kirekesztett nemzettestvéreink identitásukat erősíti mozgalmaival, szervezeteivel.*" A jövőnek, mégpedig a közeljövőnek egyik fontos feladata lehet ez, hiszen ebben is van lemaradásunk, hiányosságunk. Először is fel kellene térképeznünk pontosan, hogy kik végeznek a határon túlon ilyen tevékenységet, és ha tudjuk, kik azok, akkor meg kell őket keresnünk. Vannak ilyen kapcsolataink persze, de azért egyelőre nem túl sok. Ezek mellett a már meglévő kapcsolatainkkal, külhoni társszervezeteinkkel is lehetne közös programokat szervezni. Jómagam nagyon szeretném pl., ha a következő öt esztendő valamelyikében végre a határon túlra tudnánk vinni az Országos Honismereti Akadémiát. Nyilván a távolság miatt egy közeli nagyváros, mondjuk Nagyvárad vagy Révkomárom jöhetne szóba, de nagyon fontos lenne, hogy ez megtörténjen, mert ezzel is hangsúlyoznánk, hogy a mi szövetségünk kárpát-medencei hazában, honban gondolkodik, nem csupán a csonka országon belül szövetkezik egymással a tevékeny hazafiság jegyében, hanem összefog a kiszakított területek magyar szervezeteivel is. Természetesen hazai nemzetiségeinkről sem felejtkezhetünk meg, ahogy azt beszédem sorvezetője, a felhívás szövege is hangsúlyozza. Két évvel ezelőtti szekszárdi akadémiánkra hivatkozom, amikor azt mondom, hogy nem felejtettük őket sem el.

És nagyon fontos az utolsó pont, ezért szó szerint idézem: „*Legyen ez a nap az elvégzett munka számbavételének, az elkövetkező feladatok megfogalmazásának ünnepi alkalma, ahol kapjanak minél nagyobb nyilvánosságot a honismereti munka céljai és eredményei.*" Igen, tegnap már említettem köszöntőmben, hogy ez rendkívül fontos lenne: hogy magunkkal is foglalkozzunk, hol tartunk, mit szeretnénk, hogy lehetne… Olvasom a régi *Honismeret*ekben a mozgalom belső helyzetértékeléseit, a Honismereti Akadémiákon elhangzott ezzel kapcsolatos hozzászólásokat, szekcióbeszámolókat és azt látom, hogy ez a múltban sokkal hangsúlyosabb volt. És Bartha Évától is hallottam erről, ti. hogy a legtöbb Akadémián (általában annak második felében) megbeszéltük magunk között, hogy pl. milyen kihívások előtt áll mozgalmunk. Ezt a valódi értelemben vett tanácskozást a jövőben

újra előtérbe kellene helyeznünk, úgyhogy azt javaslom már most, hogy a jövő évi honismeret napi helyi rendezvényeken ez legyen a téma vagy legalábbis az egyik, és a következő országos akadémiánkat pedig nagy részben szenteljük ennek. Ebben a fél órában ugyanis én sem beszélhettem mindenről, csak néhány jövőbeli célt vázolhattam, de nagyon fontos, hogy ne csak a szövetség elnöke mondhassa el gondolatait, hanem mindenki megtehesse ezt akár szóban, akár írásban. Egy rövid-, közép- és hosszútávú stratégiát kell alkotnunk a jövőben a jövőre nézvést, mert e nélkül nem tudunk megújulni, nem tudunk fennmaradni. Egy tradícióra építő szervezetnek pedig nem lehet más célja, hogy továbbvigye a saját tradícióját, létét is. Én úgy gondolom, hogy ez komoly munkával – együtt sikerülhet.

De, hogy mégse egy ilyen politikában gyakran használt (elhasznált) szlogennel, illetve közhellyel fejezem be mondandómat, engedjétek meg, hogy Halász Pétert – nagy elődömet, szövetségünk örökös tiszteletbeli elnökét – idézzem, akinek annyi mindent köszönhetünk, többek között a Honismeret Napjának ötletét, és az általam most annyit idézett felhívás megszövegezését is. Köszönjük neki most azt is, hogy bár betegsége miatt nem lehetett itt fizikai valójában, de lelki, szellemi értelemben nagyon is itt volt köztünk. Innen is jó egészséget kívánok neki és zárásképpen egyik – számomra oly kedves – mondatát, megállapítását idézem, amely így hangzik:

„*A hagyomány olyan, mint az énekesnek a kotta, a szőlőnek a karó: irányt mutat, támaszt nyújt. A hagyományok nélküli ember pedig olyan, mint a házatlan csiga – védtelen, kiszolgáltatott, befolyásolható.*" Mi – „*házas csigák*" tegyük, amit tennünk kell, tartsunk össze és ünnepeljük e házat – a hazát minden évben a Honismeret Napján!

Debreczeni-Droppán Béla

Szent-Györgyi Albert nyomában

Szent-Györgyi Albert az első és máig az egyetlen magyar tudós, aki a *Nobel-díj*at, a világ legnagyobb tudományos elismerését Magyarországon dolgozva, hazai eredményeiért nyerte el 1937. decemberben, 80 évvel ezelőtt. A tudós 85 évvel ezelőtt Szegeden izolálta nagy mennyiségben a C-vitamint a szegedi pritaminpaprika segítségével.

A Csongrád Megyei Honismereti Egyesület tagjai az évforduló alkalmából „*Szent-Györgyi-túrá*"-t szerveztek Szegeden 2017 tavaszán. Sétánk során kalandoztunk az időben, attól függően, hogy ahhoz a szegedi helyszínhez mikor kötődött a tudós.

Megemlékezésünket az Általános Orvostudományi Kar Dékáni Hivatalában, a Tisza Lajos krt. 109. sz. alatt kezdtük, ahol 2011-ben emlékszobát rendeztek be a kutató tiszteletére. Ott először felelevenítettük életét. Szent-Györgyi Albert Budapesten született 1893. szeptember 16-án. Édesanyja Lenhossék Jozefina, édesapja Szent-Györgyi Miklós. A család élete különösen alakult. Az édesapa főként a Salgótarján és Balassagyarmat közötti birtokán tartózkodott, az édesanya pedig a gyerekekkel Budapesten lakott. A gyerek Szent-Györgyi sokat labdázott, játszott jó kedvvel a vidéki birtokon. Budapesten a Lónyai Utcai Református Gimnáziumba járt, nem tartozott a jó tanulók közé. Valószínűleg nem tanult meg jól olvasni. 16 éves korában mégis elhatározta, hogy kutatóorvos lesz. 1917-ben orvosi oklevelet szerzett. Az 1914-től zajló első világháborúba behívták katonaorvosnak az orosz frontra, de megsebesült (szándékosan meglőtte önmaga karját), ezért hazaengedték. 1918-ban rövid ideig az olasz fronton is szolgált. Időközben megismerkedett a szép, intelligens, kiválóan

teniszező Demény Kornéliával, az egyik államtitkár lányával, és még 1917-ben feleségül vette. Egy lányuk született.

Szent-Györgyi az első világháború után a magyarországi zűrzavaros viszonyok miatt külföldön vállalt munkát. Bejárta Nyugat-Európát, majd 1927-től egy évig az Egyesült Államokban dolgozott, a vágóhidakról vásárolt nagy mennyiségű mellékvesét kutatta. A mellékveséből kivont anyag érdekelte, amelyet a narancsban és a káposztában is megtalált.

Közben Magyarországon a trianoni békediktátumot követően a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemet Szegedre helyezték át 1921-ben. Átköltöztek a nagy tudású oktatók, hallgatók. Szegedre nagy feladat hárult, el kellett helyeznie különböző épületekben az áttelepült egyetemet. Így pl. a rókusi és a móravárosi elemi iskolába, valamint a fémipariskolának épült Kálvária téri épületbe. Szent-Györgyi Klebelsberg Kunó akkori kultuszminiszter hívására hazajött, és 1930-tól 1945-ig a Szegedi Tudományegyetem Orvosi Vegyészeti Intézetének professzora volt, először a Kálvária téri épületben.

Miután hosszú élete eseményeit felelevenítettük az egyesület tagjainak, megnéztük az egész életművet felvillantó emlékszobát, amely az Általános Orvostudományi Kar Dékáni Hivatalában 2011-ben nyílt meg.

Majd dr. Bari Ferenc dékán úr engedélyével megtekinthettük a kar modern dékáni hivatalában és szobájában található Szent-Györgyi-relikviákat is. Láthattuk az eddigi dékánok arcképcsarnokán kívül az egyetem *Nobel-díj*as tudósát ábrázoló éremgyűjteményt, felmenőinek festményeit, a tudós mellszobrát és a róla készült festményt is. Élmény volt a kari tanács színhelye, szavazótáblája is. Megtekintettük a szintén itt elhelyezett, Diczfalusy Egon, Svédországban élő professzor által a karnak adományozott, Dél-Amerikából származó prekolumbianus szobor- és használati tárgyakból álló gyűjteményt is.

Sétánkat a Dóm tér felé folytattuk, gondolatban az 1930-as években kalandoztunk. Ott a Klebelsberg miniszter ösztönzésére felépült árkádok alatt található egyik épület, az Orvosi Vegytani Intézet (amelynek vezetője Szent-Györgyi volt) kapuja mellett található Szent-Györgyi-mellszobrot (Kalmár Márton, 2002), majd, az épület lépcsőházában, egy kutatásaihoz kapcsolódó domborművet (1987-ben készült) tekintettünk meg. Ebbe, az 1930-as évek elején felépült épületbe költözött át az intézet a Kálvária térről.

A Csongrád Megyei Honismereti Egyesület tagjai a szegedi emléktúra egyik állomásán
(Gergely István felvétele)

Sétánkat a Dugonics tér felé folytattuk. A tudós születésének 120. évfordulóján, 2013-ban Szent-Györgyi-szobrot avattak az egyetem központi épületénél. Ez a teljes alakos szobor Bíró Lajos alkotása. Különlegessége, hogy a központi épület lépcsőjéről lépeget lefelé a kutató, kezében pipával.

Túránkat a Kálvária téren fejeztük be. Ott található ugyanis a mai Szegedi Szakképzési Centrum Déri Miksa Szakgimnáziuma és Szakközépiskolájának épülete. Az 1920-as évek végén ott volt ugyanis a Szegedre költözött

kolozsvári egyetem vegytani intézete a laborral együtt, amelyet egy közös udvar kötött össze a biokémikus intézetvezető lakásával.

Még az 1920-as évek végén Szent-Györgyi ismeretlen anyagot talált a mellékvesében. A Goringenben elkezdett, de Magyarországon, ebben az épületben folytatott sejtlélegzéssel kapcsolatos kutatásai során jutott el a C-vitamin felfedezéséhez. Szegeden olyan növényi forrást keresett, melyből nagyobb mennyiségben lehet kivonni C-vitamint. Erre a célra a szegedi paradicsompaprika kiválóan megfelelt. Szegeden a paprikából kiinduló C-vitamingyártás módszerét is kidolgozták.

Szent-Györgyi Albert így mesélte el a C-vitamin felfedezését: „*Este a feleségem paprikát adott vacsorára. Nekem nem volt kedvem megenni, de nem volt elég bátorságom ezt megmondani. Akkor jutott eszembe, hogy én ezt a növényt még sosem próbáltam ki. Azt mondtam a feleségemnek, hogy ezt inkább elviszem a laboratóriumba (amelyet egy udvar választott el a lakásunktól), ahelyett, hogy megegyem. Még aznap éjjel megtudtam, hogy a paprika a C-vitamin kincsestára. Pár héttel később másfél kg vitamin volt a kezemben, addig csak ezredgramm mennyiségek voltak. Ezt szétosztottam az egész világon, és onnan tudtuk meg, hogy mi a C-vitamin pontos kémiai szerkezete. Ennek a következménye, hogy ma tonnaszámra gyártják mint az emberi egészségnek a kútforrását.*"

Valamikori lakásuk konyhájában 2012-ben az iskola Szent-Györgyi-emlékszobát rendezett be. Vargáné Szőke Márta igazgatónő és Szabó Éva tanárnő engedélyével megtekinthettük azt. A korabeli kémcsöveken, hűtőszekrényen kívül Szent-Györgyi sakk-készletét is láttuk. Beszéltünk arról, hogy Szent-Györgyi Szegeden nyitott sportkocsival járt, csinos feleségével teniszeztek, úsztak, a hallgatókkal közvetlen volt. Sokan nem nézték jó szemmel, hogy rajongott a művészetekért és a sportért. A leírások szerint lovagolt, vitorlázó-repülő-vizsgát tett, a városban pedig az elsők között autózott. Beszéltünk arról is, hogy Szent-Györgyi Miklósné Lenhossék Jozefina, a tudós édesanyja itt élt velük, s Szegeden halt meg, a Belvárosi temetőben van a sírja. A sírt minden évben déris tanulók gondozzák.

Utolsó állomásunkon felelevenítettük, hogy az 1930-as évek elejére felépültek az új klinikaépületek, többek között az Orvosi Vegytani Intézet. Ekkor Szent-Györgyiéknek is át kellett adniuk Kálvária téri lakásukat az épületet végre birtokba vevő iskolának. A Szent-Györgyi család a Roosevelt téri Wodianer-ház (14. sz.) 1. emeleti, Tiszára néző lakásában lakott ettől kezdve.

Szent-Györgyi Albert az orvostudományi *Nobel-díj*at 1937-ben kapta meg a C-vitamin-kutatásokért. Ezeket Hollandiában, Angliában, Cambridge-ben és Szegeden végezte. És akkor is itt volt, mikor a magas kitüntetést neki megítélték.

1937-ben, amikor hírt kapott Hóman Bálint minisztertől is a *Nobel-díj* neki ítéléséről, másnap hajnalban ellátogatott a Fogadalmi templomba, ahol felkereste Klebelsberg Kunó síremlékét. A hajdani mentorának, a tudós miniszternek lehajtott fejjel, imába foglalva mondott köszönetet, és elhelyezett egy virágcsokrot.

Az egész ország, köztük szegedi tanítványai is büszke örömmel ünnepelték őt. Szent-Györgyinek *Nobel-díj*at eredményezett a szegedi paprikával kapcsolatos kutatás, és ezzel a szegedi paprika is diadalútjára indult. A tudóst Szeged város díszpolgárává, a Tudományos Akadémia 1938-ban rendes tagjai sorába választotta.

Újszegeden vásárolt villát magának, hiszen továbbra is Szegedet választotta kutatásai színhelyéül. 1938-tól 1945-ig lakott a 38. számú villában, a róla elnevezett utcában. Ezt 1988 óta emléktábla jelöli.

1939-ben elkezdődött a második világháború. Kolozsvár az 1940. augusztusi második bécsi döntés értelmében Észak-Erdéllyel együtt ismét Magyarország része lett. Az egyetem

visszaköltözött Kolozsvárra. Szegeden azonban az 1931-re felépült egyetemi épületekbe új egyetemet alapítottak 1940-ben, a Horthy Miklós Tudományegyetemet. Szent-Györgyi Albert az 1940–41-es tanévben első rektora lett ennek az egyetemnek. Akkoriban egy évre választottak rektort.

Szent-Györgyi a *Nobel-díj* után nem beszélt többet a C-vitaminról, hanem az izommozgás biokémiájával kezdett foglalkozni.

1947-ben a svájci Alpokban tartózkodott, amikor úgy döntött, nem tér haza. Az USA-ban, a Boston melletti Woods-Hole-ban telepedett le.

1973-ban az MTA Szegedi Biológiai Központ avatására Magyarországra látogatott. Ekkor avatták a Szegedi Orvostudományi Egyetem díszdoktorává. Szent-Györgyi utoljára 85 éves korában látogatott Magyarországra, az Atomfizikai Tanszék meghívására, és csak fizikusoknak tartott előadást. Kilencvenhárom évesen, 1986 októberében hunyt el Woods Hole-ban. Az Atlanti-óceán partján lévő házának kertjében temették el.

Az egyesület tagjai a két jelentős emlékszoba, valamint a mellszobor és álló alakos szobor megtekintése után Bodó Ferencné sütije mellett beszélgetett a kutató más, Szegeden fellelhető emlékhelyeiről. Szóba hozták például a tudós nevét viselő Szent-Györgyi Albert Agórát és a Szegedi Akadémiai Bizottság székházában, a *Nobel-díj*a odaítélésének 75. évfordulója alkalmából fölavatott mellszobrát (Kligl Sándor alkotása, 2012). Majd kellemes beszélgetéssel zárult kulturális kalandozásunk.

Gergely István–Gergelyné Bodó Mária

Elismerés a Nemzeti Jászkun Emléknapon

Május 6-án Jászberényben, a Déryné Rendezvényházban fényes külsőségek között került sor a Nemzeti Jászkun Emléknap megünneplésére. Az esemény történelmi előzménye, hogy május 6. a jászkun redemptio, az önmegváltás kihirdetésének napja, amely 2014 óta nemzeti emléknap az Országgyűlés döntése alapján.

A többség számára a *redemptio* (megváltás) szó semmiféle jelentéstartalommal nem bír, viszont a jászkunok leszármazottai, a historiográfia az egykori *Jászkun Kerület* sorsfordító történeti eseményének tartja. A jászkun önmegváltás története 1702-ben kezdődött, amikor I. Lipót császár eladta a jászok és kunok lakta területeket a Német Lovagrendnek. Az ott élők azonban ebbe a változásba soha nem nyugodtak bele, és 1745-ben saját pénzükön visszavásárolták szabadságukat és régi kiváltságaikat. Hosszas diplomáciai előkészítés után Mária Terézia 1745. május 6-án Bécsben kiadott oklevele engedélyezte a jászkunok számára a megváltást. A szabadságért kifizetett összeg a kamatokkal együtt 575 900 aranyforintra rúgott, amit csak több évig tartó gyűjtéssel és kölcsönökből tudtak előteremteni. Még ezer lovas katona felszerelését és a nádor évi tiszteletdíjának megfizetését is vállalták. Mária Terézia kiváltságlevele visszaállította a jászok és a kunok örökös kiváltságait, amelyek közül a legfontosabb a földesúri szolgáltatásoktól való mentesség, a szabad tisztviselő- és lelkészválasztás, valamint a pallosjog volt.

2014-ben az Országgyűlés Jász-Nagykun-Szolnok megye országgyűlési képviselőinek kezdeményezésére nyilvánította május 6-át Nemzeti Jászkun Emléknappá. A 272 évvel

ezelőtti önmegváltás, azaz a szabadságjogok visszavásárlása a jászkunok életében évszázadokra volt hatással, meghatározta a térség gazdasági, kulturális fejlődését, identitását. A redemptiót követően létrejött új közigazgatási egység, a Jászkun Hármaskerület (1745–1876) – amely a Jászságot, a Nagykunságot és a Kiskunságot foglalta magában – székhelye Jászberény lett. A jászok és a kunok területei és igazgatási autonómiája egészen 1876-ig állt fenn. A történelmi Jászkun terület 25 településének határából 32 kiskunsági, 9 nagykunsági és 18 jászsági helység alakult ki.

A jász és a kun kapitányok sokat tesznek azért, hogy felelevenítsék, életben tartsák a kun hagyományokat, értékeket. Ennek ösztönzésére alapította a Jászkun Kapitányok Tanácsa *A Jászkunság Hagyományőrzéséért Díj*at. Ezt minden évben egy – a tanács által arra alkalmasnak ítélt – jász, nagykun és kiskun hagyományőrző kaphatja meg. 2017-ben ezt a díjat a kiskunok közül a Jászkun Kapitányok Tanácsa Fülöpszállás község támogatásával Varga Istvánné Fajszi Mária részére adományozta „*értékmegőrző munkája elismeréseként*".

Varga Istvánné Fajszi Mária Fülöpszálláson született, törzsökös kunnak vallja magát, mivel nemcsak édesapja, de nagyapja, sőt, dédapja is fülöpszállási kun volt. Fülöpszálláson végezte általános iskolai tanulmányait, majd Kunszentmiklóson a Damjanich János Gimnáziumban érettségizett. Óvónői képesítést szerzett a Kecskeméti Óvónőképző Intézetben, majd Szegeden a Juhász Gyula Tanárképző Főiskolán szerzett magyar nyelv és irodalom–történelem tanári diplomát kapott. 1986-tól Kétéves történelemtanári továbbképzésen vett részt az ELTE Általános Iskolai Tanárképző Főiskolai Karának Történelem Tanszékén. Ekkor került kapcsolatba a honismereti kutatással, mivel szakdolgozatát *Adalékok Fülöpszállás történetéhez az első világháborúig* címmel írta, amihez hatalmas kutatómunkát végzett. Fülöpszállás község tanácsi, ill. a korábbi időkből származó iratai a II. világháború során megsemmisültek. Ezért a Bács-Kiskun Megyei Levéltár Fülöpszállásra vonatkozó nagyon csekély anyaga mellett főleg egyházi levéltárak iratai, presbiteri jegyzőkönyvek, születési és halotti anyakönyvek bejegyzései, ill. történetírók (Bél Mátyás, Gyárfás István, Galgóczy Károly, Tálasi István stb.) munkái alapján készítette el dolgozatát 1988-ban.

Borbás Ferenc jászkun főkapitány átadja a kitüntetést Varga Istvánnénak

Ennek leadása után sem hagyott fel a kutatással, folyamatosan gyűjtötte, rendszerezte az újabb és újabb adatokat, tényeket, fényképeket. Közben tanított. Először a Mezőgazdasági Szakmunkásképző Intézetben tíz évig, majd ennek megszűnése után az általános iskolában magyar nyelv és irodalmat, illetve kedvenc tantárgyát, a történelmet, Fülöpszálláson 25 éven át.

Tanári munkája során mindig nagy gondot fordított a helytörténeti ismeretek oktatására. Gyűjtésre sarkallta tanítványait, hogy felkutassák a még fellelhető, de az enyészetnek szánt régi használati tárgyakat, eszközöket, ruházatot. A történelem szaktanterem sarká-

ban állandó kis kiállítást rendezett be tanítványaival, s amikor a nép- és honismeret témakört tárgyalták, mindig rendelkezésre álltak a szemléltető eszközök. Rengeteg kirándulást, kerékpártúrát szervezett osztályfőnökként, szaktanárként, amikor a tanult témakörhöz élményszerűen kapcsolhatta a látnivalókat. Kihasználva többek között a Fülöpszállás egy jelentős határrészét is magában foglaló Kiskunsági Nemzeti Park adta lehetőségeket. Tanítványaival (a gépkocsival rendelkező szülők segítségével) rendszeresen ellátogatott Nagykőrösre, Kiskőrösre, Szalkszentmártonba, Dunavecsére, Kecskemétre a múzeumokba. Végigjárták a környező települések: Szabadszállás, Harta, Solt, Kunszentmiklós tájházait és helytörténeti gyűjteményeit. Az iskolai nyári sátortáborok aktív szervezője és segítőjeként sokat tett azért, hogy tanítványai mind jobban megismerjék, megszeressék hazánk tájait, természeti és társadalmi értékeit. Kőszegtől Debrecenig, Sárospataktól Pécsig, Szegedig, Ópusztaszerig járta be „gyerekeivel" kis hazánkat, miközben a magyar írók és költők, hadvezérek és tudósok, szénégetők, bányászok, parasztok és iparosok életével, sorsával, a magyar történelem alakulásával ismerkedtek. Mindig arra törekedett, hogy (sok-sok szemléltetéssel, munkáltatással) élményszerűvé tegye a tanulást. A tanulmányi versenyek állandó résztvevője volt csapataival. Számolatlan plusz órát töltött a gyerekekkel a versenyekre való felkészülések során, de soha nem érezte, hogy ez teher a számára. Örömmel, hittel és lelkesedéssel tanított, nevelt, oktatott. Emellett folyamatosan képezte magát, a magyar- és történelemtanári továbbképzések sorozatos résztvevője volt, a *Rubicon* című történelmi folyóirat által szervezett mesterkurzusoknak mai napig állandó hallgatója. Tagja a Történelemtanárok Egyletének, a Magyar Irodalomtörténeti Társaságnak. Tagja és rendszeres előadója a Mozgáskorlátozottak Bács-Kiskun Megyei Egyesülete Fülöpszállási Csoportjának és a Tegyünk Fülöpszállásért Egyesületnek. Munkája elismeréseként 1996-ban *miniszteri dicséret*ben részesült.

A tanítás mellett felkutatta a fülöpszállási iskolai oktatás kétszáz éves történetét, a református egyház és temploma históriáját, a templom harangjainak hányatott sorsát, Fülöpszállás kialakulását, létrejöttét és nevének eredetét. Ezek eredményét előadásokon ismertette, ill. publikálta.

Mivel 2005-ben „kényszernyugdíjazták" Fülöpszálláson, aktív pedagógus pályájának utolsó öt évét Kecskeméten a Tóth László Általános Iskolában töltötte. Itt sem hagyott fel a honismereti oktatással, 2006-ban csapatával városi történelem versenyt nyertek, 2007-ben pedig a Kecskemét Város Polgára Leszek helytörténeti vetélkedőnek is az általa felkészített csapat lett a győztese. 2001-ben – amikor a XXIX. Országos Honismereti Akadémia Kecskeméten volt –, került kapcsolatba a Bács-Kiskun Megyei Honismereti Egyesülettel, amelynek munkájában azóta folyamatosan részt vesz, több mint tíz évig elnökségi tagként. A nyári Országos Honismereti Akadémiák állandó résztvevője16 éve.

Több írása megjelent a *Honismeret*ben, a *Redemptio*ban (a Jász és Kun Települések Honismereti Lapjában), a *Múzeumőr*ben, a *Fülöpszállási Újság*ban, a *Régiónapló*ban. Valamennyi lapban a fentebb részletezett helytörténeti témákban. Felkérésre az emlékévek kapcsán előadásokat tartott többek között Kunszentmiklóson Kossuth Lajosról, Fülöpszálláson Petőfi Sándorról, Weöres Sándorról, Kossuth Lajosról. Kecskeméten a Honismereti Egyesületben a fülöpszállási iskola 200 éves történetéről és Petőfi Sándor születése és halála körüli legendákról és tényekről, ill. a nyugdíjasklubban Fülöpszállás történetéről. A Fülöpszállási Református Egyházközségben Luther Márton, Szenczi Molnár Albert, Méliusz Juhász Péter, Károly Gáspár életéről és munkásságáról tartott előadásokat. Írásaiban, előadásaiban törekszik a teljes hitelességre, csak többszörösen ellenőrzött, valós tényeket, állításokat ír le, ill. mond el.

Amikor 2007-ben a fülöpszállási református templom toronysisakját a szükségessé vált javítások elvégzéséhez leszerelték, a toronygombban érdekes és értékes történeti tényeket tartalmazó iratokat találtak. A toronygomb visszahelyezésekor az üzenetek között az ő Fülöpszállás történetéről szóló írását helyezték el *„a késő maradék"*-nak. Ez ösztönözte arra, hogy a hatalmas kutatási anyagát rendszerezve megírja szülőfaluja, Fülöpszállás történetét a legrégebbi időktől a II. világháborúig. Hogy munkája még alaposabb, hitelesebb legyen, több mint egy éves szorgalmas kutatással feldolgozta a Budapesti Ráday Levéltár Fülöpszállásra vonatkozó anyagát, kijegyzetelve, fotózva, másolva a számára szükséges, érdekes iratokat. Fülöpszállás Község Önkormányzata 2015-ben kiadta a könyvet 300 példányban, ami néhány hónap alatt elfogyott, ugyanígy az általa rendelt újabb 50 példány. A harmadik, 200 példányos utánrendelés a napokban készült el.

Ma már nyugdíjas, de a helytörténeti kutatást továbbra is nagy szorgalommal és kitartással végzi. Készül Fülöpszállás 1945 utáni történetének megírására. Folyamatosan tart előadásokat a Tegyünk Fülöpszállásért Egyesület szervezésében működő Kultúrkör rendezvényein.

*A Jászkunság Hagyományőrzéséért Díj*at Borbás Ferenc jászkun főkapitány nyújtotta át. Varga Istvánné megköszönve a kitüntetést, elmondta, mennyire boldog, hiszen előtte ezt az elismerést olyan személyek kapták, akiket ő tisztel és nagyra becsül. Többek között dr. Bánkiné Molnár Erzsébet, dr. Bathó Edit, dr. Örsi Julianna és mások. Ady Endre híres versének címére utalva (*Köszönöm, köszönöm, köszönöm*) megköszönte férjének, gyermekeinek, hogy segítették, megértették és lehetővé tették, hogy a kutatására, munkájára koncentráljon. Köszönetet mondott a javaslattevőknek, mert szerény tevékenységét érdemesnek ítélték arra, hogy ily módon ismerjék el. A Jászkun Kapitányok Tanácsának, akik elfogadva az előterjesztést, méltónak találták erre a megbecsülésre. Végül – büszkén vállalt kun származásúként – szülőfalujának, Fülöpszállásnak – az egyik legrégebbi kiskun településnek –, amely csodálatra méltó múltjával elkápráztatta, magával ragadta és kutatásra ösztönözte.

Gratulálunk a kitüntetettnek, büszkék vagyunk, hogy Fülöpszállás hírnevét ezzel is öregbíthettük!

Varga István

Vámosmikola települési értékeinek ápolásáról

A Jó Pásztor vasárnapja, május 7-e az Ipoly mentén szakrális, szellemi és néprajzi emlékeink, értékeink őrzésének jegyében telt el.

Szalkán kora délelőtt Cselka Károly, Mikola és Szalka egykori tanítója és jegyzője síremléke előtt tisztelegtek a hálás utókor képviselői.

Vámosmikolán a Szent Mária Magdaléna-templomban tartott misén Hefler Gábor szobi plébániai kormányzó, a szertartást követően az emléktábláknál Németh Péter Mikola költő, az Ipoly Eurorégió magyarországi titkára emlékezett a 20. Cselka Emléknapon dr. Cselka Nándor (1834–1897) püspökre, a központi papnevelő intézet rektorára, egyházi íróra, a község jeles szülöttére, valamint dr. Endrey Mihály (1905–1977) váci püspökre, akit az esztergomi főegyházmegye éléről 1958-ban négy és fél évre a vallás- és egyházellenes ha-

Dr. Cselka Nándor emléktáblája a vámosmikolai római katolikus templom falán

talom a településre száműzött. Az egyházközség, az önkormányzat, az alapítvány és Szalka képviselői helyezték el az emléktáblákra a kegyelet koszorúit. Tamás Klaudia, a nagybörzsönyi és mikolai kórus pedig alkalomhoz illő énekek előadásával tisztelgett a Jó Pásztorok emlékének.

Délután a faluház megújult néprajzi gyűjteményének ünnepélyes újranyitására került sor, amely Németh Zsófia Nóra néprajzos szakmai munkájának és az önkormányzat anyagi gondoskodásának köszönhető.

A község polgármesterének és az értéktár bizottság elnökének köszöntője után Czuni-Kenyeres József református lelkész, valamint Hefler plébános úr szólt múltunk tárgyi emlékei megóvásának fontosságáról, amelyekbe alkotóik szinte lelküket is plántálták. A gyűjteményt dr. Csáky Károly etnográfus, az Ipoly és Garam mente fáradhatatlan kutatója nyitotta meg, majd Németh Zsófia bemutatta a néprajzi anyag újszerű elrendezését.

A helyhez illő vidám hangulat megteremtéséről a déli megemlékezésen is közreműködő nagybörzsönyi pávakör és a mikolai kórus, továbbá az Aranyalma páros gondoskodott.

A Mykoláriumban késő délután kezdődő szimpóziumon előbb Horváth Ödön Kismaroson élő költő beszélt munkásságáról, olvasta fel verseit, majd dr. Hála József, a *Honismeret* folyóirat szerkesztőjének képes előadása következett *Szent kutak és gyógyforrások az Ipoly és a Garam mentén* címmel. Csáky Károly utóbbi éveinek munkáit e sorok írója méltatta, majd a költő olvasta fel néhány versét. A *Börzsönyi Helikon* internetes folyóirat küldetéséről Karaffa Gyula alapító-szerkesztő beszélt, végül a házigazda, Németh Péter Mikola javasolta, hogy a folyóirat Palócföldön élő szerzői 2–3 havonként tartsanak műhelybeszélgetéseket a Szent István Király Alapítvány vendégházában.

Koczó József

Martin György emléktáblájánál*

Kedves Tisztelgő Egybegyűltek!
Kedves Barátaim!

A magyar tánckincs, a magyar nép tánckultúrája szinte egyedülállóan gazdag ebben a világban. Ezek tények. S ennek a felkutatása is, mondhatjuk azt, a néprajzi kutatásnak a tánckutatás a legszebb virága. Magyarország ezen a téren első helyen van, ugyanúgy, ahogy Bartókkal és Kodállyal egy olyan népdalkincset gyűjtött össze, ami nálunk négyszer-ötször nagyobb népeknek sincsen.

* Elhangzott 2017. május 20-án a Budapest, V. Károly körút 20. sz. ház előtt Martin György emléktáblájának felavatásán. Pávai István ugyanott elmondott ünnepi beszéde a *Néprajzi Hírek* 2017/2. számában olvasható A *szerk*.

Ennek a csodálatos tánckincsnek gyűjtője, kutatója Martin György volt. Nem akarom a tudományos munkáját itt méltatni, hosszú lenne ez is, bár csak töredéke annak, ami – hogy így mondjam – benne volt. Hiszen alig múlt ötvenéves, amikor elhagyott minket. Óriási gyűjtőmunka van mögötte, amelynek csak egy kis része jelenhetett meg kötetekben, de ezek is a nemzetközi tánckutatásnak legszebb darabjait, egyedülálló darabjait jelentik. És ez a műhely itt, ebben a házban, találkozópontja volt nemcsak a tánckutatóknak, hanem amiből a tánckutatás kinőtt. Az a felelősség, az a tudás, az az elszántság, hogy a magyar népi kultúrának kell újra egyesíteni a magyarságot. A magyarság elmúlik, eltűnik innen, ha ezt az óriási kincset nem használjuk fel. A reformkorban ezért kezdtek gyűjteni népköltészetet. Nem önmagáért a költészetért, hanem, hogy valami összefogja ezt a népet, ami széthúzásában, tragikus sorsában szintén párját ritkítja ebben a világban.

Martin György munkái tehát csak kis töredéke annak, amit ő tudott, ami megjelenhetett. Én egy másik értékéről beszélnék: a barátságról. A legtöbb, amit az ember adhat embertársának, barátjának, az a szeretet. Ő ezt bőven adta. Voltak szerető munkatársai, Borbély Jolán és barátai, Pesovár Feri, s sorolhatnám tovább. Középpont: Martin György volt. Én is sokat köszönhetek neki. A barátság, a szeretet, ami bíztatott minket a munkára, amihez nagyon sok kudarc is fűződött. Ő bátorított, ő lelkesített, ő mutatott sok későbbi kutatónak, koreográfusnak, tánckutatónak, s a magyarságért aggódó embernek utat. Tudott lelkesíteni, a maga szerény modorával szinte mindig a háttérben, hihetetlenül nagy erőt tudott átadni nekünk. Ehhez kellett ez az otthon itt fent. Ezért van itt ez a tábla. Bizony sorolhatnánk neveket, miket most már a világ is tisztel, akik ezen az úton, itt merítettek, itt kaptak biztatást, itt kaptak lendületet. Közülünk most csak például Kallós Zoltánt említem. Bizony, Martin Gyurkának a szeretete volt az, ami itt sokunkat éltetett, lelkesített, s a mi munkánkban több időnk volt rá, hogy ezt le is írjuk. Láthatatlanul is, de sokszor meghivatkozva is ott van ő, és végig mellette álló munkatársa, Borbély Jolán.

Martin György emléktáblája

Ezt ünnepeljük most itt. Köszönjük a sorsnak, a Jóistennek, hogy adta nekünk, mert a szeretetével sokunkat és az egész nemzet lényeges kérdéseivel foglalkozó embereket tudott felderíteni, munkára ösztönözni, hivatást adni, és ez nem mindenkinek adatik meg az életben.

Hálával tartozunk neki. Én magam is, a magam tudományos eredményeinek egy nagy része a vele való beszélgetések során kristályosodott ki. Martin Györgynek a táblája hirdesse az összefogást, a szeretet ajándékának a nagyszerűségét! Mi, magyarok csak ebből támadhatunk föl.

Köszönöm!

Andrásfalvy Bertalan

KÖNYVESPOLC

BAJA 1956-BAN

Fontos és hiánypótló kötet került összeállításra Baja 1956-os történetéről. Fontos a könyv, hiszen a hatvan évvel ezelőtti forradalom és szabadságharc helyi eseményeinek ilyen jellegű összefoglalása és földolgozása még nem történt meg, s aktuális, mert az évforduló erre lehetőséget és megfelelő – szakmai és emlékezetpolitikai – indokot ad. Ugyanakkor hiánypótló is a munka, ugyanis a csaknem három évtizede megjelent „modern" Baja-monográfia (Baja története a kezdetektől 1944-ig. Szerk.: *Kőhegyi Mihály*. Budapest, 1989) szerzői gárdája a második világháború utáni jelenségekkel nem foglalkozott.

A kiváló történeti kutató, Fábián Borbála által szerkesztett kötet – nagyon helyesen – nem elégszik meg a forradalom közvetlen előzményeinek ismertetésével, hanem Baja 1944 utáni – a szovjet megszállás kezdeteitől számított – politikai, társadalmi és gazdasági jelenségeit és változásait is bemutatja, de a hat évtizeddel ezelőtti forradalom és szabadságharc után következő megtorlás helyi folyamatai és áldozatai szintén megfelelő hangsúllyal szerepelnek a könyvben.

A logikus fölépítésű, megfelelő illusztrációkkal ellátott kiadvány kettős szerkezetű. A három bevezető tanulmányt – amelyek a koalíciós időszak éveit, valamint a forradalom és a megtorlás korszakának helyi eseményeit vázolják, s amelyek közül kettőnek Fábián Borbála, egynek Sarlós István a szerzője – széles körű és reprezentatív forrásgyűjtemény követi. A bevezető írásokban megfogalmazottak rendkívül megalapozottak: „*kemény forrásokon*" nyugszanak (elsősorban a Magyar Nemzeti Levéltár Bács-Kiskun Megyei Levéltár bajai fióklevéltárának irataira).

A könyv terjedelemben nagyobb részét kitevő dokumentumválogatásban a levéltári iratok (például tanácsülési vagy munkástanácsi jegyzőkönyvek) és más kéziratos források (például Vágvölgyi Ferenc visszaemlékezése vagy Porvay János szentjánosi lelkész feljegyzései) mellett helyet kaptak a helyi kiadású korabeli sajtóanyagból való szemelvények is. A kötetet időrendi áttekintés, az akkori városi vezetők listája, valamint a felhasznált irodalom felsorolása zárja.

A Fábián Borbála által szerkesztett dichotóm szerkezetű kötet tartalmi egységei – úgy a tanulmányok, mint a forrásszövegek – alapvetően járulnak hozzá Baja város huszadik századi történetének pontosabb megismeréséhez. A könyv nem pusztán a helytörténeti kutatások és a helyismereti érdeklődés számára kínál újdonságot, de az 1956-os forradalom és szabadságharc számos helyi momentumának föltárásával és közreadásával gazdagítja a köztörténeti tudásunkat is.

(Az 1956-os forradalom Baján. Az „októberi Szabadság emlékműve" Baján. Szerk.: *Fábián Borbála*. Jobb Bajáért Polgári Egyesület, Baja, 2016. 195 oldal)

Miklós Péter

1956 SOKORÓPÁTKÁN – A SZÁJHAGYOMÁNY ALAPJÁN

Mályusz Elemér sokoldalú történetírói munkásságának vezérmotívuma a népiségkutatás elméleti alapvetéseinek és módszertanának a kidolgozása volt. A történettudomány magyarországi klasszikusa e programot Szekfű Gyula felkérésére dolgozta ki, és 1931-ben tette közzé *A népiség története* című tanulmányában. A magyar történetírás megújítását célzó gondolatmenetének

lényege a helytörténeti kutatások tudatos megújítása, az egységes módszer érvényesítése. Az így összegyűjtött eredmények bekapcsolása a néprajz, a nyelvtudomány vagy akár a szociológia tudományközi együttműködésével kiegészülő történetírás megyei, illetve országos összegző munkáiba. Hiteles magyar történetírás és nemzettudat csak olyan módon képzelhető el, ha lehetőleg minden magyar településen elkészül ez a széles körű kutatómunka, és ezek egységes szemléletű feldolgozása. Helyben élővé tenni az általános történéseket, az általános folyamatokban élővé tenni a helyi viszonyokat. Akkor lesz mély gyökérzete a magyar nemzettudatnak, amelynek lombkoronáját már nem tudja könnyedén tépázni múlandó uralmi-politikai széljárás.

Vélhetően ezt a történetírói programot is bátorítja az 1956-os forradalom és szabadságharc 60. évfordulójára létrehozott Emlékbizottság 2016-ban megvalósult támogatási programja. Ennek egyik célja volt a forradalom és szabadságharc *helyi történéseinek feltárása*, beemelése a közösségek élő szellemi vérkeringésébe. *Az Emlékbizottság döntésének kivételes jelentőségét növeli*, hogy a személyes adatfelvételre a forradalmi eseményekben résztvevőkkel – történelmi értelemben minden bizonnyal – az utolsó pillanatban volt lehetőség. Bizonyára a támogatások eredményeinek összesítésére és közkinccsé tételére is sor kerül folyamatosan. Mindenesetre dr. Vehrer Adél *könyve ebben az összesítésben is példamutatóan alátámasztja az Emlékbizottság döntésének helyességét, sikerét.*

A szerző néprajzkutató, ebből következően a tárgy feldolgozását a néprajztudomány hagyományos módszereivel végzi el. E módszerek kifinomult alkalmazását kitűnő iskoláinak, és a számos önálló könyv megírása során szerzett tapasztalatainak köszönheti. Andrásfalvy Bertalan tanítványa az egyetemen, még diák első könyvének megjelenésekor, amelyben a sokorópátkai Tuba Lajos életútját mutatja be. Később a Gondolat Kiadó a Doktori Mestermunkák sorozatban jelenteti meg a szerző disszertációját. *A templomos lovagok az európai néphagyományban* címmel 2004-ben megjelent könyv a templomos mondakör feltárásával a hazai és európai történeti mondakutatás napjainkban már megkerülhetetlen műve lett.

Vehrer az 1956-os történéseket felidéző sokorópátkai szájhagyomány adatközlőinek drámai, mégis hitelesen emberi hétköznapi eseményeit három nagy egységbe rendezte könyvében. A forradalmi napokat jó arányérzékkel foglalta keretbe a forradalomhoz vezetői 1950-es évek fojtó légkörű kommunista diktatúrájának bemutatásával, illetve a forradalom utóéletét korszakoló megtorlások, a börtönemlékek és a rendszerváltoztatásig eltelt időszak ívének személyes emlékeken alapuló megrajzolásával.

Mindegyik részt meghatároz, miden megnyilatkozásból érezhető egy szorongató érzés, amelyről így ír: „*Hatvan év telt el a magyarországi 1956-os forradalom és szabadságharc eseményeinek sorsfordító napjai óta, s csaknem három évtized a rendszerváltoztatástól napjainkig. Mégis, olvasva a visszaemlékezéseket, úgy érezzük, az első félidő sokkal mélyebb nyomokat hagyott az emberek életében, az 1956-ot követő egyéni tragédiák és megpróbáltatások a lelkek, sorsok, közösségek emlékezetének legmélyére rajzolták az események szenvedéstörténetét, míg az 1990-es évet követő átalakulások globális vonulatai mintha nem hagytak volna olyan mély nyomot a személyes történelem, vagy történelmek emlékezetében. Az 1956-os történet sokorópátkai felidézőinek emlékei, véleménye mögött rejtetten, vagy akár nyíltan még ma is ott húzódik a mélyen bevésődött félelem.*" (118. o.)

Az úgynevezett ötvenes évek a hagyományos paraszti társadalmak *sokat kibírt szövetét* szinte minden elemében roncsolta. A tulajdonától fosztott parasztság a beszolgáltatások első számú megalázottja, a mindennapok túléléséért is emberfeletti erőfe-

szítésre kényszerített áldozata lett. Az 1956-os forradalom sokorópátkai eseményeinek résztvevői, bátor helytállói és áldozatai közül Nagy József, Pintér Tihamér, Dénes Zoltán, Kovács István és Büki Lajos visszaemlékezéseit jegyezte le a szerző. Vehrer Adél az így rendelkezésére álló szöveganyagot *kitűnő dramaturgiával fűzte össze, pontosan fogalmazott összekötő gondolataival és a történelmi perspektívában is új összefüggések leírásával* az olvasót ismeretekkel és élményekkel gazdagító könyvvé formálta az interjúkat és a bemutatott korra jellemző dokumentumokat.

A könyvet olvasva az első oldaltól kezdve olyan érzésünk van, mintha egy jól vágott, izgalmas és mélyen elgondolkoztató filmet látnánk. Az adatközlők pontosan idézett mondanivalója egymást követve fokozatosan tágítja a korabeli falusi társadalomról kialakuló képet, a kiszolgáltatottság számos tanújelét bemutató történetek fájdalma fokról fokra érzékelhetőbb lesz. A drámai történések mögött sikerül láttatni az esendően emberit és a legnehezebb helyzetben is életerős paraszti tartást, olykor még a humor csillogását is. Az ötvenes évekből néhány mozaikot idézni is érdemes: „*Nem emlékszem, ki szabta ki, hogy mennyit kell leadni. Erre a mondásra emlékszem: »A gabona egy részét elvitte az aszály, a másik részét az uszály, a többit, a harmadik részét leadni muszáj!« Kegyetlen világ volt! Egy alkalommal E. Pista bácsi kísérte a végrehajtó asszonyt, aki a padlássöprést végeztette. Édesanyám mondta, hogy a mi padlásunkon nincs semmi, de ő fel akart menni. »Felmehetsz, de le nem tudsz jönni, mert elveszem a létrát!« – mondta anyám. »Ne marháskodj Mariska!« – mondta a Pista bácsi. Végül nem ment föl a behajtó. Anyám szókimondó asszony volt.*" (Pintér Tihamér 17. o.) Az úgynevezett „*fekete vágásokról*" a mai középnemzedéknek és fiataloknak vajmi kevés fogalma lehet. Az alábbi idézet bepillantást nyújt, mi is történt: „*Ez a Rákosi rendszerben volt még. Fekete vágások voltak. Nekünk nem volt vágási engedélyünk akkor, a fater igen gyáva volt. Én sem voltam olyan igen eleven ezen a téren. Féltünk. Besütött a hold a disznóólba, úgy vágta fejbe a disznót, hogy nem rítt. Bevittük a spájzba, úgy lett megforrázva, majd öregapáméknál a régi házban olyan nagy kémény volt, hogy ott meg lehetett a disznót füstölni. Nem tudta meg senki sem. Egyet le lehetett vágni, ha volt engedély.*" (Kovács István 21. o.) Ám ez az engedély leginkább hiányzott. A következő idézet egy ilyen helyzetet elevenít föl, nem minden tanulság nélkül: „*Valami kevés gabona hiányzott még a beszolgáltatásból, és nem kapta meg a vágási engedélyt V. P.-né, Juli néni. Levelet írt. Azzal kezdte az írást, hogy »Rákosi elvtárs, az Atyaúristenit magának! Két fiam a fronton van, a harmadik most jött haza, ketten öregek itt vagyunk és nem vághatjuk le, amit mi neveltünk fel!« Jött a telefon a községházára, hogy adják ki a vágási engedélyt.*" (Tuba Lajosné Novák Adél 21. o.)

Ahogy közelednek a forradalmi napok, a visszaemlékezésekből úgy látható egyre világosabban az a nagy átalakulás, mint lesz valakiből egyik percről a másikra vagongyári munkásból, földművesből, színészből, mozdonyvezetőből, bolti eladóból egy erkölcsileg magasrendű ügy mellett bátran kiálló, akár még az életét is kockáztatni képes forradalmár. Ritkán látható az egyes emberek egész életét befolyásoló véletlenek sorsformáló szerepe olyan kontrasztosan, mint a felbolydult társadalmi mozgások pattanásig feszülő erőterében. Évek, évtizedek múlnak el szokásszerű életrendben, amely akár egy jól ismert helyzetben bekövetkező véletlen esemény miatt merőben megváltozhat, az élet jövőjét sorsdöntően meghatározva. A könyv talán legizgalmasabb pillanatai azok, amelyekben a visszaemlékezők e sorsfordító pillanatokra visszaemlékeznek. Az 1956-os forradalom sokorópátkai visszaemlékezői szinte valamennyien Győrbe jártak dolgozni. Ebből következően a visszaem-

lékezésekben megelevenednek a győri forradalmi események is. dr. Vehrer Adél *alapos levéltári és a bírósági irattárakban végzett kutatásainak köszönhető a könyv több, mindeddig feltáratlan új közlése.* Így annak a folyamatnak a feltárása, amelyben a győri forradalmi események tragikus sorsú hőse, Török István a bukás napjaiban Sokorópátkára kerülve találkozik a helyi események szereplőivel, illetve a további ellenállás szervezése érdekében az „*écsi csatában*" főszerepet játszó tatabányai forradalmárokkal. Ugyancsak ezek közé az itt először bemutatott események közé tartozik a Sokorópátkán történt forradalmi megmozdulásoknak a bemutatása is, amelyek központi eseménye a beszolgáltatási iratanyagok elégetése volt a községházán, ami bizony komoly megtorlással járt a forradalom bukását követően.

A megtorlások, ha néhány hónapos csendet követően, de elérték a megye e szélre eső, csöndes faluját is. A visszaemlékezők mondanivalója teljesen megegyező a megtorlásokra visszaemlékezve. *Cinikus*, *kegyetlen* és minden elemében *törvénytelen* volt a terrorgépezet.A cinizmus netovábbjára álljon itt egy rövid részlet Dénes Zoltán visszaemlékezéséből: „*Fölrakták őket az autóra, aztán vitték be Győrbe, hogy majd ottan ellátják a bajukat. Mentek, megállt az autó, egyet levettek közülük, jól fenékbe rugdalták, lőttek a levegőbe, aztán mentek tovább. »Na – mondták –, egy csavargóval kevesebb van.« Mentek tovább, oszt megint egyet lehívtak az autóról. A pufajkások karhatalmisták voltak, pártvezetők, funkcionáriusok, de mind átvedlődtek, aztán ők csinálták ezt a cirkuszt. Hát aztán mennek tovább. Micsoda kellemetlen dolog lehetett, amikor visznek az autón egy bandát, jól elverik az autón is őket, aztán egyet levesznek, lőnek a levegőbe egy sorozatot, aztán mennek tovább: »Na, eggyel kevesebben vagytok megint!« Elmennek kétszáz méterre, akkor megint egyet lehívnak az autóról. Nem lőtték agyon, csak ijesztgették a bandát. A legutolsó mit érezhetett, mire elfogyott a banda az autóról! Aztán ment hazafelé, nem bántották. Jól valagba rúgták háromszor, mikor elengedték.*" (39–40. o.)

A megtorlásokat szentesítette a gépezet bírói gyakorlata. dr. Vehrer Adél hiánypótló munkát végzett az ítélkezési gyakorlat mechanizmusának, ideológiai megalapozásának leírásával, a tárgyalások lezajlásának dokumentálásával, illetve a páratlan értéket jelentő, eredeti bíró ítéletek teljes szövegének közlésével.

A börtönévekről szóló visszaemlékezések borzalmakról, emberi gyarlóságról, és a soha ki nem pusztuló leleményességről adnak számot. Megismerjük a több száz forradalmárt fölakasztó Kovács István főhóhért, a siralomházban történteket, és együtt ülhetünk Darvas Ivánnal, a börtön könyvtárosával, amint nézik az ő és Tordai Teri főszereplésével készült, a *Goesteini harangok* című filmet.

A börtönből szabaduló fiatalokat a helyi közösség visszafogadta, sem erkölcsi, sem anyagi hátrány falujukban őket nem érte a család, a rokonság, a barátok és ismerősök részéről. A társadalom tágabb köreibe való beilleszkedés már nehéz volt. Ezekről a küzdelmes évekről is felejthetetlen történetek szólnak, a máig tartó félelem és óvatosság árnyékában.

Így kalauzolja végig a szerző az olvasót könyvében Sokorópátkán, az 1956-os események helyben formálódott drámáján keresztül. Olyan lendülettel és feszültséggel olvasatja magát a szöveg, amilyen módon a szerzői szándék terebélyesedett, ahogy motívumról motívumra figyelt föl az izgalmas összefüggésekre, a hétköznapi események mélyrétegében feszülő drámaiságra, a pátkai sorsok egyediségében tükröződő egyetemes emberi üzenetre. Ezt a könyvet bármely nyelvre le lehetne fordítani, pontosan úgy értenék a tragikus mondanivalót, az esendő emberi sorsok szuggesztíven megírt drámáit, azok általános erkölcsi üzenetét, miként mi is értjük a tőlünk eltérő kultúrákban születő műveket benépesítő hétköz-

napi küzdelmeket, amennyiben egyetemes emberi tartalmak hordozói.

Örömmel kell nyugtázni, mennyire szerencsés, ha a tárgyismeret és módszeralkalmazás biztonságához társul a történtek iránti érzelmi elkötelezettség is. Ez a kötődés dr. Vehrer Adél könyvében tagadhatatlanul átragyog a sorokon. E kötődés kvintesszenciáját az Epilógusból idézem: „*Az 1956–1957 után apa, testvér és gyermek nélkül maradt családtagok szenvedése, nélkülözése szintén megjelenik a visszaemlékezésekben. A soha el nem követett »bűnökért« kiszabott kegyetlen büntetések kálváriájában osztozott a család szűkebb, a szülőföld tágabb közössége is. Előttük, e névtelen sokaság előtt is tiszteletadás e könyv. Reményeim szerint a tiszteletadás egyben tápláló forrása a jövőnek. Ez a remény munkálkodott a könyv megírásakor bennem. Miközben megörökítettem az ötvenhatos visszaemlékezéseket, gyermekeimre és majdani unokáimra gondoltam nagyon sokszor, az egymást követő, a távoli jövőbe ívelő generációkra. Abban reménykedve gondoltam rájuk, hogy az 1956-os forradalom és szabadságharc sokoropátkai történései emlékezetmozaikjainak összerakásával sikerült megrajzolni az adott kor, a Második Világháború utáni, úgynevezett »ötvenes évek« világát, vészterhes mindennapi életét szeretett falunkban, de még az azon túli világban is, tanulságképpen*." (120. o.)

Az is jó hír, hogy a Széchenyi István Egyetem docense egy olyan felsőoktatási intézmény kutatójaként tett le fontos könyvet a néprajzos társadalom asztalára, amely a műszaki képzés terén van jelen az élvonalban. Az ilyen kapcsolódások a tapasztalat szerint mindkét terület számára hasznosak lehetnek értő szakemberek között.

Összefoglalva az elmondottakat, megválaszolásra vár, miért is mintaértékű dr. Vehrer Adél könyve. Sokoropátka e könyv révén úgy kerül be a tudomány egyetemes látókörébe, hogy megmutatja önmaga legjobb, példamutató múltját a nemzet számára sorsdöntő időszakból. Miután az 1956-os forradalom világtörténelmi értelemben is jelentős nemzeti összefogása e kötet lapjain vált a település élő múltjává a helybéliek sokszor könnyező örömére, úgy 1956 egyetemes története lett gazdagabb a sokoropátkai események közreadásával. Miközben Sokoropátka története gazdagodott egy majdani, a településről szóló, és Mályusz Elemér történetírói programja szerint *sokágú tudományos munka lényeges fejezetével*. Ez a fejezet Vehrer Adél útmutatásával elvezet mindenkit, ahogy a mottóban olvashatjuk: „*az értől a nagy szent óceánig*".

Növeli a jól szerkesztett, tetszetős könyv értékét a filológiai pontosság, a dokumentum- és képanyag gazdagsága és jó minőségű közlése, a gazdag irodalomjegyzék. A könyvet Függelék egészíti ki, amely számos értékes dokumentumot és fényképet tartalmaz.

A sokoropátkai események nemzetközi megismerését biztosítja tovább hogy a magyar kiadással egyidőben jelent meg a teljes anyag angol nyelven is.

(*Vehrer Adél*: 1956 a sokoropátkai szájhagyományban. Bodnár Stúdió Kft., Győr, 2017. 138 oldal)

Németh János István

MENDE-TÖRTÉNETEK

Hiánypótló olvasmányt vesz kezébe az, aki Balogh Gábor Mende történetéről írt munkájának tanulmányozásába kezd. Mende múltjáról ugyanis idáig csak részadatokat találhattunk a könyvtárak, levéltárak polcain, a helytörténeti kutatás pedig – mint tudjuk – alapos, szisztematikus kutatómunkát igényel. Különösen igaz ez, ha egy település történetének feltárását a kezdetektől akarjuk elvégezni, és többségében latin és német – elvétve magyar – nyelvű források állnak rendelkezésünkre. Ha alaposan megnézzük a Mende község történetével kapcsolatos szakirodalmat, az egyes té-

ma-specifikus művek mellett találhatunk összefoglaló munkát is.[1]

Balogh Gábor könyve azonban a község 1950-es évekbeli történetének feltárását tűzte zászlajára, ezzel pedig lényegében kiegészíti a korábban megjelent monográfiát. A szerző hangsúlyozza, hogy Mende 1950-es évek elején „átélt" története megírását választotta. Ennek oka az, hogy a források és az interjúk tanulmányozásával benne három „csapásirány" realizálódott: a pártállam szerepe, a lakosság kiszolgáltatottsága és a túlélés praktikái. Ez a szempontrendszer meghatározta a kötet politika- és társadalomtörténeti szemléletű felépítését és a résztémák megválasztását.

A bevezető elméleti fejtegetésben a szerző felhívja a figyelmet a diktatúra időszakában kialakult kollektív emlékezet negatív aspektusaira, valamint, hogy a visszaemlékezések olykor erőteljesen szubjektívek lehetnek. Példaként hozza fel az 1956-os forradalom és szabadságharc egyéni megélését, ugyanis az interjúalanyok elmondása alapján szinte lehetetlen egy bármiféle „egységes" szemléletű mendei '56-ot rekonstruálni, ezért annyi egyéni '56-os történet létezik, ahány résztvevő. Azt azonban hozzá kell tennünk, hogy éppen ez teszi a személyes emlékezetet (szóbeli forrásokat, divatosan: *oral history*t) napjainkban megkerülhetetlen forráselemnek. A könyv szerzője igencsak merész struktúrát és nyelvi stílust választott kutatási eredményeinek leírására, azonban az olvasó számára mégis ez hozza közelebb Mende Rákosi-korszakbeli történéseit. Különösen igaz ez az '50-es évek falubeli eseményeinek és a korszak emblematikus jelenségeinek – függetlenül attól, hogy országos vagy helyi történésről legyen szó – a felsorolására, ami képzeletben a múltba ragadja az olvasót. Az események rekonstruálása során a szerzőt a *valódiság* és az *igazság* kritériumai vezették, azaz megpróbált tárgyilagos maradni akkor is, ha minősített. A recenzens szerint: amint a történész minősít, elveszíti a kellő távolságtartását a témától, ezért legjobb „választása" az események megismerése nyomán csakis a következtetések levonása lehet.

A szerző Mende '50-es évekbeli történetét meglepő módon a falu településföldrajzának ismertetésével kezdi. Majd Balogh Gábor részletesen foglalkozik a „*falu*"-val, amely alatt a történelmi Mendét érti. A településkép az 1940-es évek végétől Mendén is jelentősen átalakult, amely annak volt köszönhető, hogy a kormányzat az eltérő jellegű településrészeket „*egységesíteni*" kívánta. A fejezetet számos alfejezet alkotja, ahogy a többit is. Ezzel összefüggésben némileg zavaróan hat a túl részletes tartalomjegyzék, amely szerint az egyes alfejezetek olykor akár három sort vagy csak néhány bekezdést kaptak. Első olvasatra szembetűnő, hogy olyan alfejezetek kerültek ide besorolásra (mint például a mendei közállapotok, bűnesetek, besúgások, feljelentések), amelyek szervesen nem kapcsolódnak a főfejezet mondanivalójához.

A könyv kilenc fő tematikus fejezetből épül fel (a teljesség igénye nélkül: *Ünnepnapok és hagyomány*, *A politika és a rendőrség működése*, *A mendei téglagyár*, *Vallási élet az '50-es években*), amelyek önmagukban is izgalmas témák. Ezek a tematikus blokk együttesen adnak egy szeletet az '50-es évek mindennapjainak „mendei történetéből". Az ünnepek, az oktatás, a művelődés vagy a tanácsi rendszer működése falun a Rákosi-korszakban egyugyanazon séma alapján zajlott. Mindazonáltal különbözőségek is tetten érhetők például a helyi (nép)szokások (hagyományok) esetében, amelyek mégis egyedivé tették a lokális kultúrát. Ilyen volt a *mendei lakodalmas* is, amelynek leírását megtalálhatjuk a kötet lapjain. A további fejezetekben a szerző kimondatlanul is rámutat arra, hogy az államszocializmus időszakában Mende község sem járhatta a „saját"

1 *Szántai Erzsébet* (szerk.): Dombok ölelésében. Mende község története… az 1950-es évekig. Mende Község Önkormányzata, Mende, 2001. 104 oldal.

útját, legyen az akár a szövetkezeti rendszer (téeszek) kötelező átvétele és működtetése, a mezőgazdasági termékek begyűjtése, vagy az egyházak háttérbe szorítása.

Bizonyos esetekben a recenzens egy-egy alfejezet tartalmát egy másik fejezetben tudta volna elképzelni. Az *Állam és közigazgatás* tematikus fejezet például az első ötéves terv kapcsán foglalkozik a termények begyűjtésével, az ún. „*padlássöprések*" időszakával. A kérdés taglalását talán indokoltabb lett volna *A magán- és szövetkezeti rendszer* című alfejezetbe összpontosítani, ugyanis a helyi termelőszövetkezetek működésének viszontagságai itt kaptak bemutatást.

A fejezeteken belüli sorrendre némileg zavaróan hat a kronologikus rend megbontása is, így *A politika és a rendőrség működése* fejezetben a szerző a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) első éveit mutatja be pár sorban, amelyet a községi pártszervezetek 1945 utáni tevékenységének jellemzése követ.

A legrészletesebb fejezet *A mendei '56* címet viseli. A témához való közeledés kapcsán érdemes szemügyre vennünk a szerző álláspontját, aki három fordulópontot emelt ki: 1956, 1968 és 1989 eseményeit. Balogh szerint mindhárom időpont közös vonása, hogy „*a szocializmus építésébe olyan éket vertek, amely azt alapjaiban rengette meg*". A recenzens véleménye szerint azonban a fenti fordulópontok közül csak 1956 tekinthető – a szerző szóhasználatával – bármiféle „*ék*"-nek. Az új gazdasági mechanizmus 1968-as bevezetése az MSZMP reformkommunista erőinek kvázi megerősödését (is) jelentette akkor, amikor a Szovjetunió is elnézőbb volt a magyar gazdasági reformokkal szemben, mint előtte vagy utána bármikor. A háttérben egy tudatos, Kádár János által is támogatott folyamat húzódott meg, amely kétségkívül – a szovjet és a nemzetközi politikai változásoknak köszönhetően – 1989-ben csúcsosodott ki és vezetett el a rendszerváltáshoz. 1989-ben pedig már korántsem beszélhetünk a szocializmus építéséről. A recenzens ezért úgy véli, hogy a szerző megállapítása korántsem állja meg a helyét, aki a fordulópontok helyett inkább a folyamatokra helyezné a hangsúlyt. Balogh Gábor az 1956-os események kapcsán elméleti fejtegetésekbe kezd a forradalom természetével kapcsolatban, valamint számos forradalmi cselekmény ismérve alapján (például alakult-e nemzetőrség a rend biztosítására, volt-e tiltakozó nagygyűlés stb.) párhuzamot tesz 1848 és 1956 között. A fejezet egyik jelentősége azonban mégis az, hogy rekonstruálja a községi forradalmi eseményeket, a tanácselnök megveretésének történetét, érzékelteti a feldühödött tömegnek a beszolgáltatás kényszere miatti indulatait, amelyek idáig nem, vagy alig voltak ismertek. A fejezetben számos visszaemlékezést olvashatunk, amelyek közelebb hozzák az olvasót a budapesti és a falubeli eseményekhez, a forradalom sokszor brutális akcióihoz, mint a történésekről készült jelentések, kihallgatási jegyzőkönyvek. A szerző talán ennek köszönhetően használja következetesen a „*forradalmi terror*" kifejezést, amellyel érzékeltetni kívánta az események erőszakos jellegét. A fenti fogalomhasználat némileg szokatlannak tűnhet, mivel napjainkban a *terror(izmus)* kifejezése egészen új megvilágításba helyeződött.[2] A kötetet hasznos adattár egészíti ki, amely kimutatásokat tartalmaz a községi (tanácsi) tagokról, a vezetőtestületek tagjairól, a mendei '56 résztvevőiről, ezenkívül az összegyűjtött fontosabb jogszabályok is segítik az olvasót az eligazodásban.

Összefoglalva: Balogh Gábor könyve átfogó képet ad a mendeiek '50-es években megélt történeteiből, amelynek során a falu

2 A magyar történelemben nem ismeretlenek a megtorló, kegyetlenkedést véghezvivő katonai, vagy félkatonai csoportosulások tevékenységei. Ide sorolható például Julius Jacob von Haynau 1848 utáni rémuralma, vagy az 1919. évi vörösterror és az 1919 utáni fehérterror.

szűkebb környezetéből kitekint az országos folyamatokra és a Rákosi-diktatúra mindennapokat meghatározó intézkedéseire is.

(*Balogh Gábor*: Mende története az 1950-es évek elején. Mende község Önkormányzata, Mende, 2017. 251 oldal)

Kiss András

KÉPES NAPLÓ ZALAEGERSZEGRŐL

Úgy is írhatnók, hogy rajzos korrajz és különleges életrajz. Szó szerint, hiszen grafikákkal gazdag kötet ez, amelyben megjelennek az 1950-es, 1960-as évek zalaegerszegi kicsinyei és nagyjai, a szerző gyerekkori pajtásai és az őt körülvevő fölnőttek, majd nem csak a zalai város irodalmi és művészeti nagyságai, akikkel összehozta a szerencsés sors: Nagy László, a szerkesztő-költő, Hegedüs Géza, a két lábon járó lexikon, Keresztury Dezső, a Zalaegerszegről elszármazott költő-akadémikus, Szász Endre, a képzőművész-nagyság és mások. Velük sikerült őt állandóan segítő kapcsolatba kerülnie csakis a grafikusi-könyvillusztrátori tehetsége révén.

Mai szóhasználattal mélyszegénységben nőtt föl Zalaegerszeg nincstenjeinek városrészén, a Bíró Márton egykori, templomépíttető püspökről elnevezett és az Alsó utca környékén, ahol az egyetlen flanc az volt, hogy évente egyszer, hagyományosan húsvétkor mindenki hófehérre meszelte a házát, ő pedig petróleumlámpa fényénél olvashatta **a** tankönyveit.

Innen járta be azt az utat, amely elvezetett a budapesti újságokhoz, könyvkiadókhoz, amelyek egyre gyakrabban közölték a rajzait, de odáig is, hogy az említett költő-akadémikus, Keresztury Dezső – az egykori zalaegerszegi polgármester, Keresztury József fia –, aki húsz percet adott a kért beszélgetésre, amelyből aztán, minthogy kiderült, egyazon város szülöttei, egész délutáni borozgatás lett a budapesti lakáson.

Gyerekkora olyan későbbi nagyságok ismeretségével ajándékozta meg, mint az iparos Portischék fia, a Lajos, aki az 1955-ös ifjúsági sakkvilágbajnokságon a 4. helyezést érte el, majd felnőttként nemzetközi nagymester lett, A Nemzet Sportolója.

A szüleit korán elveszített szerző szegénységét némileg enyhítette, hogy – a könyvben leírt szavait idézzük – „*népgazdasági szempontból is hasznos*" elfoglaltságot talált, amely némi pénzt is hozott a családi konyhára: selyemhernyót tenyésztett.

Akkoriban, az 50-es években szinte minden zalaegerszegi házhoz kiskert is tartozott. A szerző ma is gyönyörködve emlékezik nagymamája pompás lekvárjaira, a friss gyümölcsökre. Korszerű várossá a zalai megyeszékhely csak az 1960-as évek közepétől kezdett fölépülni, viszont, például a Tütössy utcában eltűntek a kiskertes házak...

Közben rajzok százain örökítette meg az akkori Zalaegerszeg tájait, de jellegzetes embereit is. Például a sültgesztenyeárus Márci nénit, akinek az arca maga volt az általa kínált, meghámozott gesztenye. Kedvet kapott a zenéléshez is, **a** helyi versenyen pedig az amúgy harmonikás Tóth Józseffel előadott spirituálékkal első díjat is nyert.

Hamarosan rajzokkal teli mappával a hóna alatt, pár forinttal a zsebében 1963-ban vonatra ült, s délben már ott, ahol a 6-os megáll, nézett körül, könyvhét lévén megpillantotta a könyvek mögött az arcról már ismert Hegedüs Gézát, az egyik épületen pedig a Magyar Ifjúság föliratot. Így indult el budapesti karrierje, mert pár év alatt egymás után jelentek meg rajzai, könyvillusztrációi az újságokban, könyvekben. A miképpenről a műfordító-színpadi szerző Göncz Árpád írt: „*... remek illusztrációi a könyv lényegi mondanivalóját azonos színvonalon kifejező, de önálló műalkotások*".

Ő magának pedig sikerült a Képzőművészeti Gimnáziumban tanulnia.

Innen kezdődik budapesti, majd jelenlegi albertirsai élete a tehetségben gazdag, de

üres zsebű legénynek a Móricz Zsigmond körtéri talponállóval, ahol viszonylag olcsón elverhette az éhét a városából oda származott barátaival, az osztálytárs, a későbbi remek színész Tahi Tóth Lászlóval együtt. Közben be-bejárt a Képzőművészeti Főiskolára és gyűltek a rajzai ezúttal a fővárosról.

Hanem az elmaradt diákszállási díjak, a sok éjszakázás miatt hamarosan félbeszakadt a középiskolai okosodás és elkezdődött az új élete ismét szülővárosában, ezúttal a cserépkályhagyár munkásaként. Szerencséjére a főiskolát frissen elvégzett, ugyancsak a város szülötte Németh János keramikus, a jelenlegi *Kossuth-díj*as, A Nemzet Művésze lett a főnöke.

Sorsának másik ajándéka, hogy közösen kezdtek a családalapításhoz Orbán Edittel, a frissen végzett tanárnővel, a jelenlegi feleséggel. Az időközben a városi honvédalakulathoz bevonult grafikus-melós hamarosan gitáros zenekarral lépett a laktanya színpadára, vagyis új művészeti ággal ismerkedett meg – alapfokon.

Hogy mire vitte a nagyon szorgalmas és tehetséges grafikus? Például 1978-ban kiállítása nyílt *Hej Nagykőrös, Hírös város* címmel, majd a szülővárosában is bemutathatta a munkáit az egykori zsinagógában berendezett Városi Hangverseny és Kiállítóteremben 1998 februárjában – a sorban a huszonnegyedikként –, majd 2008-ban a városi művelődési ház Gönczi Galériájában az irodalomhoz, a költészethez kötődő grafikáiból nyílott kiállítása az akkor már *Munkácsy-díj*as Németh János értékelő szavaival. Közel 200 könyv illusztrátoraként is megmutatta a tehetségét, hozzá tucatnyi újság, folyóirat – *Nimród*, *Tiszatáj*, *RaRe* – is foglalkoztatta.

Jelenleg Albertirsán él és alkot, egy időben pedig a helyi újság szerkesztője is volt. Itt adott hírt helytörténeti jelleggel a város múltbéli és jelenkori történelméről, az emberi sorsokról *Vesszőnyaláb* című, képekkel gazdag könyvében.

(*Miklosovits László*: Retro-Zalaegerszeg. Rendhagyó, képes napló. Szerzői kiadás, [Albertirsa], 2014. 232 oldal)

Ferencz Győző

KÖNYV A 750 ÉVES TÁPIÓSZECSŐRŐL

A közelmúltban egy helytörténeti dolgozatomban a Tápió-vidéket a helytörténetileg a legmegkutatottabb vidékek sorába helyeztem és ennek bizonyítékául írtam recenziókat a közelmúltban megjelent igényes, szép, színes kiadványokról. Egy községgel igazságtalan voltam, mert csak szóban értékeltem a *Tápiószecső anno*t, amikor még a nyomdaillatot lehetett érezni ezen az igényes könyvön, amelyet Anka László történész, a Veritas Intézet munkatársa és Kucza Péter írt, szerkesztett. Ezt a 96 oldalas kiadványt nem is szívesen nevezem kiadványnak, mert ennek a szónak van egy kis pejoratív zöngéje, különösen ha arra gondolunk, hogy kiadvány az állattartásról, -etetésről szóló brosúra is, meg sok olyan megjelent, egyébként nagyon sok tapasztalatot átadó kiadvány, amely a mindennapi életünkhöz tartozik, azokat teszi könnyebbé. Ez esetben teljesen másról van szó, hiszen a falu felett elviharzott hét és fél évszázad történelmi eseményeit, történelmi viharokat, földesúri döntéseknek a falu közösségére így vagy úgy ható konzekvenciáit, jószándékait vagy éppen pereskedésből győztesen kikerülő felperes vagy alperes elképzeléseit, a török megszálló hadak zsarnokoskodásait, a török szandzsákban meghatározott kötelezettségeit, megértő vagy éppen zsarnokoskodni szándékozó akarásait rögzíti ez a történelmi visszapillantás.

Történelmi hűséggel tekint vissza a jobbágyfalu mindennapjaira, nehézségeire és történelmi hitelességgel rajzolja meg Tápiószecső község polgárosodás útján megtett, könnyűnek semmiképpen nem mondható

történéseit, évtizedekre, évszázadokra kiható sajátosságokat, történelmi eseményeket. Hitelesen rögzíti mindazt, ami csak Tápiószecső községhez kapcsolódik, ami sajátosan csak szecsői. Amiben e falu közössége éppen történelmi, származási, vallási hovatartozása alapján eltér mindazoktól a falvaktól, községektől, amelyek a Tápió mentén, itt a Gödöllői-dombság lankáin hosszú évszázadok során kialakultak. Így itt említhetem a falu sajátosságaként, néprajzi kurriuzomként népviseletét, a sajátos szecsői rózsa kivirágzását az asszonyok ünnepi népviseletén vagy éppen sajátos dallamainak motívumait, azoknak jellegzetes sokaságát, amely éppen mostanában került összegyűjtésre és CD-n való megjelentetésre. Ebben a sajátosságban említhetném a falu római katolikus mély vallásosságát, elkötelezettségét, azt a további kutatásokat igénylő feltevést, hogy Tápiószecső a XVIII. század elejétől hosszú időn át búcsújáró helye volt a környező községeknek éppen vallási egységességénél fogva. Az meg már csak az idősebbek emlékezetében él, hogy a gondosan rendezett, virágosított utcáin a lányok négyesével, ötösével, legszebb népviseleti ruhájukban kart-karban, önfeledten rótták a szecsői utcákat, helyi népdalokat énekelve.

Tápiószentmáron, Tápiógyörgye, Tápiószele fekvésénél fogva, talajviszonyait, földbirtokhelyzetét illetően összehasonlíthatatlanul gazdagabb település volt minden időkben. Itt Tápiószecsőn a szerényebb anyagi lehetőségek, kondíciók ellenére mégis önfeledtebb, a régi tradíciókból adódóan életvidámabb, optimistább atmoszféra lengedezte be a mindennapokat, nem is beszélve az ünnepi napok készülődéseiről, az ünnepnapok, az úrnapi nagy kiterjedésű virágdíszes sátrak áhitatáról, az egyházi ünnepek egész évre kivetülő boldogság-, megelégedettségérzéséről. Ebben látom én ennek a községnek meghatározó másságát, a népművészet továbbélésének lehetőségeit, a történelem produkálta balsorsból újra kezdeni tudó energiatöbbletét, emberi és közéleti optimizmusát. Ez a könyv jól válogatott reprodukcióival ezt tudja sugallni. Innen a könyv sikere, a könyv utáni érdeklődés és az opusz megbecsülése.

Hogy a Tápió-vidék községeinek közművelődési, kultúrhistóriai, történelmi, művészeti, sajtóbibliográfiai kötetei az utóbbi évtizedekben ilyen intenzitással, tudományos hitelességgel, szakmai igényességgel, esztétikai szépségben tudnak megvalósulni, az elsősorban Kucza Péter nagykátai gyűjtőnek köszönhető. Annak a rendkívüli igényességnek, sokoldalúságnak, múltat tisztelő és a jövőnek megmutatni szándékozó emberi elhatározásnak, szándéknak, anyagiakat nem sajnáló nagyvonalúságnak köszönhető, amely őt ebben a szándékában inspirálja. A könyv másik írója, szerzője hatalmas kutatómunka eredményeként tette le névjegyét szülőfaluja népének, bizonyította szakmai hozzáértését, történészi munkájának elévülhetetlen érdemeit. Anka László tevékenységéről elismeréssel kell nyilatkozni, mert példás az a munka, ahogyan szülőfalujának történelmi mélységeiből kikutatta azokat a tényeket, amelyekre fel lehetett fűzni azokat a helytörténeti sajátosságokat, amelyek csak erre a településre voltak jellemzőek. Kikutatta történelmi tények, bizonyítékok alapján a közösség életét, a falu feletti hét és fél évszázad történéseit. Levéltári kutatások, történelmi monográfiák leírásai alapján, eredeti dokumentumok ismeretében fogalmazta meg a falu történelmét a rézkortól a Kartal nemzetségig. Kubinyi Ferenc kutatásaira alapozva ír a község mai helyén épített földvárakról, az itt talált régészeti emlékekről, amelyek a Magyar Nemzeti Múzeum régészeti gyűjteményében találhatók. A népvándorlás korabeli gepidák, kvádok, szarmaták, hunok, avarok emlékei itt is ugyanúgy megtalálhatók, mint a Tápió völgyének más falvaiban. A honfoglaló magyarok közül a Kartal nemzetség települt le ezen a helyen, ők lettek későbbiekben a környék földesurai.

Történelmileg bizonyíthatóan IV. Béla idejében íródott le az az oklevél 1264-ben, amelyben Szecső neve megjelent Zecheu formában. Pereskedés folytán a név különböző formában előfordul, egyértelműen igazolható, hogy Szecső településről van szó. Nagy értéke a könyvnek, hogy Lázár deák térképén (1528) filológiai levezetéssel azonosítani tudta a mezővárosi ranggal büszkélkedő Szecsőt. A török hódoltság korának történelmi hitele, a törökök elűzése utáni 1691-es községbírói szervezet megalakulása, az első hivatalos pecsét leírása, majd a Rákóczi-szabadságharc megpróbáltatásainak közlése utáni helyzet az Esterházyakkal, a Grassalkovichokkal statisztikai adatok alapján nagyon pontosan és a történelmi helyzetnek megfelelően elemződik Anka László kutatásai alapján. Az 1849-es események akpcsán hitelesen íródnak le Mericzay János tápiószecsői plébános kivégzésének motívumai Damjanich János tábornok önkényes döntése szerint. Itt talán annyit jegyeznék meg, hogy az esemény soha nem kapta volna azt a figyelmet, amelyet megérdemelt volna. *Egy agrárközség jellemzői a 19. században* cím alatt Anka László leírja mindazt, aminek jellemzője a község fekvése, a talajviszonyai és az ebből adódó szegénység: hisz ¾ részben sivány homok, ¼ részben agyagos homok jellemzi a község területét.

Világháborútól világháborúig cím alatt rendkívül összefogottan, 14 oldalon összesűrítve leírja az első és második világégés megpróbáltatásait, annak minden gondjával, nélkülözéseivel, a családok mindennapjainak hátrányaival, a családfők hadba vonulásának nehézségeivel, megpróbáltatásaival. Színesen mutatja be a község egyleteinek, közösségeinek, egyesületeinek sokszínűségét, a két világháború áldozatainak emlékét megörökítő ünnepségek hangulatát és bemutatja az ezekben vezető szerepet vállaló közéleti vezetők, emberek odaadó lelkesedését, akik a trianoni tragédia idején, majd a reviziós bizakodás időszakában vállalták a falu vezetését, reménykedtek tevékenykedésükkel a nemzet, így Tápiószecső helyzetének jobbra fordulásában. Francz Rezső, Honti Ferenc, dr. Müller László, Gregor István, Németh Béla, Szente Jenő, vitéz Simon Lajos, Lipták György, Szíjgyártó Ferenc, Kovács Ferenc, Vekely József, Schvarda Béla egyénisége, munkája feltétlenül megemlítendő.

Az utcák, terek, épületek 34 lapon örökítődnek meg, rendkívül sok fényképpel, régi levelezőlapokon, archív felvételek formájában, lényegre mutató szövegekkel. Én ebből csak két dolgot szeretnék itt megemlíteni. A már a bevezetőben említett vallásosságról, annak összetartó erejéről, a templom rövid történetéről és a Magdolna-telepi parcellázásról, mert mindkettő nagyon fontos momentum Tápiószecső község történetében. Az Esterházy hercegek voltak a község plébániájának kegyurai, így ők voltak a meghatározók a templom életének folyamatos, zavartalan működésének biztosításában. Ők döntöttek a plébános, káplánok kinevezéséről, alkalmazásáról, a templom felújításáról. Esterházy Miklós és fia, Esterházy Antal nevéhez fűződik a ma is álló templom felépítése az 1770-es évek végén. Anka László egyháztörténeti kutatásaiból tudjuk, hogy a XIV. században már állt itt egy templom gótikus formában. Ezen templom történetének eseményei között sok-sok szájhagyományban élő feltevés kering, hogy tudniillik altemploma is, kriptája is volt ennek a torony nélküli templomnak. Nagy hiátusa a régészeti vizsgálódásoknak, hogy ezt a feltevést a későbbiekben nem kutatták meg. Nem tették egyértelművé ezt az állítást a templom történetében. A templom védőszentje Myray Szent Miklós, ezért a december hatodikai búcsúnak mindig fontos momentuma volt a község életében, annak ellenére, hogy a decemberi hideg miatt a nagy sátras búcsút szeptember 8-án tartották.

A másik, amiről említést szeretnék tenni: ez a magdolna-telepi parcellázás, amely

egész struktúrájában lényeges változást hozott Tápiószecső életében. A Hevessy-birtok nagy része a község nyugati részén Magdolna-telepen és Szőlős-telepen helyezkedett el. Gyönyörű fekvésű, igényes környezetben, rangos épületekkel, stranddal rendelkező birtok volt, a Hevessy család kedvenc nyaralóhelye. 1920 táján a gazdasági válság hatására a család kénytelen volt a birtok egy részétől megválni, parcellázták és így tudott a falu egy szép résszel gazdagodni, hozzátéve, hogy valószínű a Hevessyek közbenjárására vasúti megállóval is tudott a településrész gazdagodni. Ennek a parcellázásnak dokumentumai, színes plakátja, a parcellázási terv, korabeli barnított képes levelezőlapok szép, értékes színfoltjai a kötetnek.

A kötet további tagolása szerencsésen fogja össze az agrárfalu mindennapi életét, a népi kultúra továbbélését, hiszen hitte, hogy a népművészet, a népdal, a népi szokások olyan intenzitással tudnak a mai élet szerves részévé válni, mint ebben a községben. A szecsői néprajzi anyag gazdagsága, az Ofella család gyüjtő és megmentő szándéka, építészete, viseleti gazdagsága, színessége, a népdalok variánsai a kötetben, a napi paraszti munka, a kapálás, kaszálás, aratás, cséplés nehéz munkájának kiegészítőjeként jelennek meg és ez nagy érdeme a kötet két szerzőjének, Anka Lászlónak és Kucza Péternek.

(*Anka László–Kucza Péter*: Tápiószecső anno. A 750 éves falu története írásban és képekben. Önkormányzat, Tápiószecső, 1014. 96 oldal)

Bihari József

EGY KLASSZIKUS MŰ ERDÉLY ARANYBÁNYÁSZATÁRÓL

Végre magyarul is megjelent az erdélyi ércbányák egykori főfelügyelőjének, Köleséri Sámuelnek *Auraria Romano-Dacica* című latin nyelven írt műve, amely eredetileg éppen háromszáz évvel ezelőtt, 1717-ben látott napvilágot Nagyszebenben.

A könyv az egyik legkorábbi magyar bányászati munka volt. Köleséri levelezéséből tudjuk, hogy ez a mű csak első kötete egy három részre tervezett nagy országismereti, összefoglaló munkának, ami ha megjelenik, erdélyi honismereti irodalmunknak gyöngyszeme lehetett volna. Célul tűzte ki bányászatunk teljes történetének bemutatását a római kortól egészen a XVIII. századig. A megjelent könyv elsősorban az európai hírű erdélyi aranybányászat dák-római kori történetét írja le. Köleséri művét az uralkodónak, „*a győzhetetlen, fenséges*" III. Károlynak ajánlotta, aki jutalmul egy arany kegylánccal ajándékozta meg őt. Ki is volt ez az ember?

Köleséri Sámuel 1663. (valószínűbb források szerint: 1661.) november 18-án született a Borsod megyei Szendrőn. Partiumi származású református lelkészcsalád gyermeke volt, így természetesen őt is papnak szánták, s külföldi egyetemekre küldték. 1680-tól Leidenben bölcsészetet és filozófiát, 1682-től Franekerben teológiát tanult, de 1683 nyarán már Angliában találjuk. A kiváló képességű fiatalembert a teológiánál jobban érdekelték a természettudományok. Londonban Newton előadásait is hallgatta. Első művei fizikai tárgyúak voltak, a fényről, majd a világ rendjéről írt értekezést. 1685-ben két doktori diplomával érkezett haza, de véglegesen ráébredt, hogy a papság nem neki való, ezért Teleki Mihály támogatásával ismét nyugatra utazott, hogy orvosi tanulmányokat folytasson. 1688-ban orvosi diploma nélkül tért haza, ennek ellenére Nagyszeben városa *physicus*ként, orvosként alkalmazta. Oly sikerrel kúrálta a polgárokat és a környék nemesi családjait, hogy híre terjedni kezdett. Nagynevű erdélyi családok, a Telekiek, a Bethlenek, a Károlyiak választották háziorvosuknak.

A sokoldalú tudós tevékenységei közül mind kortársai, mind az utókor az orvostudományt tartja legfontosabbnak. Első

orvosi műve 1707-ben jelent meg, amelyben a skorbut egyik válfajáról, az általa földközi-tengeri skorbutnak nevezett betegségről ír, kora tudományos színvonalán. 1709-ben az Erdélybe behurcolt pestisről ír, ismerteti tüneteit, majd kitér a gyógymódokra.

Orvosi működése mellett érdeklődése Erdély ásványkincseinek és bányászatának megismerése felé fordult, s hamarosan országosan is elismert bányászati szakember lett. Rendkívüli képességei megnyitották előtte az utat a magasabb állásokra. 1699-ben már mint ismert bányászati szakembert, kinevezték az erdélyi ércbányák főfelügyelőjévé. A császári hivatal az országhoz visszatérő, nagy múltú, de a háborúk miatt leromlott állapotba került erdélyi ércbányák felmérését, újbóli beindítását és nyereségessé tételét tűzte ki célul.

1702-ben kiküldik Kölesérit, hogy Abrudbányán és környékén tegyen intézkedéseket a bányászat és az aranymosás tekintetében, vizsgálja meg a bányastatútumokat és szokásjogot, és ha lehet, újítsa meg azokat. Feladata volt a Verespatak melletti tavak helyreállítása, a zúzóknak vízzel való ellátása céljából. Köleséri tevékenysége és intézkedései eredményesek voltak, az erdélyi bányászat néhány évtizeddel később fellendült és újra virágzásnak indult. Köleséri Sámuelt 1715-ben főkormányszéki titkárrá, majd 1727-ben tanácsossá nevezték ki. Felemelkedését feltétlen császárhűségének és magas rangú pártfogójának, Savoyai Jenő hercegnek is köszönhette.

A korabeli tudományos élet nagyra értékelte az 1717-ben kiadott bányászati művet. Két évvel később a Császári Természettudós Társaság fölvette tagjai közé. A német természetkutatók Leopoldina Társasága, a páduai és pétervári akadémia is tagjává választotta. 1729-ben ő volt az első magyar, akit a nagy tekintélyű londoni Royal Society is tagjává választott.

Kiterjedt levelezést folytatott kora német, svájci, angol, holland, román tudományos, művelődési és politikai életének kiválóságaival. A hallei és jénai pietista felvilágosodás eszméit és kiadványait a havasalföldi és moldvai román fejedelemségek felé közvetítette tovább. Széles körű irodalmi tevékenységet végzett, több mint ötven munkáját tartják számon. Igazi polihisztor volt, írásaiban teológiai, filozófiai, jogi, történelmi, régészeti, numizmatikai, nyelvészeti, orvosi, matematikai, fizikai, bányászati, mineralógiai témákkal foglalkozott.

Köleséri Sámuel lelkes bibliofil volt. Kora leggazdagabb, mintegy négyezer kötetes könyvtárával rendelkezett az országban, messze felülmúlva kortársait, Pápai Páriz Ferencet és Bod Pétert is. A könyvek beszerzése, összegyűjtése nagy hozzáértésről, sokoldalú érdeklődési körről tanúskodik. Bibliotékájában ott sorakoztak a korai német felvilágosodás legfrissebb kiadványai, az államismereti történeti iskola lényeges művei, teológiai, történeti, jogi, orvosi és természettudományos könyvek. Halála után a Gubernium kötelezte az örökösöket, hogy a könyvtárat egyben kell tartani, majd leltárba vetette a könyveket. Sajnos ezt a hatalmas kincset nem sikerült megőrizni. A tervek ellenére nem lett belőle közkönyvtár, a könyvek egy része egy padláson penészedett meg, míg végül olcsón elárverezték azokat.

Mindehhez hozzájárult a sikeres és elismert tudós kiegyensúlyozatlan és zaklatott magánélete is. Háromszor nősült, de házassága mindig rosszul sikerült. Első feleségéről nem sokat tudunk, a másodikkal húsz évig élt, majd beadta a válókeresetet, és még abban az évben újra házasodott. Az otthagyott feleség azonban bosszút forralt, és bigámia vádjával jelentette fel, arra hivatkozva, hogy válásuk egyoldalú és törvénytelen volt. A 16 évig húzódó per a nőnek adott igazat, így Köleséri börtönbe került. A meghurcoltatások miatt a szebeni tömlöcben agyvérzést kapott, s ott halt meg 1732-ben.

Köleséri legjelentősebb műve, az *Auraria Romano-Dacica* először Nagyszebenben jelent meg 1717-ben, 257 oldalon. Sikerét

mutatja, hogy a század végén, 1780-ban másodszor is kiadták Pozsonyban és Kassán, amelyhez a neves történész, Pray György írt előszót. E második kiadáshoz kapcsolódik egy olténiai eredetű görög orvos, Mihail Sendo írása is: *Historico – Phisico - Topographica Valachiae* (Havasalföld történelmi, fizikai és helyrajzi leírása) címmel, amelyet 1724-ben írt, irodalmi levél formájában, azt Kölesérinek ajánlva. A mostani magyar fordítás csak az alapművet tartalmazza. A szerző művében következetesen a Dacia szót használja a Transylvania (Erdély) kifejezés helyett. A fordító is csak a címben változtatott, s *Erdély aranybányászata* címmel jelent meg a könyv a szó szerinti *Római-dáciai aranybányászat* helyett.

Az *Auraria* hat fejezetre oszlik. A mű elején hosszú ajánlást találunk az uralkodó III. Károly magyar királynak és német-római császárnak, akit „*a haza atyjának*", „*számos ország fenntartó Atlaszának*", „*Erdély legjobb fejedelmének*" titulál. Ezután az olvasóhoz szól, amelyben vázolja műve célját, hogy közreadja a dák-római bányászat vázlatát, különös tekintettel az aranybányászatra. Az aranyról szándékozik írni, melyet „*sárban keresgélik, sötétből hozzák a fényre, örök nedvgyülemből vonják elő, tűzzel főzik ki, vízzel tisztítják, sötét alakok kormos keze öltözteti szent küllemébe, szemet és szívet gyönyörködtető alakban adják ajándékba, végül szekrények mélyére és egyéb szent és eldugott zugokba rejtik*".

Az első fejezet a dák-római aranybányászat történetét tartalmazza. Itt ismerteti a Traianus császár által meghódított római tartomány, Dácia aranybányászatát. Leszögezi, Erdély földje Európa bármely országánál több fémet és ásványt rejt, s azokat itt igen könnyű kibányászni. A Római Birodalom súlyos kárt szenvedett volna, ha Traianus nem hódítja meg Dáciát, ezt a „*mindenben dús bőségszarut*". Nem véletlenül emlegetik a korabeli feliratok Daciát rendszeresen „*Felix*"-nek, azaz boldognak, szerencsésnek.

A tartomány megszerzése után nagy gondot fordítottak a bányászat elindítására, mert abban látták a provincia sikeres kormányzásának kulcsát. Ezért alapította a császár a híres és más tartományokban alig emlegetett *Auriarium Collegium*ot, az aranybányák testületét, amely intézményt számos jogosultsággal, intézkedési lehetőséggel ruháztak fel. A szerző ismerteti a bányák tisztségviselőit és felsorolja az ércekben gazdag bányavidékeket. Olyan bányavárosnevekkel találkozunk a szövegben mint Zalakna, Slatna (Zalatna), Awrud (Abrudbánya), Offumbánya (Offenbánya), Kereschbánya (Körösbánya), Kisbánya, Rézbánya, Volcoi (Vulkoi), Rudna (Radna).

Amikor a rómaiak feladták Dáciát és kiürítették a tartományt, a bányászat megszűnt, azt majd csak a magyarok élesztik újjá. A magyar királyok német bányászokat hívtak a bányavidekekre, akik a régi bányákat újra működésbe vonták és a bányavárosokat virágzóvá tették. Négy híres bányavárost említ Dél-Erdélyben: Abrudbányát, Aranyosbányát, Körösbányát és Rézbányát (Kisbányát).

A második fejezet az aranybányászati munkát mutatja be. Először a természetes módon, mosással gyűjthető „*szabad arany*" lelőhelyeiről ír. Majd ismerteti az ókori és saját korának bányászati technológiáját, munkamódszereit, bányászati eszközeit, szerszámait. Az ókori polihisztor, Plinius *Természetrajz*ában leírtakat idézi, s fűz hozzá magyarázatokat az erdélyi viszonyok és saját helyszíni tapasztalatai alapján. Vitatja az úgynevezett varázsvessző (*virgula divinatoria*) gyakorlati eredményességét a fémek kutatásában. Mint írja: „*Mindeddig azonban senkinek sem sikerült bizonyítania, hogy egy mogyoróvessző, különösképpen pedig Szent János napján, délben, egyetlen csapással lemetszett mogyorófavessző hogyan s miért lehetne alkalmas fémek megtalálására és egyéb célokra.*"

A következő fejezet az aranypénz veréséről szól. Az arany megmunkálásának,

megtisztításának módszereit, majd az aranyérmék verésének történetét és technológiáját ismerteti. Tudjuk, hogy Köleséri Sámuel szenvedélyes pénz- és érmegyűjtő is volt. Számos ritka antik példa után precízen bemutatja az erdélyi magyar érméket, amelyeket 1529-től Szapolyai János, János Zsigmond, Báthory István, Báthory Kristóf, Báthory Zsigmond, Báthory András, Székely Mózes, Bocskai István, Rákóczi Zsigmond, Báthory Gábor, Bethlen Gábor és felesége, Brandenburgi Katalin, a két Rákóczi György, Barcsay Ákos, Kemény János, Apafi Mihály és Rákóczi Ferenc fejedelmek, valamint más főurak és városok verettek.

Egy rövid fejezet foglalkozik a bányászattal és pénzveréssel kapcsolatos törvényekkel, rendeletekkel. Ezt követően az arany eredetét, létrejöttét és tulajdonságait mutatja be. A fejezetben a föld mélyén előforduló ércek, elsősorban az arany előfordulási helyeiről, geológiájáról, ásványtani fajtáiról, tulajdonságairól, a fém feldolgozásának módjáról ír, kora tudományos igényével. Az alkimisták tevékenységéhez erős kétségeket fűz, s nehezen hihetőnek tartja, hogy más fémből aranyat lehet készíteni. Bár később a bécsi kincstárban látott alkimista kísérlet elbizonytalanítja, mert nem hiszi, hogy a felséges császárt is rá tudta volna szedni egy aranycsináló. Ezért végül inkább gazdasági okok miatt utasítja el az aranycsinálást.

Az utolsó fejezet az arany orvosi hatásait vizsgálja. Ebben foglalkozik az aranynak a gyógyításban és orvostudományban betöltött szerepéről. Ára miatt azonban csak uralkodóknak készítenek belőle egyedi orvosságokat. Részletezi, milyen kórságokra, betegségekre lehet jó az aranytinktúra.

Az *Auraria* igazán sokoldalú mű, amellett hogy bemutatja az erdélyi aranybányászatot, értékes numizmatikai, régészeti, történelmi, jogtörténeti, vegyészeti, orvosi, sőt, alkimista fejtegetéseket is tartalmaz. Számos érdekességet közöl, Decebál kincseitől kezdve az aranyszőlő legendájáig. Nyelvezete néhol barokkos, de végig élvezettel olvasható. A szerző korának rendkívüli műveltségű alakja volt, ami tükröződik művében is. A fordító jegyzeteivel, utószavával, névmutatókkal, valamint korabeli bányászati-kohászati metszettekkel gazdagított könyv értékes tudománytörténeti munka.

(*Köleséri Sámuel*: Erdély aranybányászata. Kölesériana 2. Fordította, az utószót és a magyarázatokat írta: *Magyar László András*. Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Irodalomtudományi Doktori Iskola–Erdélyi Múzeum-egyesület, Kolozsvár–Szeged, 2015. 190 oldal)

Udvarhelyi Nándor

SZŐD ÉS KÖRNYÉKÉNEK ELSŐ VILÁGHÁBORÚS HŐSEIRŐL

A napokban jelent meg A Magyar Kultúra Lovagja, Volentics Gyula *Sződi hősök könyve, 1914–1918* című új kötete, mely alcíme szerint: *A nagy háborúban a hazáért hősi halált halt, fogságba esett és megsebesült sződiek, felső- és alsógödiek, sződligetiek és csörögiek emlékezete* címet viseli.

Az első világháború centenáriuma arra kötelezi a helytörténészt, hogy igyekezzen minél többet feltárni a múlt emlékeiből, ezzel is táplálva a közösség kollektív emlékezetét a száz évvel ezelőtt történtekkel kapcsolatban. Így van ezzel e könyv szerzője is. A könyv célja: örök emléket állítani a katonahősöknek. Őrizzük meg az emléküket, tisztelegjünk életük és haláluk előtt!

Nem a történelemkönyvekből ismert, átfogó első világháborús történet elevenedik meg e lapokon – az elolvasható másutt több száz kötetben –, hanem a szűkebb pátria, Sződ és környéke, a Nagy háború kezdetén még a közigazgatásilag hozzátartozó két Göd, Sződliget, Sződrákos és Csörög regionális története lett most a fókuszba állítva.

A Szent Korona országaiból hadba szólított közel 4 millió katonából 661 ezer el-

esett és 743 ezer megsebesült. A kötetben bemutatott 117 hősi halott, valamint a 278 megsebesült és hadifogságba került – jórészt gyalogos baka – száma e sokasághoz képest ugyan elenyésző, de e település tagjainak, családjainak számára meghatározó volt. A több száz helybeli bevonult katonából – mai ismereteink szerint – több mint százan sohasem térhettek vissza szeretteikhez. Ők azok, akik ma is idegen földön – az első világháború európai frontjainak háborús tömegsírjaiban – alusszák örök álmukat.

Eddig csupán az elesettek nevét ismertük, a hadifoglyokról, sebesültekről viszont nem tudtunk semmit sem. Vajon rajtuk kívül még hány sződi harcolt, sebesült meg, vagy esett fogságba? Régóta foglalkoztatták a kutató-szerzőt ezek a kérdések, és mivel sikerült a jó néhány évig tartó adatgyűjtés végén választ kapnia ezekre a kérdésekre, megosztja az olvasóval az eredményt.

Néhány iparos közvetetten úgy került be e kötet közel 80 oldalnyi táblázatos lajstromába, hogy a háború idején még más, távolabbi településen lakott, majd csak a békeidőben nyitott kereskedést, vagy kezdett ipart űzni az 1920–1930-as években Alsó- és Felsőgödön, Sződligeten. A korabeli ipari, kereskedelmi almanachokban büszkén felsorolták frontszolgálatuk helyeit és kitüntetéseiket is.

Hiteles, tiszta forrásokra támaszkodó, 160 oldal terjedelmű mű született. A legfőbb forrás a bécsi Hadilevéltár (Kriegsarchiv) állományában kutatható Osztrák–Magyar Monarchia I. világháborús veszteséglistája (Verlustliste) volt. Ezekben szerepelnek a sződi katonák személyi adatai, valamint a halál, eltűnés helye, ideje is rövidítve, németül. A Hírek sebesültekről és betegekről (Nachrichten über Verwundete und Kranke) adatai között egyes esetekben a sebesülést és a betegséget pontosan feltüntetik, más esetekben csupán a beteg szót használják. A pontos életrajzi adatok vonatkozásában a másik jelenős forrás a Váci Püspöki és Káptalani Levéltár plébániai anyakönyveinek adatbázisa volt. Ebből, és részben az Utolsó Napok Szentjeinek Jézus Krisztus Egyháza (Mormon Egyház) anyakönyvi adatbázisainak felhasználásával sikerült a kötetben szereplő személyek családi adatait pontosítani. Ezeken túl az életrajzi adatokat a korabeli ipari és kereskedelmi almanachok, adattárak és gyászjelentések adataival is kiegészítette a szerző.

A könyv végén a 32 oldalnyi színes mellékletben a Nagy háború helyi emléktáblái, országzászlói, a katonák portréi, helyi vonatkozású fotók, levelezőlapok és százéves rekvizitumok is bemutatásra kerültek.

A szerző hitvallása szerint: e kötet kiadása elsősorban tisztelgés azok előtt, akik a legdrágábbat, az életüket áldozták a hazáért, nekünk, utódoknak pedig a legfőbb erkölcsi kötelességünk, hogy fejet hajtsunk világháborús hőseink előtt. Legyenek ők örök példaképeink! Nyugodjanak békében!

A kötet megrendelhető az alábbi e-mail címen vagy telefonszámon: Sződi Helytörténeti Alapítvány, helytortenetszod@invitel.hu, 0620/9463–980.

(*Volentics Gyula*: A sződi hősök könyve, 1914–1918. A nagy háborúban a hazáért hősi halált halt, fogságba esett és megsebesült sződiek, felső- és alsógödiek, sződligetiek és csörögiek emlékezete. Sződi Helytörténeti Füzetek. Sződi Helytörténeti Alapítvány, Sződ, 2016. 160 oldal)

Bottyányi István

PÁPA A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG IDEJÉN

A Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára főlevéltárosának tollából 2016 tavaszán megjelent könyv főcímét egy 1919 februárjában a *Pápa és Vidéke* című lapban megjelent újságcikktől kölcsönözte, amelyet követően az alcím ad felvilágosítást az olvasónak, hogy miről is fog szólni a 222 oldalas kötet.

Az első magyarországi kommunista diktatúra az azóta eltelt majd 100 év alatt szélsőséges értékeléseket kapott: a megszűnte utáni negyedszázadban a teljes elítélés és megvetés volt a sorsa, az 1945-ben bekövetkezett gyökeres társadalmi és állami váltást követően a dicsőségesnek állított volta nyert kidomborítást, míg a rendszerváltás után ismét az elutasítás, de leginkább a felejtés lett a sorsa. Viharos XX. századi történelmünk számos politikai fordulata, rendszerváltása között sajátos helyet foglal el a 133 napig fennállott Magyar Tanácsköztársaság, amely rövid léte ellenére több vonatkozásban rányomta bélyegét társadalmunk és államunk további sorsára. E bő négy hónap alatt az addigi hazai viszonyoktól, fejlődéstől teljesen idegen berendezkedésre került sor az országban, amelyet egy idealisztikus, az addigiakat mindenben tagadó ideológia vezérelt és jellemzően az erőszakot alkalmazta a felmerült problémák kezelésére.

A szerző bevezetőjében kifejtette, hogy miért nyúlt e témához: részint az eddigi művek a központi, fővárosi eseményekre koncentráltak, míg a vidék helyi történései alig ismertek, másrészt a megjelent munkákat az idológiai elfogultság jellemezte. Mint írta: a reális ítéletalkotáshoz az „*események objektív ismertetése, s a történések tárgyilagos értékelése segíthet(ne)*". Ennek érdekében munkája az általa a szemléltetéshez kitűnő példának tartott Pápa első világháború utáni majd egy évét tárta fel a levéltári anyagok, a gazdag korabeli helyi sajtó és a korszakkal kapcsolatos visszaemlékezések forráskénti felhasználásával. Ezek kapcsán leszögezte, hogy e város „*mind mérete, mind társadalmi összetétele, mind gazdasági szerkezete szempontjából*" alkalmas arra, hogy a „*példáján keresztül megragadjuk a Tanácsköztársaság és a vidéki Magyarország egymáshoz való viszonyulását*", s ezáltal e bemutatás hozzájáruljon a „*tudásanyag gyarapodásához*".

A mű 9 fejezete jól szemlélteti annak felépítését és tartalmát: *A város a 20. század elején*; *Politikai-társadalmi mozgalmak 1919 márciusa előtt*; *Az őszirózsás forradalom és a pápai „fekete március"*; *A direktórium*; *A munkáshatalom fenntartása*; *A devecseri vörösterror*; *Utolsó (utáni) rúgások*; *Fehérterror Devecserben?*; *Bírósági felelősségre vonás.*

A szerző megalapozásként áttekintést ad Pápa XX. század eleji gazdasági, kulturális helyzetéről, a lakosság felekezeti megoszlásáról, a politikai, társadalmi mozgalmakról. A város ipari, oktatási-kulturális és katonai település volt, amely jellegei mind befolyást gyakoroltak a történésekre.

A fő téma előtt a tanácsköztársasági időszak közvetlen előzményeit is bemutatja, hiszen anélkül nem érthetőek a bekövetkezett események. Kiderül, hogy a világháború után három politikai eszmerendszernek volt bázisa és befolyása a városban: a keresztényszocialista, a kisgazda és a szociáldemokrata pártok helyi szervei nyomták rá a bélyegüket a társadalomra. Elkezdődött a hagyományokkal szemben a hétköznapi élet világiasodása, amelynek szemléltető kifejezését adta egy helyi szociáldemokrata vezető, a kötet címét kölcsönző Muli József asztalosmester, aki világi szertartással temettette el hozzátartozóit. Ez akkoriban megrökönyödést keltett, ezért ellenfelei, hogy kifigurázzák, *Muli püspök*nek nevezték, amely gúnynév kifejezte az akkori felfordult viszonyokat.

A különféle politikai áramlatok heves vitákat folytattak egymással, amelyek a hat (!), valamelyik irányzathoz tartozó városi lapban és gyűléseken jelentek meg, szinte lehetetlenné téve a zavaros időkben a város normális életét. E megosztottsághoz társult a néhány, tömegbázis nélküli, fővárosból irányított kommunista, akik leginkább a szociáldemokrata munkásságban és a szakszervezetekben igyekeztek befolyást találni. A város irányítása hónapokon keresztül megoszlott a hagyományos közigazgatás és az új hatalmi szervek, az 1918. november 4-én megalakult Nemzeti Tanács, majd az

ezzel szemben 1919 februárjában létrejött Néptanács között. Ekkoriban egymást követték az erődemonstrációk, a különböző politikai irányzatok tagjai közötti atrocitások, amelyek erőszakba torkolltak. Ezek közül a legvéresebb, áldozatokkal járó az 1919. március 15-i volt, amikor a Katolikus Kör ülésekor katonai ruhás személyek sortüzet zúdítottak a helyiségre.

A proletárdiktatúra fővárosi kikiáltásának eredményeként helyben is létrejött a kommün, amely új viszonyokat teremtett a városban. A gyakorlatilag gyökér nélküli új hatalom március 24-én született meg a Munkástanács által legitimálva. Az ezt követően helyi személyekből létrejött direktórium, népbiztosok tanácsa, városi tanács igyekezett ellátni a város vezetését. Tényleges társadalmi bázis hiányában valós eredmények nem születtek, a fővárosi hatalmi centrum így 1919 májusában Pápára is teljhatalmú politikai biztost, egy keményvonalas, megbízható kommunistát küldött.

Az olvasó képet kaphat az új hatalom intézkedéseiről: mint az üzemek államosítása, a szakmák kollektivizálása, továbbá olyan szimbolikusakról, amelyek belegázoltak az addigi életbe, így pl. a táncmulatságok betiltása, a fő ellenségnek tekintett alkohol elleni harc (az egyik illusztrációként felhasznált korabeli plakát szerint „*Ellenforradalmár az, aki ma szeszes italt iszik!*"). A szerző megállapítása szerint a folytonos gyűlésezések, felvonulások ellenkező hatást váltottak ki, az „*embereknek elege volt a valósággal nyíltan szembehelyezkedő propagandából*". Az új világot teremteni akaró, ideológiailag elkötelezett, semmiből jött hatalom valós eredményeket, megoldásokat adni nem tudott, intézkedéseiben forradalmi törvényszék, rögtönítélő bíróság elé állítással fenyegette a rendelkezéseit be nem tartó lakosságot.

Nagy Szabolcs ennek kapcsán alaposan elemezte e szerv működését, megörökítve, hogy miért kerültek bíróság elé a pápai lakosok: pl. az új rend elleni izgatások, a szesztilalom megsértése, a rossz ún. fehérpénz el nem fogadása, a terményeladási kötelezettség nem teljesítése, továbbá hagyományos élet, testi épség, vagyon elleni bűncselekmények miatt. Az ügyek megismerésének eredményeként megállapította, hogy a pápai forradalmi törvényszék működését nem jellemezték kirívó túlkapások, a helybéli laikus bírák „*természetes erkölcsi érzéküket felhasználva a kisebb súlyú politikai jellegű cselekményekért enyhe büntetéseket róttak ki*". Ennek megfelelően a proletárdiktatúra bukása utáni jogi felelősségre vonások során a hajdani bírák néhány hónapos szabadságvesztéseket kaptak. A „*letűnt kor burzsoá maradványainak felszámolása érdekében*" új bíróság járt el a házasságok felbontása, apaság megállapítása érdekében. Az új világ hevületében a teljhatalmú politikai megbízott azt is elrendelte, hogy házasságkötéseknél a „*ceremónia, a múltban igénybe vett frakk vagy nemzetiszínű rongyok, egyéb formalitások* […] *mellőzendők*".

Ezen nyílt eljárások mellett a szerző bemutatja, hogy megjelent a városban történtek szemmel tartása: a fővárosból küldött titkos detektívek jelentéseket tettek a központ számára a közhangulatról, a lakosság megnyilvánulásairól, a helyi hatalmi szervek működéséről. A megfélemlítés, a hatalommal való szembeszállás megelőzése érdekében sor került túszok kijelölésére a város tekintélyes személyei közül a „*Pápán lappangó ellenforradalom megakadályozására*".

Valós teljesítmény és problémamegoldás hiányában a legegyszerűbb az erőszak alkalmazása volt, mint ahogy azt a szerző az egyik szomszédos településen, Devecserben történtek kapcsán leírta. A helyi arrogáns járási kormánybiztos által folyamatosan alázott, mindennapjaiban sértett lakosság 1919. május 5-én azon álhíren felbuzdulva, hogy külföldi támadás miatt összeomlott Kun Béla uralma, a vörösőrséget lefegyverezte, a diktatúra híveit elfogta, s kezdeményezésükre a korábbi intelligen-

cia (pl. a szolgabíró, ügyvéd, tartalékos hadnagy) kezébe vette a helyi hatalmat. A Pápáról és Veszprémből mozgósított karhatalom azonban másnapra helyreállította a rendet. Az ellenforradalmárok közül volt, akit azonnal kegyetlenül kivégeztek, míg másokat a Budapestről a megtorlásra érkezett Szamuely László által felállított forradalmi vésztörvényszék elé állítottak. A megkínzott foglyok közül négyet a néhány perces „tárgyalás" után halálra ítélve kivégeztek, másokkal szemben hosszú fegyházat, továbbá hatalmas pénzbüntetéseket szabtak ki.

A proletárdiktatúra fővárosi megszűnése után Pápán még néhány napig tartotta magát a kommün. Ekkor mind a régi polgári rend, mind a vörös hatalom hívei fegyvert fogtak, közöttük több, halálos áldozattal járó összetűzésre került sor a városban és a járás falvaiban (Homokbödöge, Lovászpatona). Végül 1919. augusztus 7-én veszprémi és győri katonai alakulatok beavatkozására Pápán is megszűnt a vörös uralom.

A régi rend helyreállítása során megkezdődtek a letartóztatások a „*több hónapig tartó elnyomás*" okozta indulatok légkörében. A kommunistákkal szembeni vizsgálatokat kezdetben egy hadbíró irányította, majd az államügyészség vette át azt. A jogszabályoknak megfelelő eljárások során „*szeptember 25-ére úgy látszott nagyjából sikerült tisztázni a pápai kommün alatt elkövetett bűnök felelőseinek kilétét*". Az ezt követő bírósági felelősségre vonásokról szóló fejezet különösen értékes része a könyvnek. A veszprémi törvényszék 1919. novemberi–1920. augusztusi tárgyalásainak ismertetése során megtudjuk a vádak tárgyát (pl. izgatás, zsarolás, bűnpártolás, lázadás, gyilkosságra felbujtás), másrészt a bizonyítások eredményeként született ítéleteket, amelyek között több felmentő is volt. A szerző itt cáfolja a rendszerváltás előtti évtizedekben hangoztatottak szerinti szörnyűséges megtorlásról szóló állítást: a jogfolytonosság jegyében illegitimnek tartott Tanácsköztársaság részesei a törvényes jogrendet támadták, cselekedeteikkel sértették a hatályos, 1878-ból származó büntető törvénykönyvet, így megalapozottan megállapítható bűncselekményeikért részesültek büntetésben. Ezek mértéke jellemzően enyhe, néhány hónapostól esetenként több évig terjedő szabadságvesztés volt. Egyetlen halálos ítéletre került sor: az 1919. augusztus 4-én a lovászpatonai plébánost megölő vöröskatonát végezték ki.

Nagy Szabolcs külön fejezetet szentelt a jogon kívüli erőszak jegyében történt ún. devecseri fehérterrornak. Mint leírja, erre egyértelmű forrás nincs, egymásnak ellentmondó emlékezések, vallomások tartalmaznak adalékokat az eseményekre. A korabeli zavaros viszonyok között 1919. augusztus végén több tucatnyi letartóztatottat Pápáról Siófokra kívántak szállítani. A devecseri állomáson megjelentek a „*májusban kivégzettek hozzátartozói*", majd a foglyok közül többeket kiválogattak, s őket vélhetően az erdőben agyonlőtték és elásták. A különböző – köztük az 1945 utáni mártírkultuszban született – kútfők elemzésének eredményeként végül a szerző arra a következtetésre jutott, miszerint az „*tűnik a legvalószínűbbnek, hogy a Devecserben székelő Veszprém megyei katonai parancsnokság egyfajta statáriális bíróságként eljárva, részben a devecseri vörösterror, részben más vádpontok* […] *miatt kivégeztette a 23 pápai kommunistát*".

A kötet felhasználhatóságát nagyban segíti alapos jegyzetelése, irodalomjegyzéke, a nyilvánvalóan helyi értékkel bíró személynévmutatója, valamint illusztrációs anyaga, amely önmagában is forrásértékkel bír.

A könyvet elolvasva megállapítható, hogy az adalékokat ad a hely-, a köz- és a jogtörténész számára. A szerző szemlélete, megközelítése révén a rendelkezésre álló forrásokkal, s azok alapos elemzésével objektíven mutatta be egy viharos év történéseit: így teljesítette az előszóban megfogalmazott azon célkitűzését, hogy „*képet nyújtson a*

'19-es pápai eseményekről, s ezáltal hozzájáruljon a Tanácsköztársaság vidéki életéről szóló tudásanyag gyarapodásához".

(*Nagy Szabolcs*: Muli püspök temet. Tanácsköztársaság Pápán. Jókai Mór Városi Könyvtár, Pápa, 2016. 222 oldal)

Nánási László

„IKERKÖTET" BŐSRŐL ÉS KIMLÉRŐL

Bizonyára példa nélküli ez a kötet, amely a szlovákiai Bős és a hazai Kimle tűzoltó-egyesülete kapcsolatából kiszélesedett együttműködéssel jelent meg. Bős csallóközi, Kimle szigetközi település, de egy kötetben olvasható (és látható gyönyörű színes fotókkal) mindkettő múltja és jelene.

Természetesen, ma már megszokott, hogy a testvértelepülési (vagy más) kapcsolatok révén a közös kulturális programok magas szintre emelkedjenek. A közös településtörténeti könyv valóban különleges, s csak remélhetjük, hogy más, hasonló kapcsolatokkal rendelkező községek, városok is követik majd az ilyen jellegű, egymást bemutató, megismertető kiadvány készítését.

A kötet nem csak tartalmában, hanem a gondos szerkesztői munka (és a nyomdai igazán kiviteles szépsége által is) különleges, egyedi mű, köszönhetően a szerzőknek és a könyv tördelőszerkesztőjének, Mészáros Angelikának. A kötet különlegessége (bár ez nem példa nélküli) egyrészt az, hogy a szövegtest pasztell sárga alapon piros színű, a szöveg-kép aránya közel azonos mértékű, s ez utóbbiak információanyaga teljes körű megismerést biztosít az olvasó számára.

Az „ikerkötet" főcíme, az *Értékek a Duna mentén*, hűen jelzi a két település történelmi hagyományait és azokat a településfejlesztési eredményeket, amelyeket Bős város és Kimle község lakosai őriznek, illetve elértek.

A Bőst bemutató rész az olvasót nem csak a történelmi múlt változatos időszakán vezeti át, hanem olyan egyedi, csak e településre jellemző épületeket, életmódot, hagyományokat, rendezvényformákat is bemutat, amelyek különlegesen sajátossá teszik és megkülönböztetik a környező kisvárosoktól, falvaktól. A meghittséget jól jeleníti meg a kötet előszavának néhány mondata: „*Friss városi státusza ellenére Bős a nagyközség és a kisváros közötti 'átmenetet' jelenti mindennapjainkban – külsőségében és 'mentalitásában' egyaránt. Közösségünkön belül még szinte mindenki mindenkinek személyes ismerőse. Elmondhatjuk: mindnyájunkat egy tő éltet, ami nem más, mint az anyanyelv.*"

A kisváros középkori oklevelei, épített örökségei, a Duna melletti egykori és a XX. században megváltozott hétköznapi és az ünnepi életmód bemutatása, s az olyan különlegességek leírása, mint a *mendikálás*, a *bőgőtemetés*, vagy az újmódi *ketrecharc*, a sportélet számos más hagyományos és új formái, a Tánc- és Tornastúdió nem csak arról szólnak, hogy gazdag közösségi élet van a kisvárosban, hanem arról is, hogy lakói igazi közösségi életet hoztak létre maguk körül – és főképpen: önmaguknak. S nem mellékes az sem, hogy egyre többen fedezik fel e nagy múltú, modernizált települést, ahol a bősi vízierőmű-komplexum jelképe is korunk változásainak.

A könyv másik része Kimlét, a „*sokszínű települést*" mutatja be. Eller Gizella polgármester asszony így ír az előszóban: „*Ebben a könyvben keressük a motivációt, az építés történetét, a hozzá fűződő legendákat, az előttünk zajló eseményeket. Így válik az olvasó is aktív részesévé a velünk élő múltnak. Megismerheti a falu híres embereit is, akik tereinken, utcáinkon sétáltak hajdan, itt éltek, itt dolgoztak… A könyvről: három útvonalra fűztük fel Kimle látnivalóit, mellékük illesztettük a hozzájuk kapcsolódó történeteket, legendákat, régi újságcikkeket…*"

A sokszerzős kötet első részében a falu történetéről olvashatunk, majd a „séták" közben tárulnak fel azok a településrészle-

tek, amelyek legendákkal, mondákkal vagy éppen valós történetekkel, eseményekkel idézik meg a múltat, a közelmúltat és napjainkat. A „séta" három falurészt érint, amelyeknek megvan a maguk sajátos egykori és mai közös történelme: Magyarkimle, Horvátkimle, Novákpuszta. A három nemzetiség (magyar, horvát, német) színes életformája, hagyományai, néprajza mellett ott találjuk azokat a sorsfordító eseményeket is, amelyek emlékét máig őrzik: a törökvész, a kuruc–labanc háborúskodás, az 1848–49-es szabadságharc, a két világháború, a kitelepítés, az árvizek és más tragédiák történetei. A község „beszélő" emléktáblái is arról tanúskodnak, hogy e település is „megírta" a maga történelmét, mindenkori lakói azonban újra és újra feltámasztották falujukat. Ennek a küzdelemnek őrzője e kötet is, amely szakszerű, olvasmányos leírásban mutatja be az eggyé olvadt települések múltját és jelenét.

A kötet utolsó fejezetében a 130 éves helyi tűzoltó-egyesület történetéről olvashatunk, amely (szó szerint is) egyik zászlóvivője volt a bősiekkel történő kapcsolat kialakításának.

(Értékek a Duna mentén. *Mészárosa Angelika* [összeáll.]: Bős. *Biacsics Elvira* et al: Kimle. Kimle Község Önkormányzata, Kimle, 2016. 123, 143 oldal)

Tölgyesi József

FRISNYÁK SÁNDOR ÚJ KÖNYVÉRŐL

A geográfus egyetemi tanár, emeritusz professzor Frisnyák Sándor (Szikszó, 1934. május 14.–), a hazai történeti földrajz megújítója életének kilencedik évtizedében is rendkívül eredményesen kutat, aktívan vesz részt tudományszakának közéletében, és rendszeresen új tanulmányokkal, könyvekkel gazdagítja az életművét. A felsőoktatásban végzett félszázados tevékenysége, az általa nevelt földrajztanárok és kutatók sora mellett, a honismeret művelőinek is számon kell tartaniuk Frisnyák professzor munkáit, mert azok alapvető támpontot adhatnak egy-egy térség megismeréséhez, az ott élők múltjának megértéséhez. Tevékenységének alapját a táj és az adott földrajzi keretek között élő embercsoportok kapcsolatának, a különféle létformák történetének feltárása képezi, amiben a földrajzi viszonyokkal árnyaltan felelteti meg a különböző emberi közösségek históriájának jegyeit. Nagy alapossággal rajzolja meg az ember tájformáló tevékenységének hatását, ezzel egy-egy táj népe életmódjának, műveltségének történeti szakaszait. Tanulmányok és könyvek sorát publikálta a Kárpát-medence kultúrtájának geneziséről és változásairól, a feudáliskor földrajzi munkamegosztásáról, a régiók megformálódásáról. Munkáiban összekapcsolta a földrajzi feltételek és a társadalom változásának történeti folyamatát, ami kiindulása lehet a lokális és a kistáji történeti–honismereti feltárásoknak is. Bár gondolkodását elsősorban a Kárpát-medence egésze keretezi, részletező vizsgálatai – egyebek mellett – a Nyírségtől, Felső-Tisza-vidéktől a Bodrogközön, a Tokaj-Hegyalján, a Hernád és a Sajó völgyén át a Bükkig és a Gödöllői-dombságig terjednek, s szolgálnak alapvető kiindulásul e térség népe generációinak megismeréséhez.

Frisnyák Sándor történeti földrajzi írásainak újabb gyűjteménye *A föld erejéből élünk* címmel jelent meg, a kötet a 2012–2016 között tudományos konferenciákon elmondott előadásainak szerkesztett szövegeit tartalmazza. A fejezeteket az emberi tevékenységek térbeli jelenségei, a kárpát-medencei kultúrtájak kialakulása és változása, valamint a gazdaság területei szerveződésének problematikája kapcsolja egybe. Alapvető kérdésük a termőtáj kialakulása, alakulása és közelmúltbeli állapota, ami kihat az ott élők megtartásának lehetőségére, jövőjük formálására is. Nincs lehetőség a Kárpát-medence egészét, ill. a történeti régiókat, egyes kistájak vagy egyes

települések történeti földrajzát tárgyaló tanulmányok részletes bemutatására, csupán azok tematikai csomópontjait említem.

A könyv első három fejezete a Kárpát-medence, a történeti Magyarország tájhasználatának változásaival foglalkozik a középkortól a XVIII. századig. Azt a folyamatot tárgyalják a tanulmányok, hogy a térség eltérő táji adottságai kihasználásának organizálásával az államszervezet miként formálta meg az ország gazdaságát, s hogy az eltérő létformák – nem ritkán az etnikai arculattal is összefüggő – rendszere hogyan szervesült a gazdaság és a műveltség nagy tömbjévé. A negyedik tanulmány az előzők összegzéseként is értelmezhető: a Kárpát-medence vásárvonalainak és vásárhelyeinek megformálódása az eltérő tájhasználati (művelési) formák gazdasági kapcsolatainak szerkezetéhez igazodott. Az alföldi, dombsági, közép- és magashegységi létformák gazdasági egységgé szervezése egyszersmind az eltérő műveltségi csoportok rendszeres érintkezésének szükségét és csatornáit is megerősítette. Az eltérő adottságú tájak találkozása, az azok jelentőségét realizáló vásárhelyek és a kisebb-nagyobb kereskedelmi körzetek központjai a térszerveződés energikus területei, amelyek Magyarország gazdasági érrendszerének – állandó vagy változó – csomópontjait képezték. (A történeti Magyarország kapcsán mindig gondolnunk kell erre a sokféleségre!)

A könyv második nagy tartalmi egysége néhány történeti táj történeti földrajzi változását tárgyalja. Foglalkozik Bácska tájhasználatának történeti szakaszaival (a honfoglalás korától a trianoni határok megvonásáig), egy másik írás Abaúj-Torna vármegye regionális szerkezetét mutatja be az új országhatárok létrejöttét megelőző időszakban (1885–1920). Az utóbbi „*medence vármegyét*" Frisnyák Sándor felföldi „*életkamraként*" mutatja be, amelynek tengelye a Hernád völgye volt, s ahol a változatos természeti erőforrások sokféle emberi tevékenységben öltöttek testet és szervesültek egységgé. (Az első világháborút követő békerendszer ezt a térséget is megosztotta.) Önálló fejezetek foglalkoznak a Gödöllői-dombság XVIII–XX. századi szőlőgazdaságával, a Szerencsi-dombság, az Abaúji-Hegyköz, az Abaúji-Hegyalja és az Alsó-Hernád-völgy történeti földrajzával, valamint a Zempléni-hegység tájhasználatának és gazdasági térszerveződésének évszázadaival. Az utóbbi, főként a XVII–XVIII. században az ország egyik leggazdagabb és legsűrűbben lakott mikrorégiója, Tokaj-Hegyalja okán Frisnyák Sándor kutatásainak egyik központi területe, amelynek megismeréséhez évtizedek óta új meg új elemekkel és összefüggésekkel járul hozzá.

A kötet utolsó egysége lokális történeti földrajzi feldolgozásokat ad közre, amelyek azonban változatos történeti formákat írnak le, különböző módon megszerveződött közösségek életének történeti földrajzi alapjait mutatják be. A bortermelő mezővárosok (Abaújszántó, Tarcal) és a bodrogközi falvak (Bodrogszerdahely, Cigánd, Pácin) eltérő földrajzi adottságai eltérő gazdasági alkalmazkodást igényeltek, s a különböző létformák különféle lokális kultúraváltozatokat hoztak létre. Megfigyelhetők a különbözőségek akár a bodrogközi falvak esetében is: a folyószabályozás és a vízrendezés előtti vízjárások a falvak táji típusait formálták, amelyet a vízrendezés nagyban egységesített, de egészen nem számolt fel.

Csak megismételni tudom, hogy Frisnyák Sándor könyve és egész munkássága alapot jelent a honismereti kutatásokhoz is. Írásainak persze több rétege van: a különféle szaktudományok mellett támpontot és szemléletet meríthetnek belőle a helyismeret munkásai.

(Frisnyák Sándor: A föld erejéből élünk. Történeti földrajzi tanulmányok. Nyíregyházi Egyetem Turizmus és Földrajztudományi Intézet–MTA Társadalomföldrajzi Tudományos Bizottság Történeti Földrajzi Albizottsága, Nyíregyháza, 2017. 238 oldal)

Viga Gyula

A Magyar Kultúra Napja 2018, XXII. pályázat

1989-től január 22-e *A Magyar Kultúra Napja*. 1823-ban ezen a napon fejezte be Kölcsey Ferenc nemzeti imánk, a Himnusz írását.

A Palóc Társaság több mint két évtizeddel ezelőtt hirdette meg első alkalommal azt a pályázatot, amelynek célja a magyarságtudat elmélyítése, a szülőföld iránti hűség erősítése, az anyanyelvi képességek fejlesztése és magyar fiataljaink tehetségének kibontakoztatása.

2018-ban már 22. alkalommal hirdetjük meg pályázatukat. Kérjük a Felvidéken, Délvidéken, Erdélyben, Kárpátalján, Őrvidéken, Magyarországon, vagyis az egész Kárpát-medencében élő magyar fiataljainkat, hogy dolgozataikkal vegyenek részt a pályázaton, gondolataikkal járuljanak hozzá a nemzeti összetartozás eszméjének terjesztéséhez és megszilárdításához.

2018-ban az alábbi témák közül válogathatnak a pályázók:

1. *„S én visszasírlak, messzi Napkelet!"– Őstörténetünk és ősműveltségünk emlékei*
2. *Miről mesélnek a romok? – Regélő magyar történelem*
3. *„Mért vérzett annyi hős fiad?" – A háborúk emlékei családunkban, környékünkön*
4. *Akikre büszkék lehetünk – Neves magyar emberek (sportolók, művészek, mesterek…)*
5. *„Én gyomrommal is szeretem hazámat" – Eledelek magyar módra*
6. *Az én világom! – Szülőhelyem a szülőföldemen*
7. *Én iskolám, köszönöm… – Mit adott nekem a magyar iskola?*
8. *„Megtanulom, megőrzöm, tanítom, továbbadom" – A magyar nyelv az otthonom*
9. *„Magyarnak lenni: büszke gyönyörűség!" – Sajó Sándor honszerető költészete*
10. *„… nem lehet feledni, nem, soha!" – Nemzet államhatárokkal szabdalva*

A pályázattal kapcsolatos tudnivalók:

Résztvevők: a pályázaton az alap (általános) iskolák felső tagozatosai (I. korosztály: 10–14 évesek), a középiskolások (II. korosztály: 15–18 évesek) vehetnek részt kizárólag erre a pályázatra készített (tehát más felhívásra, pályázatra be nem adott), akár több dolgozattal is, valamint azok a már felnőtt, egykori diákok, akik az eddigi pályázatainkon helyezést értek el (III. korosztály).

A dolgozatok terjedelme (kérjük betartását): az I. korosztályban a saját szövegű dolgozat legkevesebb egy gépelt oldaltól legtöbb 10 gépelt oldalig terjedhet (ami oldalanként kb. 50 sort, soronként 70 leütést jelent); a II. és a III. korosztályban a saját szövegű dolgozat legkevesebb három gépelt oldaltól legtöbb 20 oldalig terjedhet.

Fontos: a mellékletek (szövegek: adatok, adatközlők, irodalom stb. és rajzok, fényképmásolatok) nem értendők a fenti terjedelembe!

Továbbá kérjük, hogy a dolgozatírók külön ügyeljenek a következőkre: *a gépelés kizárólag 12 pontos, Times New Roman betűtípusú és másfeles sorközű legyen!*

A pályamunkák *elején* (és nem a végén!) fel kell tüntetni a dolgozatíró nevét, a dolgozatíró életkorát (hány éves a dolgozat írásakor?), a korosztályt, amelybe életkora szerint tartozik (I., II. vagy III. korosztály), a dolgozatíró lakcímét az adott ország nyelvén és villámlevélcímét (e-mail), a település nevét magyarul, ahol iskolája működik, az iskola nevét, amelynek diákja, valamint a felkészítő tanár nevét, villámlevélcímét (e-mail) és távbeszélőszámát.

A dolgozatokat a z.urban@paloctarsasag.real–net.sk villámlevélcímre kérjük eljuttatni kizárólag egyszerű .doc formátumban, valamint a színes rajzokkal vagy fényképekkel díszített dolgozatokat egy példányban hagyományos postai úton is az alábbi címre:

Palóc Társaság, 991 11 Ipolybalog (Balog nad Ipľom), Kör u. 194., Szlovákia

A dolgozatok beérkezési határideje mindkét formában: 2017. december 15.

Eredményhirdetés: Budapesten, 2018. január 21-én, vasárnap.

A korosztályok helyezettjei a leendő támogatóknak köszönhetően jutalomban részesülnek majd.

A színvonalas pályamunkák elkészítéséhez jó felkészülést, sok sikert kíván a **Palóc Társaság**!

HONISMERETI ÉVFORDULÓNAPTÁR, 2018

1443. I. Ulászló és az országnagyok budai tanácskozásukon elhatározzák a török ellen indítandó nyári hadjáratot, vezéréül Hunyadi Jánost választják, aki benyomul Szerbiába és novemberben Szófiáig hatol, s több csatában vereséget mér II. Murád szultán csapataira.

1543. I. Szulejmán szultán elfoglalja a Dunántúl jelentős részét.

1593. Szimán nagyvezér októberben elfoglalja Veszprémet, majd (Vár)Palotát, novemberben a felső-magyarországi királyi csapatok visszafoglalnak több Nógrád, Hont és Gömör megyei várat.

1693. Debrecent április 11-én I. Lipót király a szabad királyi városok rangjára emeli.

1793. Megindult heti kétszeri megjelenéssel a Bétsi Magyar Merkurius című politikai lap, szerkeszti Pánczél Dániel. Megalakul Kolozsvárott az Aranka György Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság. Megindul Kassán az Orpheus című irodalmi lap, Kazinczy Ferenc szerkesztésében. Nyitrán Juraj Fándly megalakítja a Szlovák Tudós Társaságot.

1843. Megjelenik Pesten a Honderű című konzervatív szépirodalmi és művészeti hetilap.

1868. A király szentesíti a magyar–horvát kiegyezésről szóló XXX. törvénycikket. A király szentesíti a XXXVIII. törvénycikket, a népiskolai törvényt, amely általános tankötelezettséget vezet be 6–12 éves korig, s kimondja, hogy minden növendék anyanyelvén nyerje az oktatást. A király szentesíti az 1868. XLIV. törvénycikket *A nemzetiségi egyenjogúság* tárgyában.

1893. Felavatják Stróbl Alajos Arany János-szobrát a Múzeumkertben.

1943. A Magyar Élet Könyvbarátainak Társasága és a Soli Deo Glória Szövetség által Balatonszárszón megrendezett ifjúsági találkozón a népi írók tartanak előadásokat a magyar sorskérdésekről.

x 1643. Zrínyi Ilona (Ozalj, Horvátország), II. Rákóczi Ferenc anyja, Munkács védője († Nikomédia, Kis-Ázsia, 1703. febr. 18.)

x 1793. Aulich Lajos (Pozsony) honvéd tábornok, honvédelmi miniszter, az aradi vértanúk egyike († Arad, 1849. okt. 6.) Tiboldi István (Székelyszentmiklós) népdalgyűjtő, költő († 1880-as évek)

x 1893. Szenteleky Kornél (Pécs) író, költő, műfordító, szerkesztő († Oszivác, 1933. aug. 20.)

JANUÁR

x 1893. Bálint Nagy István (Makó) fül-, orr-, gégeorvos, orvostörténész († uo. 1931. dec. 2.)

5. x 1968. Richter Aladár (Rimaszombat) († Bp., 1927. jún. 11.)

6. x 1818. Hazslinszly Frigyes Ákos (Késmárk) botanikus, egyetemi tanár, akadémikus († Eperjes, 1896. nov. 18.)

x 1868. Széchényi Miklós (Sopron) egyházi író, nagyváradi püspök († Bp., 1923. dec. 1.)

10. x 1493. Oláh Miklós (Nagyvárad) esztergomi érsek († Pozsony, 1566. jan. 15.)

17. x 1843. Festetics Andor (Pécs) földművelésügyi miniszter († Böhönye, 1930. aug. 16.)

25. x 1818. Kruspér István (Miskolc) mérnök, műegyetemi tanár, akadémikus († Bp., 1905. júl. 2.)

28. x 1893. Bartalis János (Apáca) költő († Kolozsvár, 1977. jan. 5.)

30. x 1818. Görgey Artúr (Toporc) honvéd tábornok († Visegrád, 1916. máj. 21.)

31. x 1793. Lonovics József (Miskolc) kalocsai érsek, egyháztörténész, akadémikus († 1867. márc. 13.)

FEBRUÁR

1. x 1868. Árkay Aladár (Temesvár) építész, iparművész, festő († Bp., 1932. febr. 2.)

3. x 1843. Vári Gellért (Csongrád) klasszika-filológus, kegyesrendi tanár († Nyitra, 1929. febr. 16.)

x 1868. Almásy Imre (Kétegyháza) földbirtokos, politikus, birtokán híres ménest létesített († Bp., 1929. jan. 25.)

11. x 1893. Eperjessy Kálmán (Erzsébetváros) történész, levéltáros, főiskolai tanár († Szeged, 1976. nov. 15.)

12. x 1903. Rideg Sándor (Törtel) író († Bp., febr. 8.)

14. x 1868. Gyulai Ágost (Pest) irodalomtörténész, pedagógiai író († Bp., 1957. szept. 14.)

15. x 1368. Zsigmond (Nürnberg) magyar király (1387–1437), német császár (1410–1437) († Znojmo, 1437. dec. 9.)

x 1868. Veress Endre (Békés) történetkutató († Pécs 1953. nov. 24.)

x 1903. Ila Bálint (Kunszentmiklós) történész, levéltáros († Bp., 1975. aug. 17.)

23. x 1443. I. Mátyás (Kolozsvár) 1458–1490 magyar király († Bécs, 1490. ápr. 6.)

MÁRCIUS

1. x 1868. Lakatos Vince (Szepezd) helytörténész, tanár († Bp., 1926. jún. 26.)

5. x 1843. Emich Gusztáv (Pest) könyvkiadó, zoológus, kertész († Fiume, 1911. jún. 29.)

6. x 1893. Borbíró Virgil (Nagyenyed) építész, építészeti író, akadémikus († Bp., 1956. júl. 25.)

8. x 1868. Pollák Miksa (Beled) rabbi, történettudós († Auschwitz, 1944. júl.)

11. x 1893. Szondi Lipót (Nyitra) pszichológus († Kösnacht, Svájc, 1986. jan. 27.)

13. x 1868. Jankó János (Pest) etnográfus († Borszék, 1902. júl. 28.)

20. x 1818. Lenhossék József (Buda) anatómus, egyetemi tanár, akadémikus († Bp., 1888. dec. 2.)

21. x 1893. Hegyaljai Kiss Géza (Mád) ref. lelkész, költő († Debrecen, 1966. okt. 26.)

26. x 1868. Tolnai Simon (Nagyvárad) nyomdatulajdonos, könyvkiadó, a Tolnai Világlapja megindítója († Mauthausen, 1944.)

x 1918. Joviczky József (Újpest) operaénekes († Bp., 1986. aug. 28.)

31. x 1760. Ráday Pál (Pécel) földbirtokos, a magyar színjátszás előharcosa († Pest, 1827. jan. 22.)

ÁPRILIS

5. x 1893. Szabó Pál (Biharugra) író, politikus († Bp., 1970. okt. 31.)

9. x 1793. Szontágh Gusztáv (Csetnek) filozófus, esztéta, kritikus, akadémikus († Pest, 1858. jún. 7.)

12. x 1793. Bugát Pál (Gyöngyös) orvos, egyetemi tanár, akadémikus († Pest, 1865. júl. 9.)

15. x 1693. Bíró Márton (Padány) rk. püspök, egyházi író († Veszprém, 1762. aug. 10.)

29. x 1843. Kandra (Kabos) Jakab (Felsőbánya) történelmi és néprajzi kutató († Eger, 1905. jún.1.)

MÁJUS

13. x 1818. Raksányi Imre (Orosháza) honvéd őrnagy, az első magyar katonai szaklap, a Szövétnek megalapítója († Temesvár 1849. aug. 9.)

14. x 1843. Vajda Gyula (Kaposvár) történész, egyetemi tanár († Kolozsvár 1909. márc. 26.)

19. x 1893. Bajor Gizi (Bp.) színész († Bp., 1951. febr. 12.)

21. x 1868. Bugarszky István (Zenta) kémikus, egyetemi tanár, akadémikus († Bp., 1941. márc. 3.)

24. x 1818. Weber Henrik (Pest) festő († Pest, 1866. máj. 14.)

x 1843. Pungur Gyula (Erdőszengyel) ornitológus, entomológus († Zelenika, Dalmácia, 1907. máj. 1.)

28. x 1843. Gyarmathy Zsigmondné Hóry Etelka (Magyargyerőmonostor) író, néprajzi gyűjtő († Kolozsvár, 1910. ápr. 9.)

JÚNIUS

2. x 1868. Bódy Tivadar (Bp.) Budapest polgármestere († Bp., 1934. jún. 5.)

3. x 1868. Jászi Viktor (Nagykároly) jogász, egyetemi tanár († Debrecen, 1915. febr. 10.)

8. x 1593. I. Rákóczi György (Szerencs) erdélyi fejedelem († Gyulafehérvár, 1648. okt. 11.)

x 1843. Széll Kálmán (Gasztony) politikus, miniszterelnök, akadémikus († Rátót, 1915. aug. 16.)

18. x 1868. Horthy Miklós (Kenderes) tengerésztiszt, Magyarország kormányzója († Estoril, Portugália, 1957. febr. 9.)

19. x 1818. Kerékgyártó Árpád (Jászberény) történész, egyetemi tanár, akadémikus († Bp., 1902. dec. 13.)

29. x 1793. Edvi Illés Pál (Réti) egyházi író, költő, ev. esperes, akadémikus († Pest, 1871. jún. 22.)

JÚLIUS

1. x 1818. Semmelweis Ignác (Buda) orvos, *„az anyák megmentője*" († Bécs, 1865. aug. 13.)

6. x 1868. Semayer Vilibald (Bánfalva) antropológus, etnográfus († Bp., 1928. jún. 17.)

14. x 1868. Jánosi Zoltán (Nagyléta) ref. lelkész, politikus, író († Debrecen, 1942. szept. 16.)

18. x 1818. Kazinczy Gábor (Berettó) író, politikus († Bánfalva, 1864. ápr. 18.)

25. x 1893. Nagy Imre (Zsögöd) festő, főiskolai tanár († Csíkszereda, 1976. aug. 22.)

29. x 1968. Kiss Ernő (Makó) irodalomtörténész († Vác, 1931. nov. 8.)

AUGUSZTUS

6. x 1843. Heller Ágost (Pest) természettudományi író, tudománytörténész, akadémikus († Bp., 1902. szept. 4.)

9. x 1718. Orczy Lőrinc (Tarnaörs) költő († Pest, 1789. júl. 28.)

10. x 1818. Királyi Pál József (Szepetnek) politikus, újságíró, agrárpolitikai szakíró († Bp., 1892. máj. 25.)

11. x 1843. Szontágh Miklós (Alsókubin) orvos, balneológus, botanikus († Újtátrafüred, 1899. dec. 2.)

12. x 1793. Kiss Károly (Buda) hadtudományi író, akadémikus († Pest, 1866. febr. 17.)

13. x 1818. Hán Lajos (Sámsonháza) történetíró, akadémikus, ev. lelkész († Békéscsaba, 1891. aug. 12.)

23. x 1868. Dézsi Lajos (Debrecen) irodalomtörténész, egyetemi tanár, akadémikus († Bp., 1932. szept. 17.)

25. x 1868. Fenichel Sámuel (Nagyenyed) régész, néprajzi és természettudományi gyűjtő († Stephansort, Új-Guinea, 1893. márc. 12.)

SZEPTEMBER

3. x 1893. Schulek Elemér (Késmárk) gyógyszerész, vegyész, egyetemi tanár, akadémikus († 1964. okt. 14.)
4. x 1918. Urbán Ernő (Sárvár) író, újságíró († Bp., 1974. szept. 19.)

7. x 1818. Telegdi Lajos (Debrecen) könyvnyomdász, könyvkereskedő († uo., 1873. aug. 14.)

15. x 1868. Teleszky János (Nagyvárad) pénzügyminiszteri államtitkár, az első nyugdíjtörvény megalkotója, akadémikus († Bp., 1939. jún. 13.)

16. x 1893. Korda Sándor (Túrkeve) filmrendező, filmvállalkozó († London, 1956. jan. 22.)

18. x 1768. Hesz János Mihály (Eger) festő, rézmetsző († Bécs, 1833 után)

x 1868. Vastagh György (Kolozsvár) szobrász, állatportréi művészi értékükön túl elsőrendű fajtatörténeti dokumentumok († Bp., 1946. jún. 3.)

23. x 1793. Raffelsperger Ferenc (Modor) térképmetsző, földrajzi író († Bécs, 1861. júl. 14.)

24. x 1568. Wathay Ferenc (Nagyvág) végvári vitéz, festő, énekszerző († 1606 után)

28. x 1818. Érkövy Adolf (Ehrstein, Elzász) gazdasági író, akadémikus († Keszthely, 1883. dec. 13.)

x 1843. Teleki Géza (Dés) író, politikus, akadémikus († 1913. szept. 27.)

OKTÓBER

3. x 1843. Volf György (Törökbálint) nyelvész, akadémikus († Bp., 1897. szept. 13.)

6. x 1818. Palugyay Imre (Mád) statisztikus, jogtörténész, akadémikus († Kispalugya, 1866. dec. 7.)

12. x 1793. Szentmiklóssy Alajos (Királyi) író († Erdőtarcsa, 1849. ápr. 6.)

18. x 1843. Meltzl Oszkár (Szászrégen) művelődéstörténész, közgazdász, politikus († Nagyszeben, 1905. dec. 1.)

20. x 1643. Franck Bálint (?) szász gróf, nagyszebeni királybíró († 1697. szept. 27.)

21. x 1668. Cserei Mihály (Csíkrákos) történetíró († Nagyajta. 1756. ápr. 22.)

27. x 1893. ifj. Kapoli Antal (Gyalán) faragó népművész († Szigetvár, 1971. febr. 21.)

x 1893. Sztelek Dénes (Mogyoród-Pusztaszentjakab) faragó, A Népművészet Mestere († Bp., 1959. aug. 24.)

28. x 1718. Szentmártonyi Ignác (Kotári) jezsuita áldozópap, csillagász, földrajztudós († Belica, 1793. ápr. 15.)

x 1843. Török Károly (Hódmezővásárhely) etnográfus, költő († uo., 1875. máj. 12.)

30. x 1868. Hermann Miksa (Selmecbánya) gépészmérnök, műegyetemi tanár, kereskedelmi miniszter († Bp., 1944. ápr. 28.)

NOVEMBER

1. x 1818. Szacsvay Imre (Biharsályi) ügyvéd, politikus, a 49-es függetlenségi nyilatkozat egyik fogalmazója († Pest, 1849. okt. 24.)

6. x 1893. Daday Lorád (Beszterce) Székely Mózes álnéven publikáló író († Dés, 1954. júl. 23.)

7. x 1868. Komor Marcell (Pest) szecessziós építész († Deutschkreutz, 1944. nov. 29.)

11. x 1893. Holló Kornél (Bp.) szobrász († Esztergom, 1969. nov. 21.)

13. x 1843. Magyar László (Szombathely) utazó, földrajzi író, akadémikus († Ponto de Cujo, Brazília, 1864. nov. 9.)

x 1868. Sajó Sándor (Ipolyság) költő, tanár, akadémikus († Bp., 1933. febr. 1.)

17. x 1818. Vachott Sándor (Gyöngyös) költő, író, ügyvéd, akadémikus († Pest, 1861. ápr. 9.)

19. x 1843. Ortvay Tivadar (Csíklovabánya) apát, történész, régész, akadémikus († Bp., 1916. júl. 8.)

21. x 1718. Hatvani István (Rimaszombat) matematikus, természettudós, „*a magyar Faust*" († Debrecen, 1786. nov. 16.)

23. x 1818. Szlávy József (Győr) bányamérnök, politikus, miniszterelnök, akadémikus († Zsitvaújfalu, 1900. aug. 8.)

x 1843. Thanhoffer Lajos (Nyírbátor) anatómus, szövettani kutató, egyetemi tanár, akadémikus († Bp., 1909. márc. 22.)

24. x 1818. Schwartzer Ferenc (Babarc) orvos, a magyar tudományos elmekórtan megalapítója († Bp., 1889. márc. 2.)

28. x 1918. Kispesta István (Ungvár) újságíró, tanár († Bp., 1976. jún. 11.)

30. x 1868. Gaál Gaszton (Székesfehérvár) kisgazdapárti politikus († Balatonboglár, 1932. okt. 26.)

DECEMBER

1. x 1818. Mailáth György (Pozsony) főkancellár, országbíró, akadémikus († Bp., 1883. márc. 29.)

9. x 1818. Ivánka Imre (Felsőszemeréd) 1848-as honvéd ezredes, Batthyány Lajos titkára, politikus († Máriabesnyő, 1896. júl. 27.)

10. x 1818. Glatz Tivadar (Bécs) festő († Nagyszeben, 1871. ápr. 2.)

x 1893. Pluhár István (Tóváros) sportújságíró, testnevelési főiskolai tanár, rádióriporter († Bp., 1970. dec. 1.)

12. x 1843. Pick Márk kereskedő, szalámigyáros, a szegedi Pick Szalámigyár alapítója († uo., 1892. máj. 11.)

13. x 1768. Asbóth János (Nemescsó) mezőgazda, a Georgikon igazgatója († Zombor, 1823. jún. 19.)

18. x 1818. Feleky Miklós (Nagygalambfalva) színész, rendező († Bp., 1902. márc. 16.)

23. x 1793. Déryné Széppataki Róza (Jászberény) színésznő († Miskolc, 1872. szept. 29.)

x 1868. Cholnoky Viktor (Veszprém) író, újságíró, műfordító († Veszprém, 1912. jún. 5.)

24. x 1868. Schmidt József (Vác) indogermanista, nyelvész, egyetemi tanár, akadémikus († 1933. okt. 1.)

29. x 1818. Cziráky János (Buda) főtárnokmester, akadémikus († Lovasberény, 1884. febr. 9.)

Összeállította: *Halász Péter*

HONISMERETI BIBLIOGRÁFIA

Lukács László: Szép karácsony szép zöld fája… A karácsonyfa története és elterjedése Európában, a Kárpát-medencében. Szent István Király Múzeum. Székesfehérvár. 2015. 416 old., 196 kép.

Madár-kvartett. *Schmidt Egon* ismertetőivel és *Budai Tibor* rajzaival. Új Ember Kiadó. Bp. 2016.

Magyar Napló. Zrínyi Miklós emlékezete 1566–2016. Különkiadás. 2016. szeptember 60 old. – *Hóvári János*: „Ember meghal hazájáért: halandó szív többet meg nem bír" – A Zrínyiek öröksége a XXI. szd. elején; *Pálffy Géza*: Horvát grófból magyar arisztokrata – A szigetvári hős különleges „felemelkedése"; *Tüskés Gábor*: Az 1566-os szigeti ostrom és Zrínyi Miklós a magyarországi irodalomban; *Szörényi László*: Platthy Mátyás eposza Zrínyiről, a szigetvári hősről; *Orlovszky Géza*: „Mert Isten rendelte itt végső órámat" – A Zrínyiász új kiadása elé; *Zrínyi Miklós*: Obsidionis Szigetianae [Szigeti veszedelem II.]; *Takács Gábor*: Végvári példaképek – Beszélgetés Somogyi Győzővel, a Szigeti veszedelem díszkiadásban megjelenő rajzairól; *Jámborné Balog Tünde*: Piros hajnal hasad; *Keményfi Gábor*: Meg kellett történnie; *Vári Fábián László*: Szellembeszéd; *Ircsik Vilmos*: A kontingens; *Szőnyi Ferenc*: Zrínyi utolsó imája; *Szegedi-Szabó Béla*: Laterna Magica – In memoriam Zrínyi IV. Miklós gróf; *Réger Ádám*: Síremlék a szőlőhegyen – Interjú Pap Norberttel; *Diószeg Szabó Pál*: „… én így látom és láttatom a voltat" – Szigetvár ostromának fény-Képes Krónikája.

Magyarok és szerbek a változó határ két oldalán, 1941–1948. Történelem és emlékezet. Szerk.: *Hornyák Árpád – Bíró László*. MTA BTK Történettudományi Intézet 2016. 406 old.

Magyar Örökség. Laudációk könyve IV. 2011–2015. Szerk.: *Poprády Géza*. Magyar Örökség és Európa Egyesület. Bp. 2016. 475 old.

Magyar Sára (szerk.): Hamis barátok a magyar és a román nyelvben. Partium Kiadó. Nagyvárad 2016.
Márkusné Vörös Hajnalka: Püspökkert. *Veszprémi Kaleidoszkóp 3.* Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára. 2015. 240 old.

Márkusné Vörös Hajnalka: Vásárállás. *Veszprémi Kaleidoszkóp 2.* Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára. 2015. 365 old.

Márton Áron: Körlevelek 1. *Márton Áron hagyatéka – 11.* Összeáll.: *dr. Marton József.* Pro-Print Könyvkiadó. Csíkszereda 2015. 259 old. – Egyházigazgatási témák 1938–1947.

„Mennyekbe fölvett Királyné…": A Mária-tisztelet emlékei a Szombathelyi Egyházmegyében az 1950-51-es felmérés alapján. Sajtó alá rend., szerk., jegyz. és a mell. kész.: *Hoósné Péterffy Alexandra, Pál Ferenc, Rétfalvi Balázs*. Martinus Kiadó. Szombathely 2015. 351 old

Mesék a Nagy Háborúról. Kovács György harctéri naplója. Kiadja a Nagy Háború Kutatásáért Közhasznú Alapítvány. Bp. 2016. 264 old. – Kovács György 1875-ben a Somogy megyei Kastélyosdombón született, árva gyermekként nevelkedett, iskolába nem járt, felnőtt korában tanult meg írni-olvasni. Az I. világháborút a magyar királyi pécsi 19., majd a budapesti 30. honvéd gyalogezred közkatonájaként szolgálta végig, bejárva az orosz, román és az olasz frontot.

Mezei Márta: „Ami szép, szeretni!" Tanulmányok Kazinczy Ferencről. Sajtó alá rendezte: *Kováts Dániel*. Kiadta a Kazinczy Ferenc Társaság, Sátoraljaújhely 2016. 344 old.

Mezey János: Történetek a Mezey kántorcsaládról. V*árostörténeti és néprajzi tanulmányok 8.* Szerk.: *Barna Gábor.* MTA-SZTE. Vallási Kultúrakutató Csoport. Szeged 2016.109 old.

Méltó módon kifejezésre juttatni. Katonai irattípusok az I. világháború időszakában. Szerk.: *dr. Farkas Gyöngyi – dr. Kiss Gábor – dr. Szijj Jolán*. Agroinform 2015.

Mindszenty József, a főpap, aki hűséggel állt helyt Istenért, egyházért és hazáért a 20. szd. vérzivataros évtizedeiben. Összeáll. *Déri Péter,* illusztr. *Sváb József.* Danica Kvk. Szentpéterfa, 2016. 31 old.

Mint kagyló sebéből gyöngyszem. Móricz Zsigmond nyomában Prügyön. Szerk.: *Szilágyi Péter.* Kiadta a Móricz Zsigmond Kulturális Egyesület, Nyíregyháza, 2016. 324 old.

Miska János: Megyek fáklyát gyújtani. Életregény. Bp. Püski Kiadó. 2016. 419 old.

Mohay Tamás: „Istennek kincses tárháza…" – P. Losteiner Leonárd ferences kézirata Szűz Mária csíksomlyói kegyszobráról. Csíksomlyói Ferences Kolostor–Szent István Társulat, Csíksomlyó–Bp.. 2015. 302 old.

Moldvai Magyarság. Fel. szerk.: *Mirk Szidónia-Kata*. Hargita Kiadóhivatal. Csíkszereda 2016. 11. 22 old. – A tartalomból: *Gellért Edit*: Halász Péter néprajzkutató: a moldvai csángók nincsenek tudatában értékeiknek; *Péter Beáta*: Aki látta még a hagyományos moldvai magyar világ utolsó felvillanásait [Csoma Gergelyről]; *Kővári Rita*: A Kájoni Cantionale énekei a moldvai csángók között; *dr. Selmeczi László*: Néhány megjegyzés egykor volt moldvai jász testvéreinkről; *Iancu Laura*: Vallás Magyarfaluban; *Csoma Gergely*: A megkötött idő; *Halász Péter*: A moldvai kutakról.

Moldvai Magyarság. Fel. szerk.: *Mirk Szidónia-Kata*. Hargita Kiadóhivatal. Csíkszereda 2016. 12. 22 old. – A tartalomból: *Tánczos Vilmos*: A Moldvai Csángómagyarok Szövetsége laudációja; Egyházaskozár – 75 éve otthonról hazajöttünk; *Oláh-Gál Elvira*: Örökségbe kapott ünnep – XV. Csángó Nap Csíkszeredában; *dr. Selmeczi László*: Néhány megjegyzés egykor volt moldvai jász testvéreinkről; *Perka Mihály*: Gyökerek; *Iancu Laura*: Vallás Magyarfaluban; *Csoma Gergely*: A megkötött idő; *Halász Péter*: A moldvai kutakról; *Gábor Felicia*: Uráló.

Moldvai Magyarság. Fel. szerk.: *Mirk Szidónia-Kata*. Hargita Kiadóhivatal. Csíkszereda 2017. 1. 30 old. – A tartalomból: *Ferencz Imre*: Kóberes szekér – Domokos Pál Péter halálának 25. évfordulójára; *Halász Péter*: Huszonöt esztendeje halt meg Domokos Pál Péter; *Oláh-Gál Elvira*: A csángók sorsa európai sors – A XXI. budapesti Csángó Bál; *Halász Péter*: Külsőrekecsin; *Oláh-Gál Elvira*: Látogatás Rekecsinben; *Mirk Szidónia-Kata*: Útmenti keresztek Külsőrekecsinben; *Gunda Béla*: A moldvai magyar műveltség jellegéhez: néprajzi gyűjtőúton a moldvai magyaroknál; *Sántha Attila*: Hogyan mondják a moldvai magyarban; *dr. Czeizel Endre*: „A csángók a honfoglaló magyarság génösszetételét tükrözik".

A moldvai magyar tájnyelv szótára I/1. A-K. Szerk.: *Péntek János*. Erdélyi Múzeum Egyesület. Kolozsvár 2016. 523 old.

Mortun falu. 800 éves Kunszentmárton 1215 –2015. *Várostörténeti és néprajzi Tanulmányok 9.* Szerk.: *Barna Gábor.* Helytörténeti Múzeum. Kunszentmárton 2016. 128 old. – Mortun falu említése a Váradi Regesztrumban (1213–1215); *Pusztai Gabriella*: A 800 éves Mortun falu; *Wenner-Várkonyi Attila*: Tisztelt olvasó!; *Barna Gábor*: Köszöntő; *Solymosi László*: Bevezetés; *Balogh Elemér*: A Váradi Regestrum mint jogtörténeti forrás és az istenítéletek; *Uhrin Dorottya*: Istenítéletek társadalomtörténeti elemzése a Váradi Regestrum alapján; *Szovák Kornél*: A Váradi Regesztrum kiadásai és a filológia; *Blazovich László*: A Körös–Tisza–Maros-köz településrendje az Árpád-korban; *Bagi Gábor*: Kunszentmárton említései és határának települései a török hódítás koráig.

Móricz Péter: Körmend az első világháborúban. Körmendi Kulturális Központ, Múzeum és Könyvtár. Szombathely 2016. 207 old.

Móricz Zsigmond: Naplók 1930–1934. Noran Könyvesház. 2016. 895 old.

Móser Zoltán: A voltat nézni kegyelmesen – Szigetvár ostromának fény-Képes Krónikája. Napkút Kiadó. Bp. 2016.

Művelődés. Közművelődési havilap. Főszerk.: *Dáné Tibor Kálmán*. 2016. 11. 32 old. – A tartalomból: *Dáné Tibor*: Civilizáció, kultúra, globalizáció; *Barta László*: Volt egyszer egy Stúdió Színpad Kolozsvárott; *Csirák Csaba*: Négy erdélyi színész emlékei '56-ról; *Gaal György*: A leánynevelés erdélyi úttörője: De Gerando Antonina 2.; *Killyéni András*: Hatvan éve nyert olimpiai ezüstérmet [tőrvívás] Orbán Olga; Süli Attila: Gábor Áron első csatája? *Halász Péter*: „... keserű a fullánkja, de édes a méze." – A hagyományos méhészet emlékei a moldvai magyaroknál.

Művelődés. Közművelődési havilap. Főszerk.: *Dáné Tibor Kálmán*. 2016. 12. 32 old. – A tartalomból: *Dáné Tibor*: Óévzáró – újévköszöntő; *Barta László*: Volt egyszer egy Stúdió Színpad Kolozsvárott 4.; *Szekernyés János*: A Katona-filológiát gazdagító fő reáliskolai tanár – 175 éve született Miletz János irodalomkutató, történész és régész; *Fazakas László*: Albach Géza, Kolozsvár polgármestere (1886 – 1898); *Józsa Benjamin*: Borsos Miklós nagyszebeni gyermekkora; *Lőrincz Ernő*: Jogászképzés a Bolyai Tudományegyetemen 1945 – 1959; *Egyed Emese*: (Női) tudás, cselekvés – beszélgetőkönyvben; *Barabás László*: A murokországi betlehemezés száz esztendeje; *Halász Péter*: „…keserű a fullánkja, de édes a méze." A hagyományos méhészet emlékei a moldvai magyaroknál 2.

Művelődés. Közművelődési havilap. Főszerk.: *Dáné Tibor Kálmán*. 2017. 2. 32 old. – A tartalomból: *Vallasek Magdolna*: A szólás szabadsága; *Varga Ibolya*: A mai gyermekirodalom és a bábjátszás újító kísérletei (1.); *Szabó József* (összeáll.): Katonai hagyományőrzés és lovaskultúra a bihari Érmelléken; *Halász Péter*: Domokos Pál Péter halálának 25. évfordulójára; *Ábrám Zoltán*: Báthory István emlékezete Szilágysomlyótól Vilniusig; *Kása Zoltán*: Wikipédia, a 21. szd-i enciklopédiája; *Csirák Csaba*: A történelem nálunk is történt – Az Otthonom Szatmár megye helyismereti sorozatról; *Pál Enikő*: Játék a hídon – Társasági élet a nagykadácsi fedeles hídon; *Farkas György*: A téli fényképezés örömei és buktatói.

Nagy Ilona: A Grimm-meséktől a modern mondáig. L'Harmattan. Bp. 2016.

Nagy Miklós Mihály: Magyarország az első világháborúban. Térképek történelmi áttekintéssel. Kárpátia Stúdió. Bp. 2015. – A szerző katonaföldrajzi megközelítéssel, számos térképpel és ábrával szemléltetve, elsősorban magyar szempontból mutatja be a XX. század katasztrófáját és az azt követő eseményeket.

A Népfőiskolai Collegium Csángóföldön VI. Szerk.: *Úrházy-Kis Stella Beáta*. MNC Magyar Népfőiskolai Collegium. 2016. 232 old. – *Nagy Lenke*: Előszó; *Kis Boáz*: Bevezető; *Halász Péter*: Mit kell tudni a csángókról?; *László Ildikó*: Terepmunkán Moldvában; *Gondos Béla*: Ismertetés az augusztusban felkeresett falvakról; *Kis Boáz*: Szempontok a novemberi felnőttképzésnél; *Halász Péter*: Elcsángált magyarok nyomában; *Illés Jenőné*: Várandós, csecsemő- és gyermekgondozás, nevelés Csángóföldön; *László Ildikó*: Hagyományőrzés Moldvában; *Bodrogai Gyuláné*: Magyar írás-olvasás tanítása Moldvában; *Kelemen Gábor*: Hagyomány és vendéglátás; *Pál László*: Kerti munkák kora ősszel és télen; *Gondos Béla*: Újabb településeken járt novemberben a Népfőiskolai Collegium; Dokumentációs képanyag.

Összeállította: *Halász Péter*

***Katolikusok Moldvában a XVII. században* (Bandinus püspök összeírása alapján szerkesztette Mikecs László, Halász Péter cikkéhez)**

1. Moldvai katolikus helység, 2. Kipusztult katolikus lakosságú helység, 3. Bandinus által meglátogatott, 4. Bandinus által meg nem látogatott helyek, 5. Helység katolikus pappal (ahány karika, annyi pap), 6. Helység katolikus deákkal (ahány kereszt, annyi deák), 7. Katolikus lakosságú helységek neve, 8. Helyek, amelyek katolikusainak névsorát Bandinus felvette a jelentésébe, 9. Bandinus látogatásának útiránya, indulásának, útja befejezésének, s az egyes helységekbe való megérkezésének dátuma, 10. Magyarország keleti határa, 11. Helység a Dnyeszter mellett, a nyíl magasságában.

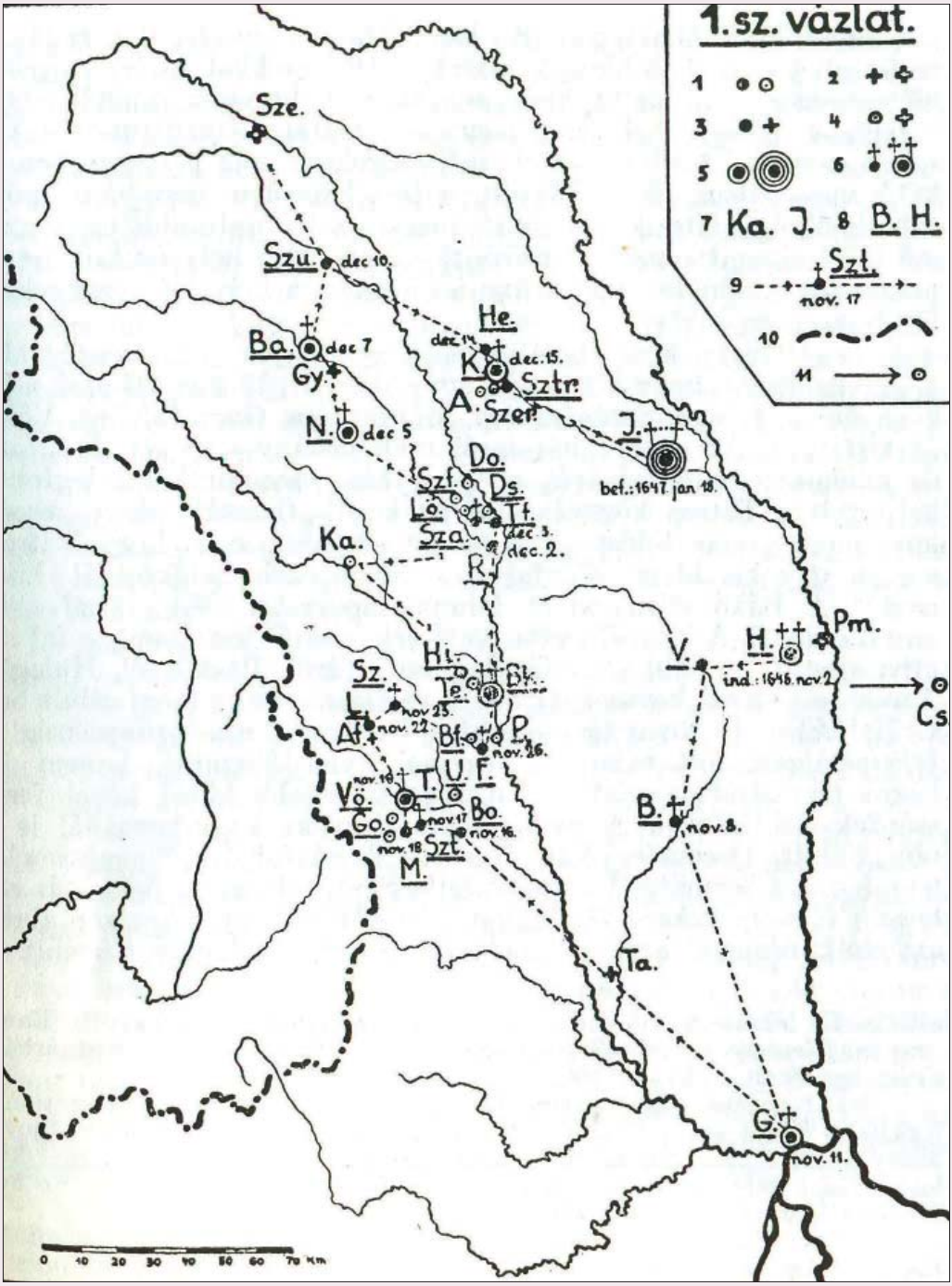
1. sz. vázlat.
1
2
3
4
5
6
7 Ka. J. 8 B. H.
Szt.
9
nov. 17
10
11
Sze.
Szu.
dec 10.
Ba.
dec 7
Gy.
N.
dec 5
He.
dec 14
K.
dec. 15.
Sztr.
A.
Szer.
J.
bef.: 1647 jan. 18.
Do.
Szt.
Ds.
Lö.
Tt.
Sza.
dec 3.
dec. 2.
R.
Ka.
Pm.
H.
V.
ind.: 1646. nov 2
Cs
Hi.
Te.
Dk.
Sz.
L.
nov 23.
Af.
nov. 22
Bf.
P.
nov. 26.
U.
F.
T.
nov. 19
Vö.
Go.
nov. 18
nov. 17
Bo.
nov. 16.
Szt.
M.
B.
nov. 8.
Ta.
G.
nov. 11.
0 10 20 30 40 50 60 70 Km

560 Ft

MINISZTERELNÖKSÉG

EMBERI ERŐFORRÁSOK MINISZTÉRIUMA

EMBERI ERŐFORRÁS TÁMOGATÁSKEZELŐ

MAGYAR NEMZETI MÚZEUM

Nemzeti Kulturális Alap

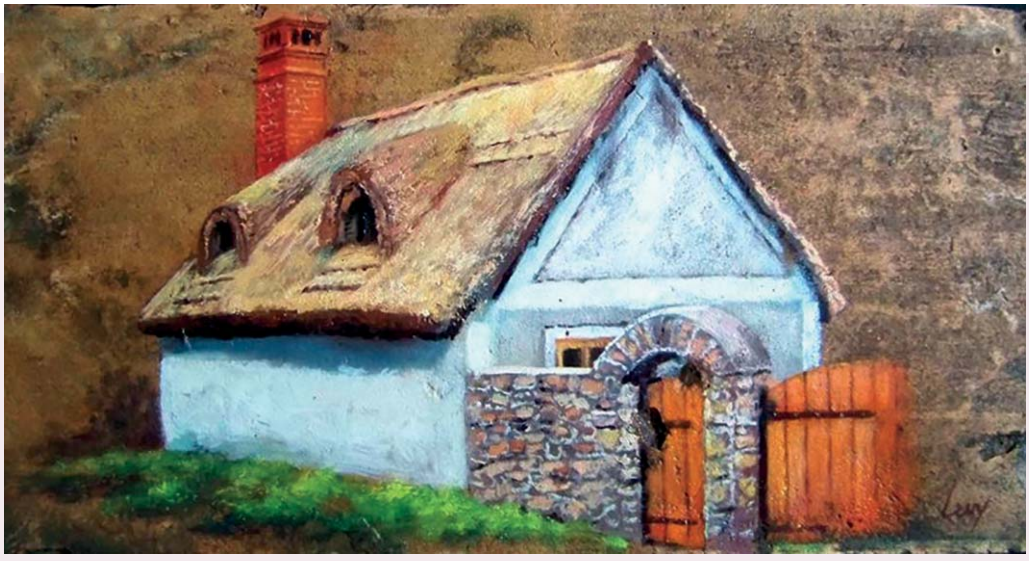

Köveskáli házak, Bihari Puhl Levente festményei
(Olaj, XVIII. századi tetőcserepeken, Vasvári Zoltán cikkéhez)